

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ Ο ΠΛΑΤΩΝ

ΙΩ. Ν. ΞΗΡΟΤΥΡΗ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τῆς Κοινωνιολογίας
στὴν Ἀνωτάτη Βιομηχανικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ Ο ΠΛΑΤΩΝ

1. Ἀνατολικοὶ λαοὶ

Ἡ Κοινωνιολογία ἔχει κι αὐτή, ὅπως και ὅλες οἱ ἐπιστῆμες, τὴν προῖστορία καὶ τὴν ἱστορία της. Τὰ πράγματα στὴ ζωὴ, τὰ γεγονότα καὶ ὅλα τὰ συμβαίνοντα ἔχουν κι αὐτὰ τὸ χτές τους, τὴν προϋπαρξή τους, τὴν ἀναφορά τους σὲ κάποια ἀρχή, σὲ κάποιες ρίζες, ὅσο κι ἂν αὐτὲς πολλὲς φορὲς εἶναι βαθιὰ χωμένες καὶ δὲ φαίνονται, ὥστόσο τροφοδοτοῦν τὸ ὅλο, τὸ δέντρο. Ἀπ' αὐτὲς ἀντλεῖ τὸ ὅλο τὴ συνέχειά του, τὴ δυνάμη του.

Οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ σκέπτονται ἐπάνω στὰ προβλήματα τῆς συμβιώσεώς τους κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισαν γενικὰ νὰ συλλογίζονται. Ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισαν κατὰ τὸν πιὸ ἀπλὸ τρόπο νὰ φιλοσοφοῦν. Ἔτσι μπορεῖ νὰ πῇ κανένας ὅτι ἡ ἱστορία τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης φτάνει τόσο μακριά, ὅσο και ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος Otto Spann διατυπώνει τὸν ἀφορισμὸ ὅτι «ἡ Κοινωνιολογία ἀποτελεῖ ἀπὸ τοὺς πανάρχαιους χρόνους οὐσιώδες συστηματικὸ τμῆμα τῆς φιλοσοφίας». Ἀπ' αὐτὴν ἄρχισε σιγὰ σιγὰ νὰ διαχωρίζεται, ὥσπου ἀπόκτησε τὴν αὐτοτέλειά της σὰν ἐπιστῆμη καὶ ἀποτέλεσε τὴ βάση καὶ τὸν πυρῆνα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸν Leopold v. Wiese καὶ ἄλλους ἐξέχοντες κοινωνιολόγους.

Γιὰ τίς ἀρχὲς τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως θὰ μπορούσε κανένας νὰ μιλήσει, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς ἀρχαιότητος, δηλ. ἀπὸ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου μέσα στὰ ἔργα τῶν φιλοσόφων τῶν παλαιῶν ἐποχῶν βρίσκομε ἀρκετὰ κοινωνιολογικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ τῶν πιὸ πρωτόγωνων ομάδων καὶ κοινωνιῶν καὶ κυρίως στὶς θρησκευτικὲς ἀπασχολήσεις, λατρεῖς καὶ λοιπὰ γύρω ἀπὸ τὴ θρησκεία, κανόνες καὶ θεσμούς. Ὅλη αὕτὴ ἡ ζωὴ περιέχει τίς ἀρχικὲς καὶ πρωτόγονες προϋποθέσεις μιᾶς κοινωνιολογικῆς σκέψης.

Οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ μᾶς μετέδωσαν περιγραφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς καὶ τῶν θεσμῶν της, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν κυρίως στὴ θέση, τὴν ὁποία κατεῖχαν στοὺς λαοὺς αὐτοὺς οἱ θρησκευτικὲς ἀπασχολήσεις. Ὁ Ἡρόδοτος π.χ., μιλώντας γιὰ τοὺς Αἰγυπτίους, καταδεικνύει ὅτι ἡ θεωρία τους ἦταν ἓνα εἶδος ἐρμηνείας τῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως, νοουμένης μὲ γνῶμονα

τῇ θρησκείᾳ. Ἡ ἱεραρχία τῶν θεῶν ἦταν ἀντίστοιχη μὲ τὴν ἱεραρχία τῶν ἀνθρώπων. Ἡ δημιουργία τοῦ βασιλείου ἦταν θεῖο ἔργο. Ὁ Φαραὼ ἦταν σύνδεσμος τῶν δύο κόσμων, τοῦ οὐράνιου καὶ τοῦ ἐπίγειου καὶ ὁ ἴδιος θεός.

*

Οἱ Ἰνδικοὶ ἐπίσης κοινωνίες, καὶ οἱ πιὸ παλιᾶς ἀκόμη, ἔχουν κοινωνικὴ φιλοσοφία, δεμένη μὲ τὴν Βραχμανικὴν θρησκευτικὴν δοξασίαν. Ἡ Ἰνδική θεολογία, μὲ τοὺς ἀναρίθμητους μύθους, εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μὲ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία θεωρεῖται σὰ συνέπεια τῶν δοξασιῶν τῆς. Τὸ καθεστὼς τῆς Κάστας εἶναι ὁ θεμελιώδης θεσμός τῶν κοινωνιῶν, στὶς ὁποῖες κυριαρχεῖ ἡ Βραχμανικὴ φιλοσοφία. Οἱ ἐξηγήσεις καὶ οἱ πολυάριθμοι ἐρμηνεῖς, ποὺ δίνουν οἱ Ἰνδοὶ στὴν ὑπαρξὴ τῆς Κάστας, μᾶς παρουσιάζουν ἓνα σύστημα, ποὺ συνάπτεται τόσο μὲ τὸ θρησκευτικὸ πεδίο, ὅσο καὶ μὲ τὸ πεδίο τῆς ὕλικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ὁργανώσεως ¹.

*

Κοινωνιολογικὲς ἐπίσης ἀντιλήψεις μποροῦμε νὰ διακρίνουμε στὶς δοξασίες καὶ στὶς ἀρχεὶς ὁργανώσεως τῶν πιὸ σημαντικῶν κοινωνιῶν τῆς προκολομβιανῆς Ἀμερικῆς, οἱ ὁποῖες διακρίνονται γιὰ τὰ θεοκρατικὰ ἔντονα χαρακτηριστικὰ τοὺς εἶτε πρόκειται περὶ τῆς φεουδαρχικῆς καὶ στρατιωτικῆς θεοκρατίας τῶν Ἀζτέκων εἶτε περὶ τῶν διαφόρων εἰρηνικῶν μορφῶν Κάστας, τῶν κυριαρχουμένων ἀπὸ ἓνα βασιλεῖα θεοῦ τῶν Ἰνκας. Ἰσως στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει τὸ οὐσιώδες χαρακτηριστικὸ τῶν Ἀνατολικῶν κοινωνιῶν. Τὸ σοσιαλιστικὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ σύστημα τῶν Ἰνκας ἦταν ἀπαλλαγμένο τῶν ἀδυναμιῶν ποὺ παρουσιάζουν τὰ σημερινὰ σοσιαλιστικὰ Κράτη. Στὴ χώρα τῶν Ἰνκας καθορίζονταν τόσο τὰ τῆς ἰδιοκτησίας, ὅσο καὶ ἡ κατανομή τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία γινόταν ἀπὸ τὸ κράτος. Ὁ τρόπος τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας κατὰ τελεσίδικον τρόπο διαιροῦσε τοὺς πολῖτες σὲ δύο τάξεις, στὴν τάξιν τῶν ἐκλεκτῶν καὶ τῆς μάζας. Κάτι ὅμοιο μὲ τὴν σοσιαλιστικὴν πολιτεία τοῦ Πλάτωνα ².

*

Ἀκόμη στὴν ἀρχαία Κίνα, μὲ τὴν ἠθικὴν θεωρίαν τῆς γιὰ τὴν κρατικὴν καὶ ἀτομικὴ ζωὴ καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Κομφουκίου βρίσκομε σημαντικὰ στοιχεῖα κοινωνιολογικῆς σκέψης. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Κομφουκίου δὲν εἶναι μιὰ προσωπικὴ, ἀτομικὴ ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ μιὰ κοινωνικὴ. Δυὸ εἶναι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἠθικῆς του: «Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὸ ἐγὼ τῶν ἀνθρώπων». Ἐκεῖνο ποὺ ὀρί-

1. Caston Boutoul, Histoire de la Sociologie, Presses Universitaires de France. Ἑλληνικὴ μετάφραση στὴ σειρά «Τί πρέπει νὰ ξέρω». Ἰω. Ζαχαροπούλου, 1965, σ. 6-7.

2. L. Baudin der sozialistische Staat der Inkas, Hamburg σ. 38.

ζει τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι ἢ ἀνθρωπιὰ καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος. «Μὲ τὴν ἀνθρωπιὰ πλησιάζω τοὺς ἀνθρώπους, μὲ τὴν ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος τακτοποιῶ τὸ ἐγὼ μου . . . Ὁὰ πρέπει νὰ προχωρῇ κανένας καὶ νὰ φέρεται μὲ μεγάλη προσοχὴ ἔτσι, ὥστε νὰ στέκεται ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων μὲ ἀνθρωπιὰ κι ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του νὰ θέτῃ σὰ μέτρο τὴν ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος. Ὅταν κανένας δὲν προσέχῃ αὐτὸ τὸν τρόπο τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς στάσης του, τότε μπορεῖ νὰ φτάσῃ στὸ σημεῖο νὰ εἶναι, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἀνθρωπιὰ ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, μεγαλοπράγμονας καὶ τὸ μέτρο τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος νὰ τὸ ἀπωθῇ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του στοὺς ὤμους τῶν ἄλλων . . . ».

Ὁ Κομφούκιος ἀνοιξε ἔτσι ἓνα δρόμο γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἀνθρωπιᾶς καὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος, ποὺ συνίσταται σὲ τοῦτο: «Νὰ ἀγαπᾷ κανένας τοὺς ἀνθρώπους κι ὅχι τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ δρόμος πρὸς τὸ καθῆκον συνίσταται στὸ νὰ θέτῃ σωστὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀπέναντι στὸ καθῆκον καὶ ὅχι ἀπλῶς τοὺς ἄλλους. Ἄν δὲν τοποθετῶ τὸν ἑαυτὸ μου ἀπέναντι τοῦ καθήκοντος ὅπως πρέπει καὶ τοποθετῶ τοὺς ἄλλους σωστὰ ἀπέναντι τοῦ καθήκοντος, αὐτὸ δὲ λέγεται ἐκτέλεση καθήκοντος. Κι ὅταν οἱ ἄνθρωποι δὲν παίρνουν τὴ σωστὴ θέση ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπιᾶς, μπορεῖ νὰ ἀγαποῦν τὸν ἑαυτὸ τους, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀνθρωπιὰ, εἶναι διάφορο. Ἡ ἀνθρωπιὰ ἐκπορεύεται ἀπὸ μένα, τὸ καθῆκον πέφτει ἐπάνω σὲ μένα. Ἡ ἀνθρωπιὰ ἐπιδρᾷ σὲ ἔκταση, τὸ καθῆκον ἐπιδρᾷ στὰ κοντινά»³.

Ἡ ἀνθρωπιὰ λαβαίνει ὑπόψη στὰ σοβαρὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ καθῆκον, λαβαίνει στὰ σοβαρὰ τὸ ἐγὼ. Αὐτὸ θὰ πῇ, πὼς ἢ ἀνθρωπιὰ ἀναφέρεται στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ καθῆκον ἀναφέρεται στὸ ἐγὼ . . . Σ' αὐτὴ τὴν αὐστηρὴ ἀμοιβαίότητα τοῦ προσωπικοῦ, δηλ. τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικῆς, βρίσκειται ἡ δύναμη, ποὺ ἔκανε τὸν Κομφουκισμό ἱκανὸ νὰ πάρῃ τὸν ἱστορικο-κοινωνικὸ ρόλο του.

Ὁ Κομφούκιος σὰν πολιτικός, φιλόσοφος, ἠθικολόγος θεωρεῖ τὴν ἀρετὴ, ὅπως ὁ Σωκράτης, διδακτὴ καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους σὲ ὅλες τὶς σχέσεις τους μιὰ τέτοια στάση καὶ συμπεριφορὰ, ποὺ νὰ βρίσκειται αὐτὴ σὲ ἄρμονικὴ σχέση μὲ τὸ φυσικὸ νόμο. Οἱ σπουδαιότερες ἀρετὲς ποὺ μποροῦν νὰ σταθοῦν σὰ βασικὲς προϋποθέσεις μιᾶς ὀρθολογικῆς τάξης στὴ συμβιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι, σύμφωνα μὲ τοὺς κοινωνικοὺς κανόνες τοῦ Κομφουκίου, ἡ σοφία, ἡ καλὸσύνη, ἡ ἐμπιστοσύνη, τὸ κράτημα τοῦ λόγου, ὁ σεβασμὸς καὶ τὸ θάρρος. Αὐτὲς οἱ ἀρετὲς, ὅταν εἶναι ἀπλωμένες μέσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ βρίσκουν τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τους στὴν καθημερινή τους ζωὴ, βοηθοῦν τὸ ἄτομο νὰ καλυτερεύῃ καὶ νὰ τελειοποιῇ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, νὰ ἐκπληρῶνῃ τὸν προορισμὸ του, τὴν ἁρμονικὴ συμβίωσή του.

3. Helmut, W., Gesellschaft und Staat in China, 1960 σ. 42.

Γενικά μπορεί νά πῇ κανένας ὅτι στά ἱερὰ βιβλία τῆς Ἀνατολῆς βρίσκομε, ἐδῶ κι ἐκεῖ, θέματα κοινωνικῆς σκέψης μέ τὸ σημερινὸ κοινωνιολογικὸ νόημα, ὅπως καὶ στά ἔργα τοῦ Κομφουκίου καὶ ἄλλων ποὺ προηγήθηκαν αὐτοῦ. Ὡστόσο οἱ κοινωνικὲς αὐτὲς ιδέες ἔμειναν χωρὶς καμιὰ αἰσθητὴ ἐπίδραση ἐπάνω στὴν Εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη. Τουναντίον ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνικὴ σκέψη ἔκανε αἰσθητὴ τὴν ἐπίδρασή της. Γι' αὐτὸ καὶ τίθεται τὸ ἐρώτημα, ἂν ἀπ' τοὺς Ἕλληνες ἀρχίζει κατὰ συστηματικὸ τρόπο κάπως ἡ ἱστορία τῆς Κοινωνιολογίας. Ἐπάνω στοῦ ζήτημα αὐτὸ ὑπάρχουν πολλὲς ἀντικρουόμενες ἀπόψεις.

2. Οἱ Ἕλληνες

Οἱ ἀντιλήψεις σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς ἀρχὲς τῆς κοινωνιολογικῆς ἔρευνας διαφέρουν κατὰ πολὺ. Κι αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅ,τι καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τῆς Κοινωνιολογίας ἀντικρύζεται ποικιλότροπα. Ὡστόσο τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τῆς Κοινωνιολογίας τίθεται κάπως ἔτσι: Ἀπὸ πότε ἀρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀσχολοῦνται μέ τὴν περιγραφή καὶ τὴν ἐξήγηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων;

Ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια οἱ ἄνθρωποι ἐξωτερικεύαν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ συμβίωσή τους, ἢ στὴ διακυβέρνησή τους, στὴν πολιτεία τους ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πολιτικῆς ἢ τῆς ἠθικῆς. Αὐτὲς ὅμως τὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις δὲν τὶς συγκαταλέγουν στοῦ πεδίου τῆς Κοινωνιολογίας, παρὰ ὑπολογίζουν τὴν ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὰ φαινόμενα ποὺ παρουσιάζει ἡ κοινωνία, ἐνόσω αὐτὴ ἡ ἔρευνα παίρνει ἐμπειρικὸ χαρακτήρα. Αὐτοῦ τοῦ εἵδους ὅμως ἡ ἔρευνα φτάνει κατὰ τὸν κοινωνιολόγο Menzel πολὺ πίσω, περισσότερο ἀπ' ὅσο εἶχαν δεχθῇ⁴.

Ἡ κυριαρχοῦσα ὅμως ἀποψη ἀντικρύζει τὴν Κοινωνιολογία σὰ μιὰ τελείως μοντέρνα ἐπιστήμη, ἡ ὁποία τόσο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅσο καὶ κατὰ τὸ μεσαίωνα ὄχι μόνο κατ' ὄνομα δὲν ὑπῆρχε, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν οὐσία. Οἱ ἀντιλήψεις φυσικὰ γιὰ τὶς ἀρχὲς τῆς Κοινωνιολογίας στὴ νέα ἐποχὴ εἶναι ἀρκετὰ διαφοροποιημένες. Μερικοὶ τὶς τοποθετοῦν κατὰ τὸ 17ο ἢ 18ο αἰῶνα, ὅπως ὁ κοινωνιολόγος Ζόμπαρτ.

Ἄλλοι πάλι τοποθετοῦν τὶς ἀρχὲς τῆς Κοινωνιολογίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Μπαρόκ καὶ στὴν πολιτικὴ γραμματεία αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἄλλοι τοποθετοῦν τὶς ἀρχὲς στοῦ Σαὶν Σιμόν (Both) ἢ στοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ, στὸν Hegel καὶ στὴ Σχολή του.

Πολὺ ἀπλωμένη εἶναι ἡ ἀντίληψη, πὼς ἡ Κοινωνιολογία, μέ τὸ σημερινὸ νόημά της, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Κόντ. Αὐτὸς ἀντικρύζεται σὰν ἰδρυτὴς τῆς Κοι-

4. Menzel, Adolf, Einführung in die Soziologie 1955 σ. 1-2 τοῦ ἰδίου griechische Soziologie, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften im Wien, 1937 σ. 197.

νωσιολογίας. Ἀγγλοὶ καὶ Ἀμερικανοὶ εἶναι τῆς γνώμης ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπιστὴμὴ παρουσιάστηκε σὰ σύστημα ἀπὸ τὸ Σπένσερ. Γερμανοὶ τοποθετοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς Κοινωνιολογίας στὸ Λῶρενς φὸν Στάιν (Freyer). Οἱ κομμουνιστὰι φυσικὰ θεωροῦν τὸν Κάρλ Μάρξ σὰν ἀποκλειστικὴ ἀρχὴ τῆς μοντέρνας Κοινωνιολογίας. Ὁ Λέοπολντ φὸν Βίτσε ὅλη τὴν ἐργασία ὡς τὸ 1860 τὴν ἀντικρύζει σὰν προῖστορία τῆς Κοινωνιολογίας καὶ δέχεται, πῶς ἡ καθαυτὸ Κοινωνιολογία ἀρχίζει κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα.

*

Ὁ P. I. Boumann⁵ παραδέχεται ὅτι ἡ Κοινωνιολογία ὡς τὴν πλήρη ἀνάπτυξή της σὲ αὐτόνομη ἐπιστὴμὴ πέρασε στὴν ἱστορικὴ πορεία της τέσσερις φάσεις.

Κατὰ τὴν πρώτη φάση της ἦταν ἓνα μέρος τῆς γενικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τῆς κοινωνίας, κυρίως τῆς πολιτείας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, ποὺ συνοψίζεται σὲ ἠθικὰ ἢ ἠθικοθηρησκευτικὰ συστήματα ἀρχῶν καὶ κανόνων.

Κατὰ τὴ δεύτερη φάση της ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψη συναντιέται μέσα στὰ πλατιά ρεύματα τῶν θεωριῶν τῆς κοσμικοποιήσεως τοῦ φυσικοῦ δικαίου, στηριζόμενη πιά στὴν ἀναπτυχθεῖσα θεωρία πῶς ὅλα ὅσα συμβαίνουν εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς φυσικῆς διαδικασίας, αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος.

Ἡ τρίτη φάση τῆς πορείας τῆς Κοινωνιολογικῆς σκέψης παρουσιάζει τὴν Κοινωνιολογία σὰν αὐτόνομη ἐπιστὴμὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ μεθόδους ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀπὸ μεθόδους δανεισμένες κυρίως ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες.

Ἡ τέταρτη φάση τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς Κοινωνιολογικῆς σκέψης μᾶς παρουσιάζει τὴν Κοινωνιολογία ὅχι μόνο σὰν αὐτόνομη ἐπιστὴμὴ μὲ τὸ ἀντικείμενό της, παρὰ καὶ σὰν ἐπιστὴμὴ μὲ τὴ δική της μέθοδο καὶ τὴ δική της ἐννοιολογία.

Οἱ διαφορὲς φάσεις τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κοινωνιολογίας δὲ διαχωρίζονται σὲ ἐποχὰς ἔτσι, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ διακρίνονται ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη κατὰ ἀπόλυτο τρόπο, παρὰ συμπίπτουν ἐν μέρει σὲ πολλὰ σημεῖα τους. Ἡ τρίτη καὶ ἡ τέταρτη π.χ. φάση ἀπὸ τὴ χρονικὴ ἀποψὴ τους συμπίπτουν σὲ πολλὰ σημεῖα. Ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἀποψὴ ἡ τέταρτη φάση, ἡ πιὸ μοντέρνα, βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴν πρώτη ἔτσι, ὥστε ἀπὸ μιὰ ἀποψὴ μπορεῖ νὰ μιᾶ κανένας γιὰ μιὰ κυκλικὴ σκέψη, γιὰ ἓνα κυκλικὸ σχῆμα σκέψης.

Ἡ πρώτη φάση τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης ἀρχίζει, περιορίζοντας αὐτὴν στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, στὶς ἀρχὰς καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρχίζοντας κάπως ἀπὸ τοὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους, γιὰτὶ καὶ σ' αὐτοὺς βρίσκομε στοιχεῖα κοινω-

5. Einführung in die Soziologie, 1955 σ. 1-2.

νιολογικῆς σκέψης, γιὰ νὰ προχωρήσουμε κυρίως στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὸν Αὐγουστίνου, ὁ ὁποῖος ἐγκολπώθηκε πολλὲς ἀπὸ τὶς κοινωνιολογικὲς σκέψεις τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὶς ἔχρισε μὲ χριστιανικὸ βέβαια πνεῦμα καὶ νόημα. Κι ἔπειτα στοὺς Σχολαστικούς, τῶν ὁποίων ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψη μέσα στὸ χριστιανικὸ πνεῦμα εἶναι ἐπίσης ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ μὲ ἄλλη μορφή καὶ μὲ νέα κατεύθυνση.

Ἡ δεύτερη φάση τῆς Κοινωνιολογικῆς σκέψης κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν κοσμικοποίηση τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὁπότε τὸ 16ο καὶ 17ο αἰῶνα ἀρχίζει νὰ σβήνῃ ἡ Supremati τῆς θεολογίας καὶ τὸ πνεῦμα της. Ὁ ἀτομισμὸς τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ οἱ νέες ἀπόψεις τῶν θρησκευτικῶν μεταρρυθμίσεων ἔδωκαν μιὰ νέα ὥθηση καὶ κατεύθυνση στὴν κοινωνιολογικὴ σκέψη, πού ἄρχισε νὰ παίρνῃ μιὰ ρεαλιστικὴ μορφή μὲ ὀρθολογικὴ κατεύθυνση καὶ ἐμπειρικὴ διαπίστωση.

Ἡ τρίτη φάση συνεχίζει τὴν πορεία της, ὅπως αὕτη διαμορφώθηκε κατὰ τὸ 18ο αἰῶνα. Σ' αὕτῃ τῇ φάσει συνεχίζεται καὶ παίρνει περισσότερο πλάτος ἡ ψυχολογικὴ-ρεαλιστικὴ θεώρηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Γίνεται πιά ἡ μετάβαση πρὸς μιὰ ὀροθετημένη Κοινωνιολογία, πρὸς μιὰ αὐτοτελῆ ἐπιστῆμὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀνεβαίνει ὕστερα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις τοῦ 18ου αἰῶνα, τῶν ἀλλαγῶν τῆς κοινωνικῆς δομῆς, μὲ τὴ δημιουργία τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τὴν ἀρχόμενη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, μὲ τὶς σπουδαῖες κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις της καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ λύση πολλῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Ἡ τέταρτη φάση τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κοινωνιολογίας σὲ αὐθύπαρκτῃ ἐπιστῆμῃ χαρακτηρίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ διαχωρισμοῦ πᾶν ὀρίων τοῦ ἀντικειμένου της ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ τὴ δημιουργία εἰδικῶν κοινωνιολογικῶν ἐννοιῶν καὶ μεθόδων. Ἡ τέταρτη φάση χρονολογικὰ συμπίπτει σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ τὴν τρίτη, ὥστόσο αὕτη ἔχει μόνον προχωρεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴν τρίτη, ἀλλὰ ὁ Boumann παραδέχεται, πῶς θὰ κυριαρχῇ στὸ μέλλον σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ γενικὴ Κοινωνιολογία.

*

Ὁ Armand Cuvillier⁶ παραδέχεται, πῶς κοινωνιολογικὴ σκέψη, στὸ κύριο καὶ καθαρὰ ἐπιστημονικὸ νόημα, ὑπάρχει κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνταν ἀνέκαθεν μὲ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ χειροπιαστὸ πού ζοῦν μέσα σὲ μιὰ κοινωνία τοὺς ὁδήγησε νὰ καταγίνουν καὶ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ ὀρισμένα προβλήματα καὶ νὰ τὰ ἀντικρύσουν

6. Armand Cuvillier, Introduction à la sociologie 5η ἐκδοσ. Γερμανικὴ μετάφρ. μὲ τίτλο: Kurzer Abriss der Soziologischen Denkweise 1960.

κατὰ πρακτικὸν τρόπον. Πρόσεχον σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε στοὺς κανόνες τῆς συμβιώσεώς τους καὶ δὲν τοὺς ἀπασχολοῦσε τόσο ἡ ἀντικειμενικὴ θεωρητικὴ γνώση.

*

Ὁ Menzel ὡστόσο, προχωρεῖ πρὸ πέρα, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ Κοινωνιολογία παρουσιάσθηκε ἀπὸ τότε ποὺ οἱ ὁμαδικὲς συμβιώσεις περιγράφθηκαν κατὰ ἀντικειμενικὸν τρόπον ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους. Φυσικὰ ἡ ὕλη αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν αὐξήθηκε καὶ ἀπλώθηκε πολὺ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, δημιουργήθηκαν βέβαια καὶ ἐκλεπτύνθηκαν μέθοδοι τελειότητος ἐρευνας καὶ πλουσιότερης ἐμπειρίας⁷. Ὁ Menzel δέχεται, πὼς ἡ Κοινωνιολογία πῆρε τὸ ὄνομά της στοὺς νεώτερους χρόνους, ἀλλὰ ἀποδεικνύει, πὼς στὴν οὐσία της δὲν ἦταν ἄγνωστη. Ὡστόσο δὲν παίρνει τὴν ἐπιστήμην τῆς Κοινωνιολογίας καὶ δὲ μένει στὴν αὐστηρὴ τυπικὴ μορφή της, ἀποκλείει τὴν κοινωνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογία, ἀλλὰ δὲν παραμερίζει τὴν περιγραφή τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν, τὴν κοινωνικὴ στατικὴ καὶ δυναμικὴ, κοινωνιολογικὰς πλευρὰς, ποὺ συναντοῦμε στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας. Καὶ ἀποδείχνει ὁ Αὐστριακὸς κοινωνιολόγος ὅτι δὲν πρόκειται, ὅπως θὰ νόμιζε κανένας, γιὰ μερικὰς ἐνδείξεις ἢ προαισθήσεις κοινωνιολογικοῦ φαινομένου, παρὰ γιὰ ἐπεξεργασία κοινωνιολογικῶν προβλημάτων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας, ὁμοίας καὶ ἰσοτιμίας ἀξίας μὲ τὰ σημερινὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης. Τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἶναι γεμάτα ἀπὸ μεταρρυθμιστικὰς σκέψεις καὶ ἠθικοὺς συλλογισμούς, χωρὶς νὰ λείπουν καὶ πραγματεῖες ἢ ὁλόκληρα χωρία, ποὺ νὰ ἔχουν σὰν ἀντικείμενον τὴν περιγραφή καὶ τὴν κατάταξιν, τὴν ταξινόμησιν καὶ τὴ διαρρύθμισιν τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, ποὺ εἶναι μιὰ πραγματικότητα. Ὡστόσο, λέγει ὁ Menzel, καὶ σήμερον ὑπάρχουν ἔργα Κοινωνιολογίας, ποὺ συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδα εἶναι πλημμυρισμένα ἀπὸ διάφορες τάσεις, ποὺ δὲν περιγράφουν καὶ δὲν ἀναλύουν ἀπλῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, παρὰ καὶ τὰ ἀξιολογοῦν καὶ δὲν τοὺς λείπει φυσικὰ καὶ ἓνα παρούσιον ἀπὸ ἰδανικά⁸.

Οἱ κατατάξεις τῆς ἀρχῆς τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Κοινωνιολογίας διαφέρουν περισσότερο ἢ λιγότερον. Πρὸ συμφωνες εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Bouman, τοῦ Guvillier καὶ τοῦ Menzel. Οἱ φάσεις ποὺ διακρίνει ὁ Bouman εἶναι οἱ πρὸ ταιριαστές, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἀπόψεις, ὅπως καὶ τοῦ Menzel σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν τῶν ἀρχαίων, οἱ ὅποιοι, ἂν δὲν ὄρισαν μὲ τὸ νεώτερον νόημα τὴν Κοινωνιολογίαν, ὡστόσο περιέγραφαν ἀρκετὰ κοινωνιολογικὰ φαινόμενα καὶ σημείωσαν ἔτσι τὴν παρουσίαν τους. Πέρα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν θὰ προσπαθῇσω, χωρὶς νὰ ἐξαντλήσω τὸ θέμα, νὰ παρουσιάσω,

7. Menzel Adolf, Grundriss der Soziologie, 1938 σ. 12.

8. Menzel Adolf, griechische Soziologie, 2^η ἀνωτ. σ. 5.

στά ὅσα θὰ ἐκθέσω παρακάτω, παρατηρήσεις καὶ σκέψεις τοῦ Πλάτωνα μὲ ἐξαιρετικὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ πνεῦμα καὶ νόημα. Πιὸ σύγχρονες κοινωνιολογικὲς παρατηρήσεις συναντοῦμε στὸν Ἀριστοτέλη, τὶς ὁποῖες καὶ θὰ παρουσιάσω σὲ μιὰ ἄλλη ἐργασία μου. Οἱ κοινωνιολογικὲς παρατηρήσεις καὶ σκέψεις τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ἐκπληκτικὰ σύγχρονες.

Πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀναστατώσεις⁹

Ἀπὸ τὸ 800-500 π.Χ. στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος παρατηρεῖται μιὰ σοβαρὴ ἀναστάτωση, ἓνας κάπως ὀρμητικὸς ἀναβρασμὸς σὲ ὅλα τὰ πεδία τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ. Ὁ πληθυσμὸς ἀρχίζει νὰ αὐξάνη καὶ οἱ ἐσωτερικὲς στῖς πόλεις ἀναστατώσεις σημειώνουν ἔντονα τὴν παρουσία τους. Κι ἀκόμη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ παρατηρεῖται ἓνας εὐρύς ἀποικισμὸς, μιὰ σχεδὸν ὀρμητικὴ ἐξάπλωση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀποικισμένες παραλίες τοῦ Αἰγαίου ἰδρύονται ἀποικίες στὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας, στὰ δυτικὰ τῆς Μεσογείου, στὴ βόρειο Ἀφρική, ἀπὸ τὸν Καύκασο ὡς τὴν Ἰσπανία, ἀπὸ τὴ Χερσόνησο τῆς Κριμαίας ὡς τὴν Κυρήνη τῆς Λιβύης καὶ ὡς τὴ Ναύκρατι τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου.

Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀπλώματος ἦταν ἡ ἐξῶση τοῦ Φοινικο-Καλχιδονιακοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ κίνηση τῆς Μεσογείου. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη: ἡ ἐξαρση τῆς φυλετικῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία ἄρχισε νὰ συμβάλλη στὴν ἔνωση τῶν Ἑλλήνων καὶ στὸν ξεχωρισμὸ τους ἀπὸ τοὺς βάρβάρους λαούς. Κι αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἔπαιρνε τὴν ἐκφρασὴ της στῖς πανελληνίες γιορτές. Ἡ ἐξάπλωση εἶχε ἀκόμη σὰν ἀποτέλεσμα τὴν εὐρύνηση τοῦ γεωγραφικοῦ ὀρίζοντα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνευματικοῦ, μὲ τὴ γνωριμία καὶ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ ἄλλους λαούς καὶ πολιτισμούς, ὅπως π.χ. μὲ τοὺς Αἰγυπτίους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν προηγηθῇ στὸν πολιτισμὸ ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες.

Μὲ τὶς ἐξωτερικὲς αὐτὲς ἀλλαγὲς καὶ ἀναστατώσεις συμπορεύονταν χέρι μὲ χέρι καὶ οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀλλαγὲς καὶ ἀνακατατάξεις. Ἡ βασιλεία ὡς τρόπος διοικήσεως καὶ ἀρχῆς ἄρχισε νὰ σβήνῃ. Ἡ κυριαρχία τῶν εὐγενῶν βρίσκεται πιά κι αὐτὴ σὲ ἀμφιταλλαντεύομενη κατάσταση, γιατί ἄρχισε νὰ ὑποχωρῇ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία, ἐπάνω στὴν ὁποία στηριζόταν ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν. Ἀρχισε νὰ ὑποχωρῇ στὴ νέα σχηματιζόμενη ἤδη τάξη τῶν ἀστῶν, τάξη, ἡ ὁποία ἄρχισε νὰ παίρνῃ στὰ χέρια της τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν κάθε εἶδους οἰκονομικὴ κίνηση. Σὰ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου ἦταν νὰ πάρῃ πιά τὸ χρῆμα τὴ θέση τῆς φυσικῆς οἰκονομίας. Παρουσιάζεται τώρα ἓνας ὀρμητικὸς ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς εὐγενεῖς, ποὺ κατεῖχαν τὴ γῆ καὶ στοὺς ἀστούς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν στὰ χέρια τους τὸ ἐμπόριο, ἀπὸ τὸ

9. Nestle, W. Die Vorsokratiker, 1922, σ. 11 καὶ ἐ.

ὁποῖο εἶχαν πλουτίσει καὶ ἄρχισαν νὰ ἀποκτοῦν δύναμη. Ὁ πλουτισμὸς τῶν ἀσπῶν ὁδήγησε σὲ ἓναν κερδοσκοπικὸ καπιταλισμὸ. Τὸ χρῆμα ἀρχίζει νὰ παίρνῃ ἀξία καὶ νὰ ἀποκτᾷ μεγάλη δύναμη, ἀρχίζει νὰ τραβᾷ κατὰ δαίμονικὸ τρόπο καὶ ἀριστοκρατικῆς ὑφῆς καὶ καταγωγῆς ἀνθρώπους, ὥστε νὰ αἰσθάνονται τὸν ἑαυτὸ τους ἀναγκασμένο, ὅπως π.χ. ὁ Κοδρίδης Σόλων, νὰ λάβουν μέρος στὴ νέα οἰκονομικὴ μορφή, στὸ ἐμπόριο, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν χρήματα. Τὸ χρῆμα ἀρχίζει αὐτὴ τὴν ἐποχὴ νὰ γίνεται τὸ μέτρο, μὲ τὸ ὁποῖο μετρίεται ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀρχίζει νὰ γεννᾷ τὴν πλεονεξία, τὴν πολυτέλεια καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν οἰκονομικῶν ἀδύνατων. «Τὸ χρῆμα κάνει τὸν ἄνθρωπον», εἶναι φράση ποὺ γυρίζει ἀδιάκοπα στὸ στόμα ὄλων. Ἐνα ἄλλο ἀκόμη κοινωνικὸ φαινόμενο παρουσιάζεται ἀνάμεσα στὰ ἄλλα: ἡ πτώση τοῦ ἡμερομισθίου τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν, ποὺ σὰν αἰτία εἶχε τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σκλάβων. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦν ἓνα κοινωνικὸ κλίμα, μιὰ κοινωνικὴ δραστηριότητα καὶ προκαλοῦσαν τὴν κοινωνικὴ σκέψη, μποροῦμε νὰ ποῦμε μιὰ λανθάνουσα ἀσύνειδη ἢ σὲ περιορισμένη κλίμακα ἐφαρμοσμένη Κοινωνιολογία. Οἱ οἰκονομικὲς διενέξεις καὶ ἐριδες δὲν ἦταν φυσικὰ κάτι τὸ σπάνιο. ἡ πάλῃ λαοῦ καὶ εὐπατριδῶν ἔφτανε πολλὲς φορὲς στὸ ἀπροχώρητο, σὲ σημεῖο νὰ ἀποκάνουν καὶ οἱ δύο πλευρὲς, ὥστε νὰ ζητοῦν συμβιβασμὸ. Κι αὐτὴ τὴ διαδικασία τοῦ συμβιβασμοῦ τὴν ἀνέθεταν στὰ χέρια μιᾶς προσωπικότητας, ποὺ τὴν ὑπολήπτονταν καὶ τὰ δύο κόμματα. Καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὶς προσωπικότητες αὐτὲς νὰ ἐπέμβουν καὶ νὰ συμβιβάσουν τὶς ταξικὲς ἀντιθέσεις, νὰ παραμερίσουν μὲ ἓνα δίκαιο συμβιβασμὸ τοὺς τραχεῖς καὶ ἐμπαθεῖς ἀγῶνες μὲ νόμο, μὲ τὴν ἀπονομὴ τοῦ δικαίου μὲ μιὰ συμφωνία, μὲ ἓνα κανόνα, ποὺ θὰ ὄριζε τὶς σχέσεις τῶν πολιτῶν τῶν δύο τάξεων. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπαιτήση γιὰ «δικαιοσύνη» καὶ τὴν προσπάθεια νὰ ἀνταποκριθοῦν σ' αὐτὸ τὸ κοινωνικὸ αἶτημα ἄρχισε νὰ ἀναδεύῃ ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψη μὲ σύντομα ἀποφθέγματα καὶ γνωμικά, μὲ ἀξιώματα πρακτικῆς φύσης, μὲ κοινωνικὸ, πολιτικὸ καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο, μὲ ἀφορισμοὺς καὶ γνωμικά, ποὺ ἄρχισαν νὰ λογαριάζονται σὰν πολιτικὲς καὶ ἠθικὲς βάσεις πρακτικῆς μορφῆς τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ δὲν καταγράφονται αὐτὰ μόνο στοὺς ἑπτὰ σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος, παρὰ ὅλο παρουσιάζονται καὶ στοὺς μετέπειτα Ἑλληνες σοφοὺς, ἀλλὰ κατὰ συστηματικότερο τρόπο, μὲ ἀναφορὰ πάντα στὸ κύρος τῶν νόμων ποὺ καθόριζαν τὴν κοινωνικὴ συμβιωτικὴ ζωὴ. Ἐτσι σιγὰ σιγὰ ἄρχισε νὰ προβάλλῃ ἡ δημοκρατικὴ πολιτεία, ἡ «πόλις», οἰκοδομημένη ἐπάνω στὴν πίστη τῶν πολιτῶν γιὰ τὴν παντοδυναμία τῶν νόμων.

Οἱ ἑπτὰ σοφοὶ

Τὰ ἀποφθέγματα καὶ τὰ γνωμικά τὰ βρίσκομε κυρίως στοὺς λεγόμενους ἑπτὰ σοφοὺς τῆς Ἑλλάδος. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀποφθέγματά τους εἶναι

πορίσματα, τὰ ὅποια βγῆκαν ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀναφέρονται στὶς ἀνάγκες τῆς συμβιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πρακτικῆς φύσεως κοινωνικὲς συμβουλές. Οἱ σοφοὶ ζοῦσαν μέσα σὲ ἓνα περιβάλλον ἔτσι, ὅπως ζοῦμε κι ἐμεῖς σήμερα καὶ τοὺς γινόταν συνειδητὴ ἡ κοινωνικὴ δραστηριότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἔτσι ἔκαναν ἀπλὲς παρατηρήσεις καὶ σκέψεις ἐπάνω σὲ ὅ,τι τοὺς παρουσίαζε συνήθως ἡ κοινωνικὴ ζωή. Ἀπλές, ἀλλὰ πειστικὲς οἱ παρατηρήσεις τους, ἔπαιρναν τὴ μορφή τῶν συμβουλῶν. Ἀγάπα τὸ συντροφισμα, ἔλεγε ὁ Πιττακὸς ὁ Μυτιληναιῶς, γιατί ἐβλεπε, πὼς μέσα στὴ συντροφιά τῶν ὁμοίων του μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ τέλειος ἄνθρωπος καὶ μέσα στὴν κοινωνία νὰ προκόψῃ τὸ ἄτομο. Ἀντίληψη πολὺ συγχρονισμένη, ἐπίκαιρη κοινωνιολογικὴ σκέψη. Σήμερα κοινωνιολογικὰ πιστεύεται ὅτι τὸ πραγματικὸ «εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσεται μόνον μέσα στὴ συντροφιά, μέσα στὴν ὁμάδα, μέσα στὴν κοινωνία, μὲ τὴν ἐπικοινωνία.

Συνιστοῦν καὶ συμβουλεύουν τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας τους. Μιλοῦν γιὰ τὴ σημασία τῆς πρωταρχικῆς αὐτῆς μικρῆς κοινωνικῆς ὁμάδας ζεύγους. Ἀντικρύζουν τὸ κοινωνικὸ αὐτὸ φαινόμενο μὲ σημερινὴ κοινωνιολογικὴ σκέψη. Τὸ ζεῦγος τῆς φιλίας, λέγει σήμερα ὁ Λέσπολδ φὸν Βίτσε, εἶναι τὸ πιὸ προσωπικὸ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα κοινωνικὰ σχήματα, σχῆμα, ἐπάνω στοῦ ὅποιο ἐπιδρᾷ τὸ ἀτομικὸ κατὰ ἀμοιβαῖο τρόπο. Εἶναι μιὰ προσωπικὴ κοινότητα, ἓνα «ἐμεῖς» περιορισμένου ἀριθμοῦ μελῶν, μιὰ κοινότητα ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσῃ στοῦ μᾶξιμουμ τῆς ἰσχύος της¹⁰.

Συμβουλεύουν γιὰ μιὰ τίμια διάθεση τοῦ φίλου πρὸς τὸ φίλο. Θυμίζουσι τὰ καθήκοντα ποὺ ἔχει κανένας ἀπέναντι τῶν φίλων, γιὰ νὰ εἶναι ἡ φιλία του ἀγνή καὶ τίμια. Παροτρύνουν πρὸς ἓνα σωστὸ ἄλτρουϊσμό, ποὺ δὲν ἀποβλέπει σὲ σκοπιμότητες καὶ ἀπολαβές, ποὺ δὲν εἶναι φαινομενικός. Ἡ σημερινὴ κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη εἶναι, πὼς μιὰ ἀνθρώπινη ὁμάδα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιζῇ χωρὶς ἓνα, ἔστω καὶ μικρό, μέτρο ἄλτρουϊσμοῦ στὶς σχέσεις καὶ στὴ συμπεριφορὰ τῶν μελῶν της, παρατήρηση καὶ κοινωνιολογικὴ σκέψη τόσο παλιά, ὅσο καὶ σημερινή¹¹.

Παρατηροῦν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν ὑπερβολὴ σὰν κάτι ἀπὸ τὰ μεγάλα κοινωνικὰ κακά, γιατί μπορεῖ νὰ φθάσῃ σὲ βάναισα κινήματα, σὲ φανατισμούς καὶ ἀχαλίνωτα μίσση. Δηλαδή παρατήρησαν κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο, πὼς, ὅσο σπουδαία εἶναι ἡ συμπάθεια καὶ ἡ φιλία γιὰ τὴ δημιουργία ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ ἁρμονικῆς κοινότητος, ἄλλο τόσο θὰ ἦταν κα-

10. Wörterbuch der Soziologie, 1955 σ. 140. Γιὰ τοὺς πρώτους Ἕλληνας φιλοσόφους ἔχομε στὴ γλώσσα μας ἓνα μικρό, ἀπλό, ἀλλὰ πολὺ καλὸ καὶ κατατοπιστικὸ βιβλιαράκι, μπορῶ νὰ πῶ ἐξαίρετο γιὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ περιεχόμενό του, κι αὐτὸ εἶναι τῆς Σμαράγδας Μοάτσου, μὲ τίτλο· Οἱ ἄλλοι ἥρωες, οἱ «Πρῶτοι φιλόσοφοι», Ἀθήνα, 1948.

11. Sorokin Pitirin, Die Wiederherstellung der Menschenwürde, 1952.

ταστρεπτικά γιὰ τὴ δημιουργία ἀνθρώπων σχέσεων καὶ ἀρμονικῆς κοινότητος ὁ φανατισμὸς καὶ τὸ μίσος, φαινόμενα κοινωνιολογικῆς φύσης τόσο παλιά, ὅσο καὶ σημερινά, παρατηρήσεις ποὺ δὲν ἔπαυσαν νὰ γίνωνται καὶ ἔρουντες ποὺ ἀπασχολοῦν τὴ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ σκέψη, κοινωνικά φαινόμενα, ποὺ σήμερα ἔχουν ἀπλωθῇ πολὺ, ὅπως ἡ μισαλλοδοξία ἢ δυσνομία, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ τιμωρία ὄλων καὶ ποὺ ὁδηγεῖ κατὰ ἀναπόφευκτο τρόπο στὴν ἐξέγερση, στὴ στάση σὲ ἐπανάσταση μὲ ὀλέθριες κοινωνικὲς συνέπειες, καθὼς καὶ οἱ φυλετικὲς προκαταλήψεις, τὰ ἀθεράπευτα μίσση, ποὺ διαλύουν τὶς μικρές, ὅσο καὶ τὶς μεγάλες κοινωνίες.

Μιά κοινότητα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ποτὲ δημιουργικὴ, ὅταν οἰκοδομηθῇ ἐπάνω σὲ φανατικά, ἐγωιστικά μέλη. Χωρὶς ἀμοιβαία συμπάθεια καὶ ἓνα κάπως ἀναπτυγμένο συναίσθημα κοινωνικῆς εὐθύνης μιὰ κοινότητα, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐγωιστικά μέλη θὰ ἐμπλέκεται σὲ διαρκῆ ἀγώνα. Θὰ κυριαρχῇ τὸ φιλύποπτο, ἡ δυσπιστία, ἡ ἐχθρότητα, ὁ φόβος, κ.λ.π. μὲ ἀποτέλεσμα τὸν πόλεμο ὄλων ἐναντίον ὄλων, κοινωνικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο γίνεται μέσα σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν ἀτμόσφαιρα κανόνας ἔντονης δυσαρμονικῆς ζωῆς, χάνεται τὸ μέτρο, ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ ἀρχαίους σοφοὺς σὰν ἡ πρώτη ἀρχὴ ἀρμονικῆς συμβιωτικῆς ζωῆς. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχαν κάνει οἱ λεγόμενοι ἑπτὰ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος ἀναλύσεις τῶν ἡθῶν τῆς σύγχρονης τοῦς κοινωνίας. Ἦξεραν ὅτι τὰ κακὰ ἦθνη σήμαιναν κακὴ πολιτικὴ, ἀρρωστημένη κοινωνία.

*

Ἡ ὀχλοκρατία, σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο, σημειώθηκε, ἐπισημάνθηκε καὶ περιγράφηκε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἑπτὰ σοφῶν. Ὁ λαὸς τῆς Μυτιλήνης, γιὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὀχλοκρατίαν ποὺ ἀπὸ πολλὰς αἰτίες κοινωνικῆς ὕφης, κυρίως ταξικῶν ἀγώνων, μπορούσε νὰ τοὺς βρῇ, ἀποφάσισε καὶ ἀνέθεσε στὸν Πιττακὸ νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ κανονίσῃ τὰ δικαιώματα κάθε κοινωνικῆς τάξης, κοινωνιολογικὴ παρατήρηση καὶ σκέψη, τόσο παλιά, ὅσο καὶ νέα.

*

Τὸ πρόβλημα τῶν φτωχῶν καὶ τῶν πλούσιων τὸ μελέτησε ὁ Σόλων, ποὺ ἔδωκε στὸ δῆμο τόση δύναμη, ὥστε τοῦ ἦταν ἀρκετὴ. Καὶ σ' ὅσους εἶχαν τὴ δύναμη καὶ χαίρονταν τὸν πλοῦτο, τοὺς ἀπαγόρευσε νὰ πλουτίζουν ἄστοχα. Μελέτησε τὶς αὐθαιρεσίες τῶν ἀρίστων καὶ τὸ δυνάμωμα τῶν νεοσχηματισμένων ἀστῶν καὶ ὕστερα ἔβαλε σὲ πράξῃ τὴν κοινωνικὴ μεταρρυθμίσει του. Θέλησε μὲ τοὺς νόμους του νὰ θεραπεύσῃ μιὰ κοινωνικὴ κρίση, κάτι ποὺ προδίδει τὴν κοινωνιολογικὴ σκέψη τοῦ σοφοῦ. Ἀντιμετώπισε οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ φαινόμενα κοινωνιολογικῆς ὕφης καὶ σημασίας. Τὴν εὐνομίαν τὴν ἀντίκρουσε σὰν τὴν πιὸ σπουδαία δύναμη τῆς ἀρμονικῆς

(κοινωνικῆς) συμβιώσεως. Ἡ εὐνομία, λέγει, τὸ τραχὺ τὸ κάνει λεῖο, σταματᾷ τὶς διχόνοιες καὶ τὴν πικρόχολη ἔριδα καὶ ὅ,τι γίνεται ἀπ' αὐτὴν ὀδηγημένο, βγαίνει σωστὸ καὶ φρόνιμο¹². Ἀνακάλυψε ὅτι μιὰ πολιτισμένη κοινωνία στηρίζεται σὲ τρεῖς βάσεις: στὸ ἦθος τοῦ λαοῦ, στοὺς πολιτικούς θεσμούς καὶ στὴ δημιουργία ἑνὸς κάπως ἱκανοποιητικοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου.

Μὲ τὴν πετυχημένη κοινωνικὴ σκέψη τοῦ ὁ σοφὸς τοῦ μέτρου ἐτοίμασε τοὺς συμπολίτες τοῦ νὰ μορφώσουν κατὰ συνειδητὸ τρόπο τὴ μελλοντικὴ κοινωνικὴ ζωὴ τους, ὥστε νὰ ζήσουν ἀργότερα τὴν περίφημη Δημοκρατία τους. Μέσα στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητά του κατὰ ἀσύνειδο τρόπο παρατηρεῖ καὶ σκέπτεται κοινωνιολογικά.

Οἱ προσωκρατικοὶ

Στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἔρευνα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν πολιτεία, δηλ. στὸ κράτος καὶ στὴν κοινωνία, κατέχει ἓνα σημαντικό μέρος. Κοντὰ στίς κοινωνικοφιλοσοφικὲς κριτικὲς ἔρευνες ὑπάρχει καὶ ἓνα σημαντικό μέρος, καθαυτὸ κοινωνιολογικῆς σκέψης, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, δηλ. ὑπάρχει ἡ περιγραφή καὶ ἡ ἐξήγηση πραγματικῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ὅχι κατ' ἀποσπασματικὸ μόνον τρόπο, ἀλλὰ μὲ συνέπεια καὶ συνέχεια. Σὰν παράδειγμα ἀναφέρεται τὸ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς καὶ ὀψεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐρευνηθὲν πρόβλημα: Φύσις καὶ Νόμος, πρόβλημα, ποὺ κλείνει μέσα τοῦ ἓνα διαρκῆ κοινωνιολογικὸ χαρακτηριστῆρα. Δηλ. πρόκειται γιὰ τὸ πρόβλημα, ἂν τὰ κοινωνικά φαινόμενα, ὅπως ἡ γλώσσα, ἡ θρησκεία, τὰ ἔθιμα, ἡ πολιτεία βασίζονται στὴ φύση ἢ σὲ μιὰ συνειδητὴ δημιουργία. Τὸ θέμα αὐτὸ μὲ μερικὲς παραλλαγὰς στὴ μορφή του συζητιέται ἀκόμη στὴ σύγχρονη Κοινωνιολογία, ὅπου καὶ συναντοῦμε τὸν ὄρο: «Ἐξελικτικὴ κατεύθυνση», (Menzel).

Ἄλλα πάλι παραδείγματα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἀπὸ τὶς ἔρευνες τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ δεσμῶν, μᾶς παρουσιάζουν τὴ μορφή καὶ τὴν ἔννοια τῆς κυριαρχίας, τῆς ὑπακοῆς, τὶς σχέσεις τῆς μάζας πρὸς τὸν ἀρχηγὸ καὶ μερικὰ ἄλλα φαινόμενα κοινωνιολογικῆς μορφῆς, τόσο παλιά, ὅσο καὶ νέα, ποὺ ὑπόκεινται ἀκόμη στὴν περιγραφή καὶ στὴν ἔρευνα, φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται σήμερα, ἀλλὰ τὰ ἐπεσήμαναν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, πρῶτα οἱ προσωκρατικοὶ καὶ ὕστερα συστηματικότερα ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωικοί. Ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς ὁ Ἡράκλειτος στὰ ἀποσπάσματα τῶν φιλοσοφικῶν παρατηρήσεών του μᾶς δίνει ἀρκετὲς νύξεις κοινωνιολογικῆς σκέψης, τὶς ὁποῖες ἐδῶ δὲ θὰ τὶς ἀναπτύξουμε, ὅπως καὶ ὁ Φαλάεας ἀπὸ τὴ Χαλκηδὸνα, ὁ Ἴων ὁ Χῖος κ.ἄ.

12. Σ. Μοάτσου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 26.

*

Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, καὶ κυρίως οἱ Ἰωνες κοσμολόγοι, ἔστρεφαν τὸ βλέμμα τους πρὸς τὸ περιβάλλον τους καὶ κυρίως πρὸς τὸ μακρόκοσμο, πρὸς τ' ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ. Ὡστόσο δὲν τοὺς ἦταν ἀδιάφορα τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ δὲν ἔλειπε ἀπ' αὐτοὺς, ἡ κοινωνικὴ σκέψη, ἡ ἐξέταση καὶ ἡ παρατήρηση, ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ περιγραφὴ κοινωνικῶν φαινομένων.

Περισσότερο ὅμως ἀπ' ὅλους τοὺς προσωκρατικούς ἄρχισαν νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ περιβάλλον του οἱ σοφισταί. Αὐτοὶ στράφηκαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ κοινωνικὰ προβλήματά του καὶ φαινόμενα.

Οἱ σοφισταί

Ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς ἀρχίζει νὰ σημειώνεται ἡ γένεση μιᾶς ὀρθολογιστικῆς κοινωνιολογίας. Αὐτοὶ ἄρχισαν νὰ ἀντικρύζουν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα κατὰ οὐσιαστικότερο τρόπο, δηλ. μὲ τὴν παρατήρηση, τὴ σύγκριση καὶ τὴν κριτικὴ. Κάνουν χρῆση τῆς ἐπαγωγῆς ὡς μεθόδου γιὰ τὴν ἀπόκτηση γνώσεων. Ξεκινοῦν στὸν ἐρευνητικὸ δρόμο τους ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, γιὰ νὰ διατυπώσουν ὕστερα ἀπὸ ὀρθολογικὴ ἀνάλυση, γενικοὺς κανόνες. Ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς ἀρχίζει περισσότερο νὰ μαντεύη κανένας τὴ σημασίαν τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον του. Τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον γιὰ τοὺς σοφιστὰς δὲν εἶναι οὔτε «φύσει» οὔτε «ἄνωθεν δεδομένο», παρὰ ὑφίσταται, ἐξαρτᾶται καὶ διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ τὴ θέλησή του. Ἐπομένως ἦταν φυσικὸ ἐπακόλουθο τῆς κοινωνικῆς σκέψης τους τὸ ἐρώτημα καὶ ἡ συζήτηση ἐπάνω στὸ θέμα ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦσε: ἂν ἡ κοινωνία καὶ τὰ ἐξαρτήματά της εἶναι προϊόντα τῆς φύσης ἢ τῆς ἀνθρώπινης θελήσεως. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, δηλ. μὲ κοινωνιολογικὴ σκέψη, ἔθεσαν τὸ πρόβλημα τῶν αἰτίων τῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἀπόκτηση δυνάμεως σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ δίκιο. Μὲ τὴ σοφιστικὴ ἢ σκέψη ἄρχισε νὰ παίρνη πιά μιὰν ἄλλη στροφή καὶ κατεύθυνση. Στρέφεται πρὸς τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐρευνᾷ τὶς σχέσεις καὶ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ τὸν περιβάλλουν καὶ τοῦ ρυθμίζουν τὴ συμβιωτικὴ ζωὴ του, δηλαδὴ ἐξετάζει τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὶς δοξασίες καὶ τὶς παραδόσεις, μέσα στὶς ὁποῖες εἶχε διαμορφωθῇ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ ποὺ στὴν πορεία της, μὲ τὸ χρόνο, ἄρχισε πιά νὰ γίνεται συνθετώτερη. Πρὸς τὸν ἄνθρωπο λοιπὸν καὶ πρὸς τὴν κοινωνικὴ ζωὴ του στρέφουν τὰ ἐνδιαφέροντά τους οἱ σοφισταί. Στρέφονται ὅμως πρὸς αὐτὴν μὲ κριτικὸ καὶ σκεπτικιστικὸ πνεῦμα. Βάνουν τὰ ἐρωτηματικὰ τους σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν παραδομένη ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ. Θέλουν νὰ ἐρευνήσουν κατὰ ἐπιστημονικὸ τρόπο τὴν πολυσύνθετη πιά ζωὴ τῆς πολιτείας καὶ νὰ τὴν ἐξηγήσουν, γιὰ νὰ μπορέσουν ἔτσι νὰ τὴν κατακτήσουν.

Ἡ ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν εἶναι ἐποχὴ στροφῆς τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων. Τὰ χρόνια τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ πέμπτου αἰώνα εἶναι, μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, τὰ χρόνια τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος θεμελιώνεται στὴ φιλοσοφία τῶν σοφιστῶν. Εἶναι μιὰ ἐποχὴ ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν παρομοιάσουμε, σὲ μερικὰ σημεῖα, μὲ τὸ διαφωτισμὸ τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰώνα στὴν Ἀγγλία ἢ καλύτερα μὲ τὴν ἐποχὴ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα στὴ Γαλλία. Ἡ κοινωνικὴ σκέψη καὶ ἀντίληψη τῶν σοφιστῶν γιὰ τὴ μορφή τῆς ζωῆς ἔχει τόσο τίς θετικές, ὅσο καὶ τίς ἀρνητικὰς πλευρὰς τῆς.

Ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν ἡ φιλοσοφία σχεδὸν σταματοῦσε στὸν ἐξωτερικὸ ἀντικειμενικὸ κόσμο. Αὐτὸν τὸν ἀντίκρυζε σὰν ἓνα ὅλον, ἐνῶ ἀγνοοῦσε ἢ δὲν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸν ὑποκειμενικὸ κόσμο τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὸ «ἐγὼ του», τὸ ὁποῖο ἀνακάλυψαν οἱ σοφισταί. Μὲ τὴ στροφή τῶν σοφιστῶν πρὸς τὸν ὑποκειμενικὸ κόσμο συμπληρώθηκε τὸ «ὅλον», ἡ ἐνότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ ὑποκειμενικοῦ κόσμου στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη.

Ὁ ὑποκειμενισμὸς ὅμως τῶν σοφιστῶν ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ, ἀπὸ ἔλλειψη βαθύτερης φιλοσοφικῆς σκέψης, νὰ φτάνη ὡς τὸ σχετικισμὸς. Καὶ τὸ κριτικὸ πνεῦμα νὰ ὀδηγῇ ὡς τὴν ἀμφιβολία, καὶ μάλιστα σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε τίποτε νὰ μὴν ἔχη γενικὸ κύρος, παρὰ ἀπλῶς τὸ ἀτομικὸ, καὶ ἡ γνώση νὰ λογαριάζεται σὰν κάτι τὸ ὁλωσδιόλου προσωπικόν.

Ἄν καὶ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἀποψη ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἔννοιας καὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς εἶναι μιὰ θετικὴ συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας, ὥστόσο ἡ κοινωνικὴ ἰδεολογία τους, ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμὸ τους κατάντησε ἐπικίνδυνη, ἐπαναστατικὴ καὶ καταστροφικὴ γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ.

Μιὰ πολὺ ἐπικίνδυνη ἐπίδραση, μὲ σοβαρὰς κοινωνικοπολιτικὰς ἐπιπτώσεις, εἶχε ἡ κατ' ἀπότομο τρόπο ἀντιμέτωπη τοποθέτηση ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς τῶν ἐννοιῶν «φύση» καὶ «θεσμός». Θέση ποὺ προκάλεσε μιὰ σοβαρὴ προβληματικὴτητα, ἡ ὁποία μὲ τὸ ἀβέβαιο καὶ τὴν ἀμφιβολία τῆς ὑπέσκαπτε τὰ βασικά στηρίγματα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τὸ νόμο καὶ τὴν πολιτεία καὶ ἔσειε τὰ θεμέλια τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς καὶ σύγχρονα τὸ «ὅλον» τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Δυσπιστοῦσαν στὴν παράδοση καὶ κατήγγελλαν τίς ἀρχαῖκας ἐπιβιώσεις ποὺ ὑπῆρχαν μέσα στοὺς ἀθηναῖκους θεσμούς, παρὰ τὴν τεράστια πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀνάπτυξη. Ἦταν ὑποστηρικταὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, καταπολεμοῦσαν τὴ δουλεία καὶ τὸ στενὸ ἐθνικισμὸ τῶν ἀρχαίων πόλεων, ἐπιδείκνυναν πνεῦμα ἰσότητος, κοινωνικὰς ἰδέες ἀρκετὰ ριζοσπαστικὰς γιὰ τὴν ἐποχὴ τους. Ὑπεράσπιζαν τὸ ἄτομο, ποὺ στὴν ἀρχαία κοινωνία ἀνῆκε ἐξ ὁλοκλήρου στὴν πολιτεία, καὶ ἤθελαν νὰ τὸ ἐλευθερώσουν ἀπ' αὐτήν. Προχωροῦσαν στὴν κοινωνικὴ αὐτὴ ἰδέαν τους τόσο καὶ ἔτσι, ὥστε νὰ φτάσουν

στὸν ἀτομικισμόν σὲ σημεῖο πού αὐτὸς νὰ γίνεται ὁ πιὸ σοβαρὸς ἐχθρὸς τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινότητος καὶ τῆς κοινωνίας.

Τὸ πνεῦμα τῶν σοφιστῶν εἶναι προϊόν τοῦ ἀποικιακοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἐπάνω στὸ ἔδαφος τῶν ἀποικιῶν ριζοβόλησε πρῶτα τὸ σοφιστικὸ πνεῦμα καὶ οἱ κοινωνικὲς σκέψεις τους καὶ ιδέες, πού στέκονταν σὲ ὀξεία ἀντίθεση μὲ τὸν ἐλληνικόν, μητροπολιτικὸ λαϊκὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι. Ὁ μὲ πάθος ἀγώνας τοῦ Πλάτωνα ἐναντίον τῶν σοφιστῶν δὲν ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἔριδα μεταξὺ ἀντιτιθέμενων σὲ πνευματικὲς ἀντιλήψεις ἀνθρώπων, παρὰ ἦταν μιὰ πάλη δυὸ διαφορετικῶν κοινωνικῶν κοσμοθεωριῶν.

Οἱ σοφισταὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ μάθηση, μὲ τὸ νόημα τῆς παιδαγωγικῆς σὰν τέχνης καὶ μεθόδου, εἶναι οἱ πατέρες τῆς γενικῆς μορφώσεως. Εἶναι οἱ ἰδρυταὶ τοῦ ρητορικοῦ μορφωτικοῦ ἰδανικοῦ, κάτι πού ἔμεινε γιὰ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνες στοὺς Ἕλληνες, στὴ ζωὴ τους. Ἡ εὐγλωττία βέβαια δὲν ἦταν στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἀθήνα, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῶν σοφιστῶν, κάτι τὸ ἄγνωστο ἢ τὸ καινούριο, ἀλλὰ οἱ σοφισταὶ τὴν ἀνέβασαν σὲ τέχνη καὶ τὴ ρητορικὴ σὲ ὑψηλὸ ἰδανικὸ μορφώσεως. Ἡ πιὸ μεγάλη ἐλκυστικὴ δύναμή τους βρίσκεται στὸ ὅτι τὴ ρητορικὴ τέχνη, πού αὐτοὶ δίδασκαν, τὴν ἐξίσωναν μὲ τὴν πολιτικὴ ἰκανότητα, τὴν «πολιτικὴ ἀρετή», τὴν ὁποία κάθε δημοκρατικὸς Ἕλληνας ἐπεδίωκε ν' ἀποχτήσῃ.

Ἐτοίμαζαν τοὺς νέους γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ καὶ πάσχιζαν νὰ τοὺς κάνουν δεινοὺς στὸ «πράττειν καὶ λέγειν» ἔτσι, ὥστε ν' ἀποκοτῶν οἱ μαθηταὶ τους δύναμη ἐπάνω στὴν πολιτεία, νὰ ἐπιδρῶν στὶς ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων καὶ ὅλων τῶν πολιτικῶν συγκεντρώσεων μὲ μέσον τὴν ὑπερτεροῦσα εὐγλωττία. Μὲ ἄλλα λόγια προσπαθοῦσαν νὰ κάνουν στοὺς ἀνθρώπους πιστευτό, ὅτι μὲ τὴ ρητορικὴ τέχνη μπορούσαν νὰ μορφώσουν τὸν πετυχημένο πολιτικὸ καὶ κυβερνήτη.

Ἡ φιλοσοφία τῶν κοσμολόγων Ἰώνων φιλοσόφων καὶ γενικότερα τῶν Ἑλλήνων, σὰν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τῆς εἶχε τὴν εὔρεση καὶ τὴ γνώση τῆς ἀλήθειας. Γιὰ τοὺς σοφιστὰς αὐτὸς ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι βασικός, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀπλῶς σπουδαῖος. Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας δὲν εἶναι τὸ πᾶν γιὰ τὸν σοφιστικὸ μορφωμένο ἄνθρωπο, παρὰ στόχος του εἶναι νὰ θέτῃ κάτω ἀπὸ τὴ δύναμή του, μὲ ὅποιοδῆποτε μέσον, τὴ δημόσια ζωὴ. Ὁ σοφιστὴς δάσκαλος δὲ διδάσκει τὴν ἀλήθεια, γιατί αὕτῃ δὲν ὑπάρχει γι' αὐτόν, ἀφοῦ πιστεῦει ὅτι μιὰ τέτοια μὲ καθολικὸ κύρος δὲν ὑφίσταται, παρὰ εἶναι σχετικὴ, προσωπικὴ, ἀτομικὴ. Ἐκεῖνο πού προσφέρει στὸ μαθητὴ του εἶναι ἡ ἐριστικὴ, ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ στὶς θετικὲς ιδέες τῶν ἄλλων. Κι ἀκόμη τὴ ρητορικὴ πού τοῦ δίνει δύναμη νὰ μπορῇ νὰ πείθῃ τοὺς ἄλλους γιὰ κάτι πού δὲν εἶναι ἀληθινόν, πῶς αὐτὸ εἶναι ἀληθινόν, σωστό. Δηλαδή τὸν διδάσκει τὴ ρητορικὴ, τὴ φρασεολογία, τὴν τέχνη τῆς πειθοῦς, ὥστε νὰ κἀνῃ τὸ ψέμα ἀλήθεια καὶ τὴν ἀλήθεια ψέμα.

Τὸ μορφωτικὸ ἰδανικὸ τῶν σοφιστῶν εἶναι ἀτομικιστικῆς καὶ ὠφελιμιστικῆς χοιᾶς. Ὁ σοφιστὴς δὲ θέλει νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πόλιν, τὴν πολιτείαν, τὴν κοινωνίαν, παρὰ θέλει νὰ κυριαρχήσῃ ἐπάνω της. Προτάσσει τὰ προσωπικὰ συμφέροντα ἀπὸ τὰ συμφέροντα τοῦ κοινοῦ, τῆς πολιτείας. Ὁ σοφιστικὸς ἄνθρωπος ἀναζητεῖ ἐπίμονα τὴν ἀτομικὴ ἀπόλαυση ἢ τὴν κοινωνικὴ ἐπικράτησή του μὲ ὁποιοδήποτε μέσον. Ἡδονίζεται μὲ τὴν ἐπικρίση καὶ χαίρεται νὰ ἀρνιέται κάθε ἀξία, γιατί στο βᾶθος δὲν πιστεύει σὲ τίποτε. Τὴ φιλοσοφία οἱ σοφισταὶ τὴν κατέβασαν σὲ χαμηλὰ ὠφελιμιστικὰ ἐπίπεδα, γιὰ νὰ τὴ χρησιμοποιοῦσαν σὰ μέσον στὶς δικές τους κακὲς προθέσεις ἢ γιὰ νὰ κολακεύουν τὶς κακὲς προθέσεις τῶν ἄλλων, γιὰ νὰ στηρίξουν τῶν ἄλλων τὴν κακὴ πολιτικὴ ἢ καὶ τὴ δική τους. (Κ. Τσάτσος, Κοινωνικὴ φιλοσοφία, 1962 σ. 57).

Ἡ βασικὴ μορφή τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας ἦταν ὁ ρητορικὸς τύπος, ἡ ἐπιφάνεια. «Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς δὲν προσέφεραν γνώση οὐσιαστική, παρὰ τυπική, λέξεις μόνο μὲ ἐπίφαση γνώσης, ἐλκυστικὴ ἐπιφάνεια κι ὅχι βάθος. Ἡ διδασκαλία τους εἶχε τὸν τύπο τῶν διαλέξεων ἢ τῶν ἐπιδείξεων, τῶν ὁποίων τὰ θέματα μποροῦσε νὰ προτείνῃ καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀκροατὰς καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἀνάπτυξή τους. Καλλιεργοῦσαν τὰ σοφίσματα καὶ τὴ ρητορεία ἔτσι, ποὺ αὐτὴ μὲ τὸ λαμπρὸ ἐπίχρισμά της νὰ θαμπώνει καὶ νὰ ζαλίζει, νὰ γοητεύῃ τὸν ἀκροατὴ καὶ νὰ σκεπάζῃ τὴν κενότητα τοῦ νοήματος. Τὰ σοφίσματα, δηλ. τὰ ψεύτικα ἐπιχειρήματα, τὰ παρουσίαζαν μὲ τέτοιο ἔντεχνο παιγνίδι λέξεων καὶ μὲ τέτοια μεγάλοστομη φρασεολογία, ποὺ παράσερναν τὴ μάζα, ξίππαζαν μὲ τὴν ταχυδακτυλουργία τῶν λέξεων τὴ μορφή καὶ τὸν τύπο, τὸν ἄμαθο ὄχλο καὶ τὸν ἐπειθαν. Εἶχαν ἐπιτυχίες, γιατί συνήθιζαν μὲ τὸν τρόπο τους τὴ μάζα στὴν ἀκρισία, τὴν πλάνευαν μὲ τὴ γοητεία τῆς ρητορικῆς εὐκολίας, τὴν ἐπιφάνεια καὶ τὴν ἐπίφαση. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ σοφιστικὴ ἐγίνε τὸ δηλητήριον τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, διαπότισε ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου, τοῦ διάβρωσε τὰ θεμέλια, τοῦ ἀρρώστησε τὸν ὀργανισμό του, ποὺ καὶ ἀπὸ μερικὲς ἄλλες ἀκόμη αἰτίες κατάρρευσε»^{12α}.

Οἱ σοφισταὶ γύριζαν ἀπὸ πόλιν σὲ πόλιν καὶ μάζευαν γύρω τους τὴ νεολαία. Γιὰ τοὺς κύκλους τῶν μαθημάτων ποὺ ἔκαναν πληρώνονταν πολὺ καλὰ. Τὸ νὰ ζητοῦσε κανένας ἐκεῖνὴ τὴν ἐποχὴ χρήματα σὰν ἀμοιβὴ γιὰ τὴν προσφερόμενη πνευματικὴ δραστηριότητα δὲν ἀνταποκρινόταν στὸ ἰδανικὸ τῆς ἐποχῆς, στὸ ἰδανικὸ τοῦ «ἐλευθέριος ἀνὴρ».

Οἱ σοφισταὶ δὲ δίδαξαν μόνο πρῶτοι μὲ τὸ σημερινὸ νόημα τῆς διδασκαλίας τὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις, παρὰ ὑπῆρξαν σύγχρονα καὶ οἱ δημιουργοὶ τῆς παιδαγωγικῆς. Καὶ μάλιστα ὡς τὸ σημεῖο νὰ προσπαθοῦν νὰ καταστήσουν τὴν κοινωνικὴ θεωρία τους συνειδητὴ μὲ τὴν ἀγωγή.

12α. Κ. Τσάτσου, Κοινωνικὴ Φιλοσοφία, 1962 σ. 57.

Ἡ σοφιστικὴ ἀγωγή δὲν εἶχε σκοπὸ τῆς νὰ δημιουργήσῃ τὸν πολίτη μὲ τὸ νόημα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παραδόσεως, παρὰ τὸ ἄτομο, τὸν πολίτη, μὲ τὴν ἀναπτυγμένη ρητορικὴ ἱκανότητα, δηλ. μὲ «θεατρινισμούς καὶ κόλπα» νὰ πείθῃ καὶ νὰ κολακεύῃ τίς δυνάμεις τῆς μάζας, νὰ ἐπιβάλλεται στοὺς συμπολίτες του, νὰ ἀποχτᾷ ἐπιρροὴ ἐπάνω τους τέτοια, ποὺ νὰ τοὺς κατευθύνῃ ἔτσι, ὥστε νὰ πετυχαίνῃ τὴν ἐκπλήρωση τῶν σχεδίων του καὶ τῶν ἐπιδιωκομένων ἰδιοτελῶν σκοπῶν του. Ἐτσι σιγὰ σιγὰ οἱ τεχνικὲς ἱκανότητες τῆς εὐγλωττίας καὶ ἡ γοητευτικὴ φρασεολογία ἄρχισαν νὰ ἔχουν τὸ προβάδισμα στὸ νόημα καὶ στὸ σκοπὸ τῆς πολιτείας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκτρέφουν σὰν ἰδανικὸ τὴν τυραννίαν καὶ τὴν δημαγωγίαν. Ἡ ἀτομικὴ ἀπόλαυση καὶ ἡ κατὰ ἐγωιστικὸ τρόπο κατανάλωση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς, ποὺ μὲ τὴν τέχνη καὶ τὴν τεχνικὴ ὑπεροχὴ τοὺς εὐκόλα ἀποχτοῦσαν, ὅπως καὶ ἡ μὲ κάθε μέσον ἐπιδίωξις γιὰ κοινωνικὴ ἐπικράτηση, ἔμειναν σὰν οἱ μόνες τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνίας τοὺς ἐπιδιώξεις. Στὰ σωθέντα ἀποσπάσματα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν θεωριῶν τοὺς περὶ κοινωνίας βρῖσκομε σοβαρὲς περιγραφικὰ παρατηρήσεις κοινωνιολογικῆς σκέψης μὲ σύγχρονο πνεῦμα, ὅπως π.χ. στὸν Πρωταγόρα, Γοργία, Λυκόφωνα, Ἀλκιδάμα, Καλλικλῆ, Θρασύμαχο, Κριτία κ.ά.

Οἱ σοφισταὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων σὲ προβλήματα ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου τόσο τοῦ ατόμου, ὅσο καὶ τῆς κοινωνίας. Προσπάθησαν κάτι ποὺ λέγει ὁ Κικέρων (Tusc. V. 4 10) γιὰ τὸ Σωκράτη: πῶς αὐτὸς κάλεσε τὴ φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ τὴν ἔφερε στὴ γῆ, τὴν ἐγκατέστησε στὶς πόλεις, τὴν ἔβαλε μέσα στὰ σπίτια καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ σκεφθῇ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακόν.

Οἱ σοφισταὶ ἐξήτασαν θέματα ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν προέλευση τῆς πολιτείας, στὴν οὐσία τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κυριαρχίας, στὴ διαφορὰ μεταξὺ φύσεως καὶ θετοῦ δικαίου κλπ. Μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς ἔκαναν ἐρευνες σὲ πεδία, τὰ ὁποῖα ἦταν βοηθητικὰ τῆς Κοινωνιολογίας, ὅπως π.χ. στὸ πεδίο τῆς Γεωγραφίας, Ἐθνολογίας, Γλωσσολογίας κλπ.

Στὸ τέλος πιά τοῦ 5ου αἰῶνα εἶχε κανένας ἀποκτήσει μὲ τὴ σοφιστικὴ διδασκαλία πολλὰς γνώσεις ποὺ ἄξιζαν. Πολλὰς ὅμως παλιὰς δοξασίας καὶ κοινωνικὰς ἀρχές, ἥθη καὶ ἔθιμα, κανόνες καὶ νόμοι, ποὺ διεῖπαν τὴ συμβιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων εἶχαν ὑποστῇ μεγάλῃ διάβρωση, κείτονταν σὰ συντρίμμια κάτω, ὕστερα ἀπὸ δυνατόν σεισμό, ποὺ τάραξε καὶ σάλεψε οἰκοδομήματα στὸ πεδίο τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικῆς. Ἡ σοφιστικὴ τὰ ἔθεσε ὅλα κάτω ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν, προκάλεσε γιὰ ὅλα ἐρωτηματικά, σκόρπισε τὴν ἀβεβαιότητα. Ὅστερα ἀπ' αὐτὸ τὸ σεισμὸ κι ἀπ' αὐτὸ τὸ γκρέμισμα ποὺ προκάλεσαν

οἱ σοφισταὶ μὲ τὴ διδασκαλία τους,μποροῦσε νὰ διακρίνη κανέννας στὴν κοινωνικὴ ἀνοικοδόμηση καὶ μερικὰ ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς λαξευμένα λιθάρια. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα ἄρχισε τὴν κοινωνικὴ ἀνοικοδόμηση ὁ Σωκράτης. Αὐτὸς δὲν ἐνδιαφερόταν ἄμεσα, ἴσως ὄχι καὶ ἔμμεσα, γιὰ τὴ γνώση τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Δὲν εἶναι κοσμολόγος, παρὰ κοινωνικὸς ἠθικολόγος, ἕνας κοινωνικὸς φιλόσοφος ἀναμορφωτῆς, «ποὺ τὴ σκέψη του τὴν κινοῦσε ἡ ἀνάγκη τοῦ δεινοῦ παρόντος, τὸ πρόβλημα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ζωῆς τους στὴν κοινωνία, στὴν πολιτεία». Μιὰ σκέψη μὲ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ παρατήρηση καὶ νόημα γύρω ἀπὸ τὴ συμβιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων.

Σ ω κ ρ á τ η ς

Ὁ Σωκράτης στέκεται ἐπάνω στὸ ἴδιο ἔδαφος μὲ τοὺς σοφιστὰς, ἐπάνω στὸ ἔδαφος τοῦ διαφωτισμοῦ. Ρωτᾷ, ὅπως οἱ σοφισταί, τί ἐστὶν ἄνθρωπος ἢ μᾶλλον τί εἶναι οἱ ἄνθρωποι, τί πράττουν, τί θέλουν καὶ γιατί θέλουν αὐτὸ ποὺ θέλουν καὶ ἐπιδιώκουν.

Ἔχει τὴν ἴδια γνώμη μὲ τοὺς σοφιστὰς, πὼς ἡ γνώση ἀποχτιέται μὲ τὴν ἐρώτηση, μὲ τὸ διάλογο, καὶ πὼς αὐτὸς εἶναι τὸ μοναδικὸ μέσο, γιὰ νὰ δείξῃ κανέννας στοὺς ἀνθρώπους τοὺς σκοποὺς ποὺ θ' ἀκολουθήσουν στὴ ζωὴ ἢ κατὰ τὴν Πλατωνικὴ ἔκφραση, μέσο σπουδαῖο, ποὺ θὰ τοὺς κἀν καλότερους.

Ὁ Σωκράτης διαλέγεται, ὅπως καὶ οἱ σοφισταί, δὲ δογματίζει ὅμως καὶ οὔτε θέτει στὸ συνομιλητὴ του ἀρχές καὶ ἀξιώματα, ποὺ νὰ τοῦ λένε, πῶς, ἂν ζῆση κανέννας σύμφωνα μ' αὐτά, τότε βρίσκεται στὸ σωστὸ καὶ στὸ δίκαιο, ἂν ὄχι, τότε βρίσκεται στὸν ἐσφαλμένο καὶ στὸ στραβὸ δρόμο, παρὰ ἀναφέρεται ἡ ἐρώτησή του, ἡ διαλογικὴ συζήτησή του, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος της, στὴ λογικὴ. Καὶ τοῦτο, γιατί ἀνακάλυψε στὸν ἄνθρωπο τὸ λογικὸ ὄν, μὲ τὸ βαθύτερο νόημα τῆς σημασίας του.

Οἱ σοφισταὶ ἀντίκρυζαν τὸν ἄνθρωπο σὰν ὑποκείμενο μὲ συνείδηση ποὺ στηριζόταν στὶς αἰσθήσεις, ἐνῶ ὁ Σωκράτης τὸν ἀντίκρυζε σὰν ὄν μὲ νοῦ, δηλ. μὲ λογικὴ συνείδηση, ποὺ ὁδηγεῖ στὴ λογικὴ γνώση, στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ νόημα βρίσκεται ἡ κοινωνικὴ σκέψη τοῦ Σωκράτη, μὲ σταθερὸ σκοπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ γνώση, μιὰ ὑπερατομικὴ ἀρχή, βγαλμένη ἀπὸ τὸ λόγο, μιὰ γνώση μὲ γενικὴ ἰσχὺ καὶ δύναμη.

Οἱ σοφισταὶ δὲν μποροῦσαν νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις· δὲν προχώρησαν ὥς τὸ βαθύτερο νόημα τῆς γνώσης, στάθηκαν στὸν κόσμο ἀπλῶς τῶν αἰσθήσεων, σὲ ἕνα κόσμο ὑποκειμενικὸ, μεταβλητὸ καὶ ἀδιάκοπα ἐναλλασσόμενο, θέση ποὺ ἐπιδροῦσε καὶ καθόριζε τὴν κοινωνικὴ σκέψη τους, τὸν ἀτομικὸ εὐδαιμονισμό τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὸ ἄτομο προσπαθοῦσε νὰ εὐτυχῇ ἐξ ἀπὸ τὴν κοινότητά. Κι ὄχι μόνο αὐτό, παρὰ ἐπαιρναν πολλὰς φορές καὶ θέση ἐναντίον της.

Τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο μεταχειρίζεται ὁ Σωκράτης μὲ περισσότερη μαστρορία ἀπ' ὅση οἱ σοφισταί, ἀλλὰ ἡ διαλεκτικὴ του δὲν εἶναι ρητορεία καὶ φρασεολογία, ὅπως τῶν σοφιστῶν, παρὰ ἐπίμονη λογικὴ πορεία, κατὰ τὴν ὁποία ξεκαθαρίζει τὰ ὑποκειμενικὰ ἀπὸ τὰ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα, τὰ οὐσιώδη ἀπὸ τὰ ἐπουσιώδη γνωρίσματα, γιὰ νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ ἐνότητα οὐσιαστικῶν στοιχείων, στὴν ἔννοιαν, μὲ σκοπὸ ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀντικειμενικὴ γνώση, τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ γνώση ποὺ διδασκόταν ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς δὲν ἦταν πραγματικὴ γνώση, παρὰ δόξα, ἀπλῶς γνώμη, κάτι κατὰ φαινόμενο, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Σωκράτης καταπολεμοῦσε τὸ μορφωτικὸ ἰδανικὸ τῶν σοφιστῶν, ποὺ στηριζόταν στὴ ρητορεία, στὴν καλλιέργεια, στὴν πομπώδη φρασεολογία.

Τὸ μορφωτικὸ πρόβλημα τὸ ἀντίκρουσε ὁ Σωκράτης σὰ μιὰ ἀπὸ τίς βασικὲς κοινωνικὲς λειτουργίες, σὰν πρόβλημα γνώσης. Τὸ γνωσιολογικὸ πρόβλημα τὸ πρόσεξε πολὺ, γιατί ἤξερε, πῶς ἡ λύση του ἦταν ἡ προϋπόθεση νὰ λυθῇ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, σύγχρονη κοινωνιολογικὴ παρατήρηση.

Στὴν ἀγνωσία τῶν σοφιστῶν ἀντιπαραθέτει τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθειαν. Πηγὴ τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς γνώσης γιὰ τὸ Σωκράτη εἶναι ὁ νοῦς, ὁ λόγος. Ὅ,τι δὲ βρίσκεται σὲ σχέση μὲ τὸ λόγο, τὸ νοῦ, δὲ λογαριάζεται σὰ γνώση, παρὰ εἶναι ἀπλὴ «δόξα», γνώμη. Ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ Σωκράτη βάση καὶ κανόνας τῆς κοινότητος, τῆς κοινωνίας. Τὴν καθαυτὸ γνώση τὴ βλέπει νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν κοινότητα. Ἡ γνώση τοῦ καθενὸς αὐτὴ καθαυτὴ καὶ στὴ βάση της, δὲν εἶναι γνώση· ἄλλωστε χωρὶς τὴν κοινὴ προσπάθεια γιὰ ἔρευνα καὶ ἀναζήτησιν δὲν ἀποχτιέται ἡ πραγματικὴ μὲ τὸ Σωκρατικὸ νόημα γνώση, δηλ. δὲ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια. Τὴν ἔννοια τῆς κοινότητος στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Σωκράτης τὴν ἀντικρύζει μὲ σύγχρονο νόημα, κάτι τὸ παρόμοιο μὲ τὸ F. Tönnies, ἐξέχοντα Γερμανὸ κοινωνιολόγο.

Στὴν ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν ὑπῆρχαν στὴν Ἀθῆνα κοινωνικο-πολιτικὲς κινήσεις, ποὺ δὲν ἀποδέχονταν τὴ διάλυση τοῦ τύπου τῆς παλαιᾶς κοινότητος. Δὲν μπορούσαν νὰ δεχτοῦν ὅτι τὸ ἄτομο μπορούσε νὰ σταθῇ ἐχθρικά ἀπέναντι τῆς κοινότητος, νὰ βάνῃ σκοποὺς καὶ νὰ βερίσκῃ μορφὲς ζωῆς ἀντίθετες πρὸς τὰ κρατοῦντα παραδοσιακὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, κανόνες καὶ νόμους. Ὡστόσο ἡ ἱστορία δείχνει, πῶς ἡ ἀντίδραση δὲν εἶναι ποτὲ ἐπιτυχής, ὅταν ἐπιδιώκῃ νὰ ἀποκαταστήσῃ παλιὰς μορφὲς κοινωνικῆς συμβιώσεως καταπιέζουσα τίς νέες ιδέες.

Ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι οὔτε ὁπισθοδρομικὸς οὔτε ἀντιδραστικὸς στὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ οὔτε εἶναι καὶ ἐπαναστάτης. Ξέρει, πὼς ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ὑπόκειται σὲ μεταβολὲς καὶ πὼς κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἐμποδίζῃ ἐπ' ἄπειρο τὶς ἀλλαγὲς μὲ τὴν ἀπροσάρμοστη καὶ πεισματικὴ ἐπιμονή του σὲ παλιὰς μορφὰς ἢ νὰ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ ξεπερασμένων ἢ τεχνητῶν μορφῶν ζωῆς, κοινωνιολογικὴ σκέψη ἐξαιρετικὰ σύγχρονη.

Γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν παλιῶν ἀγωνιζόταν ὁ Ἀριστοφάνης κι ἄλλοι ἀκόμη αὐτῆς τῆς κινήσεως. Ἐπιζητοῦσαν τὴν ἀναστήλωση, γιατί τὴν ἐξάρθρωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τὴν ἀπέδιδαν στὴν ἐγκατάλειψη «τῶν παλιῶν καλῶν καὶ αὐστηρῶν ἡθῶν καὶ θεσμῶν». Ὡστόσο δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποστηρίξουν τὶς ἀπόψεις τους μὲ ἄλλο τίποτε, παρὰ μὲ τὴν πίστη στὴ θεία καταγωγὴ αὐτῶν τῶν θεσμῶν, κάτι ποὺ δὲ συγκινοῦσε πιά τὴν ἐποχὴ τους καὶ προπαντὸς τὴ νέα γενεά, ἀντίληψη ξεπερασμένη. Ἡ ἀντίδραση τοῦ Ἀριστοφάνη ἦταν τέτοια, ὥστε νὰ παρωδῇ καὶ νὰ σκώπτῃ κι αὐτὸν τὸ Σωκράτη γιὰ τὶς νέες ἀντιλήψεις του. Ὁ Σωκράτης ὥστόσο ἐνεργοῦσε ὅπως ἓνας σύγχρονος κοινωνιολόγος ἢ ψυχολόγος, δηλ. βοηθοῦσε τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀποκτήσουν συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους. Μὲ τὴ συνειδητοποίηση αὐτὴ προσπαθοῦσε νὰ μεταμορφώσῃ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ Σωκράτης δὲ ζητεῖ τὴν ἐπιστροφὴ στὰ παλιά, παρὰ προσπαθεῖ νὰ δέσῃ, ὅτι ἦταν κι ἔμεινε ζωντανὸ ἀπὸ τὴν παράδοση, ὅτι εἶναι δημιουργικὴ παράδοση μὲ ὅτι εἶναι ὑγιὲς πρόοδος. Μένει στὶς κοινωνικὲς μορφὲς ζωῆς τῆς πολιτείας σταθερά, ἀλλὰ εἶναι πεπεισμένος, πὼς ἡ ζωὴ πρέπει νὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ νοῦ, τὸ λόγο. Πιστεύει, πὼς ὁ νοῦς εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ θὰ βάνῃ τάξιν στὴν πολὺπλευρὴ ἀταξία ποὺ κυριαρχεῖ στὴ συμβιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Πιστεύει, ὅτι θὰ ὀρίσῃ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, τὴν ὑπερατομικὴ ἀρχή, ποὺ εἶναι τάξις καὶ νόμος στὸ κοινωνικὸ χάος ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν. Οἱ σοφισταί, μὲ τὴν πολλαπλότητα γνωμῶν καὶ ἀληθειῶν ποὺ δίδασκαν, δὲν μπόρεσαν νὰ ὀδηγήσουν στὴν ὀρθολογικὴ ὁργάνωση τῆς κοινωνίας, ὅσο κι ἂν αὐτοὶ πίστευαν, ὅτι τὶς μορφὲς ζωῆς πρέπει νὰ τὶς ὀρίξῃ ἡ λογικὴ· ἀλλὰ τὸ κακὸ εἶναι ποὺ γι' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει γνώση γενικοῦ κύρους ἢ κάποια ὑπερατομικὴ ἀρχὴ ποὺ θὰ ἔβανε τάξιν καὶ νόμον στὸ χάος ποὺ εἶχε δημιουργηθῇ ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία καὶ τὸ σκεπτικισμό, τὸ ἀτομικὸ συμφέρον καὶ τὸν ὑποκειμενισμό ποὺ σκόρπισε ἡ διδασκαλία τους.

Οἱ σοφισταὶ ἀντίκρουζαν τὸν ἄνθρωπο ἀπλῶς σὰν ὑποκείμενο μὲ ψυχοφυσικὴ μόνον ὑπαρξή, ἣ ὅποια στηρίζεται ἀπλῶς καὶ μόνον στὶς αἰσθήσεις, οἱ ὅποῖες βέβαια δὲν μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν, αὐτὲς μόνες τους, κάτι τὸ σταθερό, τὸ ἀντικειμενικό. Ὁ Σωκράτης ὅμως προχώρησε, ὅπως εἴπαμε, πρὶν πέρα· ἀνακάλυψε τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐλλογόν, προχώρησε πρὶν βαθιὰ ἀπ' ὅ,τι ἀνακάλυψαν οἱ σοφισταί. Δὲν ἀρνιέται τὴν ἐλευθερίαν ποὺ ἀνακάλυψαν στὸ ἄτομο οἱ σοφισταὶ καὶ ποὺ τὴν ἀρνιόνταν οἱ κοινωνικά ὀπισθοδρομικοί, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ νόμο ποὺ ἀπόρριπταν οἱ σοφισταί, παρὰ προσπαθεῖ νὰ δέσῃ τὰ δυὸ αὐτὰ πρωταρχικά καὶ θεμελιακά στοιχεῖα κάθε σωστῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως σὲ μιὰ ἐνότητα, ποὺ εἶναι ἀδιαίρετη καὶ ἀχώριστη: ἐλευθερία καὶ νόμος, νόμος καὶ ἐλευθερία, ὅσο κι ἂν φαίνονται αὐτὰ τὰ δυὸ βασικά στοιχεῖα κάθε σωστῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως κατ' ἀρχὴν καὶ ἐπιφανειακά σὰν κάτι τὸ ἀσυμβίβαστο. Ὡστόσο στὸ βαθύτερο νόημα κάθε σωστῆς ὀλοκληρωμένης κοινωνικῆς ιδέας εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀδιαχώριστα, γιατί νόμος χωρὶς τὴν ἐλευθερίαν καταλήγει στὴ δικτατορίαν καὶ ἐλευθερία χωρὶς τὸ νόμο πέφτει στὴν ἀναρχίαν, κοινωνιολογικὴ παρατήρηση μὲ σύγχρονο πνεῦμα.

Ὁ Σωκράτης ζοῦσε μέσα στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κρίση, τὴν ὅποια προκάλεσε ὁ διαφωτισμὸς τῶν σοφιστῶν. Αὐτῆς τῆς κρίσεως τὸ πρὶν σπουδαῖο σημεῖο ἦταν τὸ πρόβλημα τῆς μορφώσεως. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπίσης συμπορεύεται ὁ Σωκράτης, δηλαδὴ γι' αὐτὸν εἶναι πρόβλημα ἠθικό. Γιὰ τοὺς σοφιστὰς εἶναι πρόβλημα μορφωτικό, ἀλλὰ τέλεια μὲ ἄλλη ἄποψη καὶ χωρὶς βάθος, εἶναι πρόβλημα ἀποκτήσεως μέσων ὑπεροχῆς καὶ ἐπικρατήσεως μὲ τὴν ρητορικὴν, τὴν πειθὴ καὶ μὲ τὸ ἀμφιλεγόμενο. Γιὰ τὸ Σωκράτη μὴ μὴ μορφὴ εἶναι ἡ διαμόρφωση ἠθικῶν χαρακτήρων. Γιὰ τοὺς σοφιστὰς εἶναι μὴ μὴ μορφὴ φρασεολόγων, εἶναι ἀπόκτηση ἀπλῶς γνώσεων γιὰ κατάκτηση ἢ ὑπόταξη τοῦ ἄλλου μὲ τὴν πειθὴ τῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ μὲ κάθε μέσον, γιατί ὁ σκοπός, σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνικὴ σκέψιν τους, ἀγιάζει τὰ μέσα. Σκοπὸς τους δὲ πάντα εἶναι τὸ ἀτομικὸ συμφέρον ἢ ἰδιοτέλεια, «τὸ πλεόν ἔχειν».

Ὁ Σωκράτης σὰν κέντρο τῆς συναναστροφῆς του καὶ τῆς συνομιλίας του μὲ τοὺς ἄλλους ἔθετε τὴ γνώση καὶ τὸ ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν. Οἱ σοφισταὶ πάλι μιλοῦσαν διαρκῶς καὶ ἀκατάπαυστα γιὰ τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ οἱ δυὸ αὐτὲς ἔννοιες διέφεραν πολὺ ἀναμεταξύ τους. Ἡ ἀρετὴ τῶν σοφιστῶν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ἀνάπτυξη ἱκανοτήτων στὸ ἄτομο ποὺ νὰ τὸ κάνουν ἱκανὸ γιὰ ὅλα. Ἡ ἀρετὴ ὅμως, γύρω ἀπὸ τὴν ὅποια ὅλο καὶ γυρίζει ἡ σκέψιν τοῦ Σωκράτη, εἶναι μιὰ ἀρετὴ πραγματικὰ ἠθικὴ, μιὰ ἠθικὴ ἱκανότητα τόσο στὸ φρόνημα, ὅσο καὶ στὴ βούληση. Πίστευε, πῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ· αὕτῃ ἡ πίστις του ἀποτελοῦσε ἓνα στερεὸ πυρῆνα τῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας του καὶ τῆς ἠθικῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως του. Ἡ διδασκαλία του δὲν ἦταν ἀπλῶς θεωρία, ἀλλὰ καὶ πράξις. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ θεωρίαν του δὲν ἀφήνει κανένα κενὸ ποὺ νὰ μὴ καλύπτεται ἀπὸ τὴν πράξιν. Ἡ Σωκρατικὴ γνώση εἶναι γνώση πράξεως,

είναι γνώση ζωής, ήθικη κοινότητα. "Όταν κάτι στη ζωή δὲν πραγματοποιῆται, τότε καὶ ἡ θεωρητικὴ ἔννοια αὐτοῦ, ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πράξη καὶ ἀντιλέγει τὸν ἑαυτὸ της, πρέπει νὰ αἰρεται - θεωρία καὶ πράξη ἀντικρούζονται ἀπὸ τὸ Σωκράτη σὰν δυὸ πλεγμένα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο πράγματα -. Γνώση καὶ πράξη ἔχουν γιὰ τὸ Σωκράτη ἀντικειμενικὸ κύρος. Κι ἔχουν αὐτὸ τὸ κύρος, ὅταν «ἡ ἔννοια, θεωρούμενη ὡς σκοπός, εἶναι τὸ δέον τῆς πράξης» ἢ ὅταν ἡ πράξη παίρνῃ τὴν ἀντικειμενικὴ γνώση, ἡ ὁποία ἀποχτιέται ἀπὸ μιὰ πορεία μὲ λογικὴ συνέπεια. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅταν ἔχω ξεκαθαρισμένη τὴν ἔννοια, τότε ἔχω καὶ τὴν καθαρότητα τῆς αἰτίας τῆς πράξης, γιατί καθεὶ ποὺ ἀντίφασκε πρὸς τὸν ὀρθὸ λόγο, παραμερίσθηκε. Τὶς ἀντιφάσεις τὶς παραμερίζω, ὅταν ἀφήνωμαι στὸ λόγο, στὸ λογικόν, ὁπότε θὰ γνωρίζω τὸ σωστὸ καὶ γνωρίζοντάς το θὰ ξέρω τί θὰ πράττω· θὰ πράττω τὸ ἠθικόν, τὸ σωστό, τὸ δίκαιο καὶ μὴ πράττοντας ἄδικα, θὰ γίνωμαι καὶ καλύτερος. Κι ὅταν οἱ ἄνθρωποι γίνωνται ἠθικὰ καλύτεροι, τότε θὰ λύνωνται πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τους στὴν κοινωνία. Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς κοινωνικὲς σκέψεις τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Σωκράτης στρέφει ὅλη τὴ γνωστικὴ ἐρευνά του καὶ τὸν ἀσίγαστο πόθο του πρὸς τὸν ἠθικὸ ἀγώνα πρὸς τὸ ἠθικὸ κοινωνικὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ σημεῖο πάλι αὐτὸ συναντιέται μὲ τὴν κοινωνικὴ σκέψη τῶν σοφιστῶν. Κι αὐτοὶ ἐπιδιώκουν τὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀτόμου, ὥστόσο ὑπάρχει μιὰ μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς κοινὲς κατὰ τὸ φαινόμενο ἐπιδιώξεις.

Ἡ διαφορὰ στὴν κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν σοφιστῶν βρίσκεται στὸ σημεῖο, ποὺ ὁ Σωκράτης τὴν εὐτυχία τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνίας τὴν ἀντικρούει σὰν ἓνα κοινωνικὸ φαινόμενο, μὲ βαθὺ καὶ σταθερὸ νόημα ἠθικόν, ἐνῶ οἱ σοφισταὶ μένουν στὴν ἐπιφάνεια καὶ στὴν κατὰ φαινόμενο εὐτυχία, δηλ. στὴν ἡδονὴ τῆς στιγμῆς, στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ὀρέξεών τους. Ἀλλοίωσαν τὴν σημασία τῶν λέξεων, ὅπως π.χ. στὶς ἔννοιες Ἐλευθερία καὶ Εὐδαιμονία, ἔδιναν τὴ σημασία τῆς ἀπεριόριστης ἀξίας τῶν προσωπικῶν ἀπολαύσεων.

Ὁ Σωκράτης πιστεύει, πὼς μόνο τὸ ἀγαθὸ φέρνει τὴν εὐδαιμονία. Αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ δὲ μᾶς τὸ καθορίζει εἰδικότερα, ὥστόσο ξέρομε πὼς γι' αὐτὸν τὸ ἀγαθὸ δὲν εἶναι ὁ ὀφελιμισμὸς ἢ ἡ χρησιμοθηρία τῶν σοφιστῶν, οὔτε κανένα ὑλικὸ ἀγαθόν, οὔτε τὸ ἡδύ, γιατί ὅλα αὐτὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις καὶ αὐτὲς δὲ μᾶς δίνουν κάτι τὸ μόνιμο καὶ τὸ σταθερὸ καὶ τὸ γενικὸ μὲ ἀντικειμενικὴ ἀξία. Αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ τοῦ Σωκράτη εἶναι κάτι τὸ μὴ αἰσθητό, εἶναι ἡ αὐτοκυρίαρχία ἐπάνω στὶς ροπὲς καὶ στὶς ἐπιθυμίες, ἡ ἀποδέσμευσή μας ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς παραισθήσεις, ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς, ἀπὸ τὸ ἀσυγκράτητο, εἶναι ἡ ἐλευθερία ποὺ κερδίζει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ σωφροσύνη, ἀντιτάσσοντάς τὴν σὲ κάθε ἐνοχλητικὴ δοκιμασία.

Αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ ἀνάγει ὁ Σωκράτης σὲ κυρίαρχη ἀρχὴ ζωῆς μέσα στὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία θὰ ὀδηγήσῃ τὴν ἀνθρώπινη συμβιωτικὴ ζωὴ στὴν εὐδαιμονία, ἐνῶ ἡ ἀχαλίνωτη τάση γιὰ ἀπόλαυση καὶ ἡ χωρὶς μέτρο ἀποδέσμευση τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ποὺ διδασκαν οἱ σοφισταί, δὲν μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν ποτὲ στὴν εὐτυχία, στὴν ἀληθινὴ ἐλευθερία, παρὰ στὴ σκλαβιά καὶ στὴν ὑποδούλωση, στὴν κοινωνικὴ διάλυση καὶ στὴν ἀτομικὴ κατάρπτωση, κοινωνιολογικὴ παρατήρηση καὶ σκέψη ἐξαιρετικὰ σύγχρονη. Ὁ Σωκράτης παρατήρησε κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο τὴν πολυγυνωμία, τὴν ἀναρχία, τὸ χάος, τὰ αὐθαίρετα πάθη καὶ τὶς χωρὶς ὅρια ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων, ποὺ κυριαρχοῦσαν στὴν κοινωνία τῶν ἡμερῶν του καὶ θέλησε μὲ τὴ διδασκαλία του νὰ τὰ ὑποτάξῃ αὐτὰ κάτω ἀπὸ τὸν ἀντικειμενικὸ λόγον.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ πάλι στὴ σχέση τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινότητος, τῆς πολιτείας, ὑπάρχει μιὰ μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη τῶν σοφιστῶν καὶ στὴν κοινωνικὴ σκέψη τοῦ Σωκράτη καὶ εἰδικὰ στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ποὺ ἐξετάζεται ἡ μορφή τοῦ τυράννου, σὰ σκοπὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, κοινωνικὴ σκέψη ποὺ ξεπήδησε ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν (στὸν Πλατωνικὸν διάλογον «ὁ Γοργίας»). Τίθεται τὸ ἐρώτημα ἀπὸ τὸ Σωκράτη στοὺς σοφιστάς, ἂν ὁ τύραννος εἶναι εὐδαίμων ἢ ὄχι, ὅπου βγαίνει ἀποφασιστικὰ καὶ καθαρά ἀπὸ τὴ συζήτηση ἀρνητικὸ τὸ συμπέρασμα, γιατί θὰ ἔχῃ ὑποτάξει καὶ πιέσει τοὺς ἄλλους. Σὰν ἄτομο εἶναι βέβαια αὐτόνομο κι ὄχι ἐξαρτημένο ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοὺς ὁποίους ἐκμεταλλεύεται μάλιστα γιὰ δικό του ὄφελος καὶ πρὸς ὄφελος τῆς κλίμας του, τοῦ μικροῦ κύκλου τῶν ὁπαδῶν του. Φαινομενικὰ νομίζει κανένας, ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ ξεριζώθηκε ἀπὸ τὴν κοινότητα πέτυχε τὴν ἀσφάλειά του, ὥστόσο μόνο κατὰ φαινόμενο παρουσιάζεται σὰν ἀσφαλισμένο. Στὴν πραγματικότητά ὁ τύραννος, τὸ ἀπαγκιστρωμένο ἀπὸ τὴν κοινότητα ἄτομο, ζῇ χωρὶς μέτρο, σὲ διαρκῆ φόβο, ὑποτακτικὸ καὶ ἐξαρτημένο ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες του, τὶς ροπές καὶ τὰ κέφια του, ταπεινὸς ὑπὲρ τοῦ παθῶν του καὶ τῶν ἐνστίκτων ἔτσι, ὥστε ἡ ψυχὴ του νὰ φτωχαίνει. Ὅλα αὐτὰ καὶ ὅσα ἄλλα τείνουν πρὸς αὐτὴ τὴν κοινωνικὴ διδασκαλία δὲ φέρνουν τὴν εὐτυχία στὸ ἄτομο, γιατί λείπει ὁ νόμος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου μὲ τὸ πραγματικὸ της νόημα. Μιὰ σύγχρονη κι ἐδῶ κοινωνιολογικὴ περιγραφικὴ μορφή¹²³.

Ὁ Σωκράτης τὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου τὴν τοποθετεῖ σὲ στερεώτερες μὲ διάρκεια βάσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ βάθος, μέσα στὴν κοινότητα κι ὄχι ἔξω ἀπ' αὐτὴν καὶ ποτὲ ἐναντίον της. Ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ἀντιτίθεται στὴν πίεση, προπαντὸς στὴν ἐπιβολὴ τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν

123. K. Schilling, Geschichte der Sozialen Ideen, 1957 σ. 70.

του μὲ τὴ βία, τὴ δικτατορία, τὴ δημαγωγία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ δημιουργία πολιτικοῦ κόμματος. Ἀποκρούει τὸ «ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα», γιατί ὁ σκοπός, ὅσο καὶ ἂν εἶναι καλός, δὲ δικαιολογεῖ τὰ ἀνεπίτρεπτα μέσα γιὰ τὴν ἐπιτυχία του. Τὰ μὴ ἔντιμα μέσα ὅχι μόνο δὲν ὀδηγοῦν στὴν πραγματικὴ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ, παρὰ καταστρέφουν τὸν καλὸ σκοπὸ. Κάθε ἐπιτυχία μ' αὐτὸ τὸ νόημα εἶναι φαινομενικὴ ἐπιτυχία, καταστροφή τοῦ καλοῦ σκοποῦ.

Ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη βρίσκει τὴν ἀνταπόκρισίν της στὴν ἴδια τὴ ζωὴ καὶ τὴ συμπεριφορὰ του ἀπέναντι τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων της· στάση παραδειγματικὴ, ποὺ στάθηκε σὰ βάση γιὰ τὴ μετέπειτα κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη κι ἀκόμη τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῆς Στοᾶς. Ὅλοι αὐτοὶ μπορούσαν νὰ ὑπερνικήσουν τὴ σοφιστικὴ μόνο μὲ βάση τὸ Σωκρατικὸ πεπρωμένο.

Ὁ Σωκράτης ἔχει ἀντιληφθῇ καλὰ τί εἶναι μάζα καὶ τί εἶναι ὄχλος. Ἀντιτάχθηκε στὴν ἄδικη καταδίκη τῶν στρατηγῶν ποὺ ἀτύχησαν στὶς Ἀργινοῦσες καὶ δὲν ἐνέδωκε στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ὄχλου, ἄσχετα, ἂν ἡ θέληση τῆς μάζας ἐπιβλήθηκε. Ἦξερε καλύτερα ἀκόμη κι ἀπὸ τοὺς σημερινούς κοινωνιολόγους τὴ διαβρωτικὴ δύναμη ποὺ ἔχει ἡ δημαγωγία καὶ ἡ ἀπὸ τοὺς δημαγωγοὺς ἐκτρεφόμενη μάζα, γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀναρχία, στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ.

Ἡ κοινωνικὴ σκέψη του δείχθηκε στὸν κατὰ ὑποδειγματικὸ τρόπο ἐλεύθερο, αὐτόνομο καὶ σύμφωνα μὲ τὸ νόμο βίῳ του. Ἀντίθετος πρὸς τὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις ὅλων τῶν κομμάτων, καθὼς ἦταν φυσικό, καὶ τῆς τυραννίας τῶν τριάντα, κατηγορήθηκε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, πὼς διαφθείρει τὴ νεολαία.

Στὴ δίκη στάθηκε σὰν ἓνας σωστὸς πολίτης μιᾶς κοινότητας, μιᾶς πολιτείας, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίστατο πιά. Καταδικάστηκε σὲ θάνατο μὲ ἀνάξιες κατηγορίες καὶ δολοφονικὲς τῆς δικαιοσύνης δικαιολογίες. Ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν τὴν ἐποχὴ τῆς δίκης στὴν ἐξουσία αἰσθάνονταν ἀσφαλῶς στὴ συνείδησή τους κάποια τύψη γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ἔβλεπαν ἴσως ἀσυμπαθῶς μιὰ προσπάθεια γιὰ φυγὴ καὶ ἀποφυγὴ τῆς ποινῆς. Τὴν εὐκαιρία τὴν παρέσχον κάπως· καὶ φίλους εἶχε ἀρκετοὺς ὁ Σωκράτης, ποὺ ἤθελαν νὰ τὸν βοηθήσουν, ἂν ἤθελε νὰ δραπετεύσῃ. Ὁ Σωκράτης ὅμως σ' αὐτὴ τὴν περίσταση ἔδειξε καὶ στὴν πράξιν τί θὰ πῇ πολιτεία, κοινότητα καὶ πόσο πίστευε στὴν κριτικὴ του ἐναντίον τῆς φαινομενικῆς ἐξασφάλισέως τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐτάρκειας ποὺ δίδεξαν οἱ σοφισταὶ καὶ κυρίως μὲ τὸ νόημα τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς ἐχθρότητας τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν κοινότητα. Ἀντιλαμβάνονταν τὴν ἔννοια τῆς κοινότητας κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο.

Εἶχε λοιπὸν τὴ δυνατότητα νὰ δραπετεύσῃ καὶ νὰ πολεμήσῃ τὴν πολιτεία τῆς πατρίδας του, γιατί τὸν ἀδίκησε. Πολλοὶ σημαίνοντες εἶχαν ἐκεῖνο τὸν

καιρὸ πράξει αὐτό, ὅπως π.χ. ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ποὺ κατέφυγαν στοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδας, στοὺς Πέρσες, στὴ Σπάρτη· μὰ ὁ Σωκράτης δὲν ἐπραξε αὐτό. Τοὺς λόγους μᾶς τοὺς ἀναπτύσσει τόσο ἀπλά, ἀλλὰ καὶ πειστικὰ στὸν Κρίτωνα.

Ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως θέτει τὸ πρόβλημα: πρέπει ν' ἀκολουθεῖ κανένας τὴν μάζα, τοὺς πολλοὺς, καὶ νὰ λαβαίνει πολὺ ὑπόψη του τὸ τί θὰ πῇ ἡ κοινὴ γνώμη; Ἡ ὑπάρχει μιὰ αὐτόνομη ἠθικὴ; Μὲ ἄλλα λόγια πρέπει κανένας νὰ μένη πιστὸς στὶς ἀρχές του καὶ στὶς πεποιθήσεις του κι ἂς ἀκολουθήσῃ ὅ,τι κι ἂν εἶναι, ἀκόμα καὶ ἡ σκληρότερη ἀνάγκη; Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποφασίσῃ ἐλεύθερα καὶ στὴν ἀνάγκη, ἔστω καὶ ἂν μένη μόνος του, ἕνας ἐναντίον τῶν ἄλλων;

Ἐπειτα ἔθεσε τὸ κοινωνιολογικὸ πρόβλημα: ποιά εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν πολιτείαν; Μπορεῖ ἡ πολιτεία νὰ ἀπαιτῇ τὴ χωρὶς ἄλλο, τὴν τέλεια ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου σ' αὐτὴν ἢ ὑπάρχει ἕνα δίκαιο τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἀνυπακοῆς; Θέμα, τὸ ὁποῖο τὸ εἶχαν θέσει ποιηταὶ καὶ διάφοροι ἄλλοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ παλαιότερης ἀκόμη καὶ τὸ ὁποῖο τώρα γιὰ πρώτη φορὰ ἐξετάζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀποψή του ἀπὸ τὸ Σωκράτη.

Ὁ Σωκράτης ἀναγνωρίζει τὴν ἀγνή φιλία καὶ τὴν ἐξάαιρετὴ διάθεση τοῦ φίλου τοῦ Κρίτωνα, ἀλλὰ γι' αὐτὸν δὲν εἶναι ἀποφασιστικὸ τὸ συναισθημα, ἢ συναισθηματικὴ λογικὴ, γιατί εἶναι συνηθισμένος νὰ ἐνεργῇ στὴ ζωὴ σύμφωνα μὲ τὶς βασικὲς ἀρχές τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ αὐστηροῦ ὁρθοῦ λόγου, νὰ κρατῇ αὐτὲς τὶς ἀρχές καὶ νὰ τὶς τοποθετῇ ἐπάνω κι ἀπὸ τὴ ζωὴ του.

Δὲν πρέπει κανένας ν' ἀκολουθεῖ τὴν μάζα· αὕτῃ δὲ σκέπτεται κατὰ λογικὸ τρόπο· δὲν πρέπει νὰ παρασέρνεται κανένας ἀπὸ τὸ ἄβουλό της, παρὰ ν' ἀκολουθεῖ τὸν ὁρθὸ λόγον, τὴν ἀλήθεια. Κάθε ἄνθρωπος πρέπει νὰ παραμερίζῃ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ κυρίως τὴ μαζικὴ ἐπίδραση καὶ νὰ παίρνῃ τὴν ἀπόφασή του ἀπέναντι στὴ ζωὴ κατὰ συνείδηση. Τὸ πρόβλημα τῆς μάζας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας καὶ προπαντὸς τὰ τελευταῖα χρόνια ἐρευνᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ πλευρὰ του ἐντατικᾶ· ὥστόσο ὁ Σωκράτης σημεῖωσε τὸ φαινόμενο καὶ μᾶς ἔδωκε μερικὲς νύξεις κοινωνιολογικῆς σκέψης, οἱ ὁποῖες στὸ θέμα αὐτὸ εἶναι πολὺ σύγχρονες.

Ἡ κοινωνικὴ σκέψη του, ὅσον ἀφορᾷ στὴ συμβιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι, πῶς ἡ ζωὴ δὲν εἶναι αὕτῃ καθαυτὴ τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν, παρὰ τότε μόνον, ὅταν καθαγιαζεται ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη τῆς ζωῆς, γι' αὐτὸ καὶ διδάσκει, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, σὲ καμιά περίπτωσιν νὰ μὴν ἐνεργῇ κανένας κατὰ ἄδικο τρόπο. Καὶ δὲν πρέπει κανένας νὰ πράττῃ, παρὰ τὸ δίκαιον· κι ὅταν ἀκόμη φτάνῃ στὸ σημεῖον νὰ ἀδικῇται, νὰ προτιμᾷ νὰ ἀδικῇται, παρὰ νὰ ἀδικῇ.

Αὐτὴ ἡ ριζοσπαστικὴ κοινωνικὴ σκέψη τοῦ παραξένεψε τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τοῦ, ποὺ εἶχαν διαποτισθῇ ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ σκέψη μὲ τὸ ἀντικοινωνικὸ νόημά της, πὼς ἱκανὸς καὶ ἄξιος μέσα στὴν κοινωνία εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ, ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ πολὺ, τοὺς φίλους τοῦ καὶ νὰ ζημιώσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ, ἐκείνους ποὺ δὲ θὰ ἦταν δικοί τοῦ, τοῦ συγγενικοῦ, τοῦ φιλικοῦ ἢ τοῦ κομματικοῦ κύκλου τοῦ. Αὐτὴ τὴ θεσπέσια κοινωνικότητα τοῦ Σωκράτη μποροῦμε νὰ τὴν ταυτίσουμε μ' ἐκεῖνο τοῦ Ναζωραίου: «ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς σας.»

Ὁ Σωκράτης μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν αὐτόνομη ἠθική, τὴν ἠθική εὐθύνη γιὰ τὴν ἀπόφασή μας, γιὰ ὅποιαδήποτε ἀπόφασή μας στὴ ζωὴ. Ἡθικὴ ἀπόφαση, ποὺ τὴ στηρίζει στὸν αὐστηρὰ ὀρθὸ τρόπο, στὴ λογική. Αὐτόνομη ἠθικὴ ἀπόφαση ἦταν καὶ ἡ δική του, ὅταν δὲν ἤθελε νὰ δραπετεῦσῃ ἀπὸ τὴ φυλακή, ἔστω κι ἂν ἡ ἀπόφαση τῶν δικαστῶν τοῦ δὲν ἦταν δίκαιη. Δὲν ἤθελε νὰ παραβῇ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἀκόμη καὶ τὴ στιγμή ποὺ αὐτὴ τὸν ἀδικοῦσε· δὲν ἤθελε τὸ κακὸ νὰ τὸ πληρώσῃ μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ Σωκράτης ἐνεργοῦσε καὶ σκεπτόταν σὰν ἡ πολιτεία τῆς πατρίδος τοῦ αὐτὴ τὴ στιγμή νὰ ἦταν μιὰ κοινότητα μὲ τὸ νόημα τῆς εὐνομίας τοῦ Σόλωνα, μὲ τὸ νόημα, πὼς τὸ πεπρωμένο τοῦ κάθε ἀτόμου μέσα στὴν κοινωνία, στὴν πολιτεία, καθορίζεται ἀπὸ τὸ πεπρωμένο τῆς πολιτείας, τῆς κοινωνίας, πὼς ἡ ὅποιαδήποτε ἐνέργειά τοῦ ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασίν της ἐπάνω στὸ κοινωνικὸ ὄλο. Γι' αὐτὸ καὶ μιὰ πολιτεία, μιὰ κοινωνία, πέφτει στὴν ἀναρχία καὶ διαλύεται, ὅταν ὁ καθένας, τὸ κάθε ἄτομο, συντελῇ ὥστε ὁ νόμος νὰ χάνῃ τὴν ἰσχύ, τὴ δύναμη καὶ τὸ κύρος τοῦ. Κι ἐδῶ μᾶς δίνει νύξεις κοινωνιολογικῆς ὕψης σὲ ἓνα θέμα ποὺ εἶναι καὶ σήμερα ἐπικαιρο.

Ἀπὸ μιὰ ἄλλῃ ἄποψη πάλι ὁ Σωκράτης, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ σεβασμὸ τῶν νόμων, δὲν ἐνήργησε, ὅπως ἓνας ὅποιοσδήποτε καλὸς πολίτης τῆς περασμένης ἐποχῆς ἀπὸ αὐτονόγηθ ἠθρσκειυτικὴ ὑποχρέωση σεβασμοῦ ἀπέναντι τῶν νόμων τῆς πολιτείας, ποὺ τοὺς θεωροῦσαν σὰ θεϊκῆς καταγωγῆς καὶ ἐπινεύσεως, παρὰ ἐνήργησε καὶ σκέφθηκε μὲ τὸ καινούριο σοφιστικὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ· ὥστόσο μὲ μιὰ κατὰ ριζοσπαστικὸ τρόπο αὐστηρὴ βάσανο τοῦ λογικοῦ, μὲ αὐτόνομη καὶ αὐτάρκη σκέψη. Ἐτσι μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, πὼς, ὡς πρὸς τὴ μορφή, ἐνήργησε τέλεια μοντέρνα, συγχρονισμένα, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ· ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο ὅμως τῆς πράξης τοῦ δὲν ἦταν συγχρονισμένος. Ὑποτάχθηκε στὴν κοινότητα ἀπὸ ἐλεύθερη θέληση καὶ θυσιάσθηκε γι' αὐτὴν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν πολιτικῶν ἡρώων, ἂν καὶ σὰν ἄτομο ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ τὸ θάνατο ἀπὸ μιὰ πολιτεία, ποὺ δὲν ἦταν πιὰ πραγματικὴ κοινότητα, γιὰτὶ τὰ κόμματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἡ δημαγωγία τῶν ἀρχηγῶν τοὺς τὴν εἶχαν κατασχίσει, τὴν εἶχαν διαλύσει. Ἄν ἦταν ὄντως πραγματικὴ

κοινότητα, δὲν μπορούσε ποτὲ νὰ πράξῃ ἄδικα, γιατί, σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνιολογικὴ σκέψῃ τοῦ Σωκράτη, ἡ πολιτεία, σὰν πραγματικὴ καὶ σωστὴ κοινωνία, θὰ ἦταν ἡ προσωποποίηση τῆς δικαιοσύνης, τοῦ δικαίου καὶ σὰν τέτοια δὲν μπορούσε νὰ ἀπιστήσῃ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της. Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη ἐσβῆσε ἱστορικὰ ἡ ἔννοια «πόλις», μὲ τὸ νόημα τῆς πραγματικῆς κοινότητος, γιατί μὲ τὴ δίκη καὶ τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτη δειχθῆκε πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της ἀπιστη, ἀσυνεπὴς πρὸς τὸ «λόγο», πρὸς τὴν κοινωνικὴ ιδέα πού ἐκλείνε μέσα της. Αὕτῃ τὴν ἐποχὴ ἡ πόλις δὲν ἦταν πιά πραγματικὴ κοινότητα, μὲ τὸ νόημα τῶν ἐλευθεριῶν καὶ αὐτόνομων πολιτῶν.

Ἡ κοινωνικὴ σκέψῃ τῆς ἐποχῆς πού ἀκολούθησε ὕστερα ἀπὸ τὸ Σωκράτη, ὅπως π.χ. οἱ κοινωνικὲς θεωρίες τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη, ὡς τὸν Ἐπίκουρο καὶ τὴ Στοά, δὲν μπορούν νὰ ἔχουν ἐκεῖνον τὸν ἀπλὸ φυσικὸ Σωκρατικὸ τρόπο, γιατί ἡ προσπάθειά τους γιὰ νὰ σώσουν τὴν κοινωνικὴ κοινότητα ἀπὸ τὴν πτώση της δὲν εἶναι τόσο ἐσωτερικὴ, ἐκ τῶν «ἐνδον» τῆς «πόλεως», ὅσο ἐξωτερικὴ. Ὁ Σωκράτης στεκόταν στερεώτερα ἐπάνω στὸ ἔδαφος τῆς κοινότητος, ἦταν περισσότερο δεμένος μὲ τὴ ζωὴ της, ἐνῶ γι' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχε πιά τόπος νὰ σταθοῦν, νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ ζήσουν τὸ νόημα τῆς πραγματικῆς κοινότητος· αὕτῃ εἶχε πιά σβῆσει. Ὁ «τόπος», ἀπὸ τὸν ὁποῖον αὐτοὶ σχεδιάζουν τίς κοινωνικὲς ιδέες τους, ἀποτελεῖ κάτι τὸ γενικότερο, ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τους εἶναι πλατύτερης σημασίας. Ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 399 π.Χ., δὲ στέκεται πιά ἄμεσα ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τους ἐπάνω στὴν ἐλληνικὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ δὲ συµμερίζεται τὸ πεπρωμένον της¹³.

1. Πλάτων

Ὁ Πλάτων (427-347) ζοῦσε μέσα σὲ μιὰ ἐποχὴ πολέμων καὶ πολιτικῶν ἀναταραχῶν, ἐποχὴ ἀνήσυχη καὶ ἀνώμαλη, ἡ ὁποία εἶχε ἐπίδραση στὴν κοινωνικὴ σκέψῃ του. Γεννήθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πού τελείωσε, ὅταν αὐτὸς ἔγινε 24 χρόνων. Ὁ πόλεμος ἔφερε - ὅπως συνήθως οἱ πόλεμοι καὶ μάλιστα οἱ μακροχρόνιοι - πολλὰ κακά: λιμούς καὶ λοιμούς, ἐμφύλιους πολέμους καὶ μιὰ τρομοκρατικὴ κατάσταση, πού συνήθως τὴν ἀποκαλοῦμε «τυραννία τῶν τριάκοντα». Ὁ ἀγαπητὸς Δάσκαλός του καταδικάσθηκε αὕτῃ τὴν ἐποχὴ σὲ θάνατο, καὶ ἤπιε τὸ «κῶνειο». Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων κινδύνεψε μαζί μὲ ἄλλους μαθητὰς τοῦ Σωκράτη, γι' αὐτὸ κι ἀναγκάσθηκε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα.

13. K. Schilling, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 75.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του σκεφτόταν νὰ ἀφιερωθῇ στὴν πολιτικὴ, ἀλλὰ ἔζησε τόσα πολλὰ ποὺ ἡ πικρὴ πείρα ποὺ ἀπόχτησε τὸν ἔκανε ν' ἀλλάξῃ δρόμο ¹⁴. Παρατήρησε, πὼς ὅλα τὰ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τάξης πράγματα ἦταν πολὺ ρευστὰ καὶ ἀλλάζαν τόσο γρήγορα, ὥστε νὰ ἀπογοητευθῇ καὶ νὰ στραφῇ πρὸς τὴ φιλοσοφία, γιατί μ' αὐτὴν πίστευε, πὼς θὰ μπορούσε νὰ θεραπεύσῃ τὴν κακὴ κοινωνικὴ κατάστασι τῆς ἐποχῆς του. Μέσα σ' αὐτὴ νόμιζε ὅτι θὰ εὑρίσκε κάτι ποὺ νὰ ἔχῃ γενικὸ κύρος, ὥστε νὰ σταματήσῃ ἢ νὰ σβῆσῃ τὸ κακὸ τῆς ρευστότητος τῶν πραγμάτων μὲ τὶς καταστρεπτικὰς κοινωνικὰς συνέπειες καὶ ἐπιπτώσεις.

Νόμιζε, πὼς τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατὰπτωσι μὲ ὅλα τὰ συνακόλουθὰ της, ἐπαναστάσεις, ἐμφύλιους πολέμους κλπ. θὰ μπορούσε νὰ τὰ θεραπεύσῃ μὲ τὴν ἡ θ ι κ ῆ δ ὕ ν α μ η τ ο ὕ ν ο ὕ, τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐβλεπε, πὼς ἡ κοινωνικὴ κατὰπτωσι τῆς ἐποχῆς του ἦταν ἐπακόλουθο τῆς ἡθικῆς ἐξαθλιώσεως ποὺ ἐπικράτησε ὕστερα ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν, τοὺς πολέμους, τὶς ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίες, τὶς κομματικὰς ἀθλιότητες, τὶς δημαγωγίες. Καὶ δὲν ἔβλεπε σὰν αἰτία τοῦ κακοῦ μόνο τὴν ἡθικὴ κατὰπτωσι τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν θεσμῶν, παρὰ τὴν ἔλλειψι γνώσης. Κι ἀκόμη ἔβλεπε τὴν παρακμὴ σὰν παρακμὴ φυλετικοῦ ἐκφυλισμοῦ. Πίστευε, ὕστερα ἀπὸ τὶς πολιτικὰς περιπέτειές του καὶ τὴν πείρα ποὺ ἀπόχτησε, ὅτι ἓνας νομοθέτης, μὲ δυνατὴ δύναμι σκέψης καὶ ἡθικῆς, ἦταν ἱκανὸς νὰ βάλῃ τέρμα στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατὰπτωσι· πίστευε, πὼς μπορούσε νὰ ἀλλάξῃ τὸ ρεῦμα τοῦ κακοῦ.

Μ' αὐτὸ τὸ νόημα σκέφθηκε τὴν ἱδρυσι μιᾶς πολιτείας, ποὺ νὰ μὴν παρακμάξῃ, νὰ μὴν ὑφίσταται ἀλλαγές, νὰ μένῃ μακριὰ ἀπὸ τὰ κακὰ τῶν ἄλλων πολιτειῶν. Κι αὐτὲς τὶς πολιτεῖες ἤθελε νὰ τὶς μεταβάλλῃ φυσικά, νὰ τὶς κἀνῃ νὰ ὀργανωθοῦν σύμφωνα μὲ τὴ δικὴ του «ὀρθὴ πολιτεία». Γι' αὐτὸ καὶ ἔδρυσε τὴν Ἀκαδημία του, ποὺ φαίνεται νὰ μὴν εἶχε ἄλλο σκοπὸ, παρὰ νὰ ἐτοιμάσῃ νέους πολιτικοὺς μεταρρυθμιστάς ἀπ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, γιὰ ὅλες τὶς Ἑλληνικὰς πολιτεῖες. Ὡστόσο ἡ Ἀκαδημία φαίνεται νὰ μὴν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ ἢ καὶ μὲ καμιὰ ἄλλη πολιτεία. Ἦταν ἓνα εἶδος Ἀνώτατης ἰδιωτικῆς Σχολῆς, ποὺ κρατιόταν μακριὰ ἀπὸ τὰ κόμματα καὶ τὶς κομματικὰς διενέξεις τῆς ἐποχῆς της.

Ἡ Θεωρία τῶν Ἰδεῶν

Ὁ Πλάτων δέχεται, πὼς κάθε ἀντικείμενο ποὺ παρακμάζει, κάθε συνηθισμένο πρᾶγμα, ἀνταποκρίνεται σὲ ἓνα τέλειο ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἐκτεθειμένο στὴν πτώσι καὶ στὴν παρακμὴ. Αὐτὴ ἡ πίστις στὸ τέλειο καὶ

14. 7η Ἐπιστολὴ 324. β. κ.ε.

ἀνάλλαχτο πράγμα αποτελεῖ στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα τὴ «θεωρία τῶν ἰδεῶν», ἡ ὁποία ἐγινε καὶ ἡ κεντρικὴ θεωρία τῆς φιλοσοφίας του γενικὰ καὶ εἰδικότερα τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας του.

Τὰ μεταβαλλόμενα καὶ παρακμάζοντα πράγματα εἶναι ἀπεικάζματα, ὁμοιώματα τῶν πρωτότυπων, τῶν τέλειων πραγμάτων, τῶν ἰδεῶν τους. Ἡ μορφή, ἡ ἰδέα, δὲν εἶναι μιὰ παράσταση, δὲν εἶναι ἓνα ὄνειρο, μιὰ φαντασίωση, μιὰ ἀπλῶς νοητικὴ εἰκόνα, παρὰ κάτι τὸ πραγματικό, ἀλλ' ἀόρατο . . . κάτι, ποὺ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ ὁρατὰ ἀντικείμενα δὲν παρακμάζει, δὲν ἀλλάζει, δὲ μεταβάλλεται, δὲν καταρρέει, γιατί εἶναι τέλειο καὶ αἰώνιο, ἐνῶ τὰ ὁμοιώματά του καταρρέουν, μεταβάλλονται, παρακμάζουν. Οἱ ἰδέες δὲν ἔχουν τὴν κατοικία τους, ὅπως ἔχουν τὰ παροδικὰ πράγματα, σὲ χῶρο καὶ χρόνο, παρὰ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο καὶ χρόνο, γιατί εἶναι τέλειες καὶ αἰώνιες. Βρίσκονται ὅμως σὲ σύνδεσμο, σὲ σχέση μὲ τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο, γιατί οἱ ἰδέες εἶναι οἱ πρόγονοι ἢ μᾶλλον τὰ πρότυπα τῶν πραγμάτων ποὺ ἐμφανίζονται σὲ χῶρο καὶ χρόνο.

Ἀφοῦ ὅμως ὅλα τὰ πράγματα ἀλλάζουν καὶ διαρκῶς μεταβάλλονται, σκέπτεται ὁ Πλάτων, πὼς εἶναι τότε ἀδύνατο νὰ ἔχουμε μιὰ πραγματικὴ γνώση, παρὰ στὴν καλύτερη περίπτωσι θὰ ἔχουμε κάτι τὸ ἀόριστο καὶ τὸ ἀπατηλό, ἀπλῶς μιὰ γνώμη. Ἐκεῖνο «τὰ πάντα ρεῖ» τοῦ Ἡράκλειτου ἀνησυχοῦσε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους του φιλοσοφούς. Ὁ Πλάτων ὅμως ἐπηρεάσθηκε πολὺ ἀπὸ τὸν Παρμενίδη ποὺ δίδασκε, πὼς μόνο ἓνας ἀμετάβλητος κόσμος μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ καθαρὴ λογικὴ γνώση σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐμπειρικὴ γνώση, τὴν ἐμπειρικὴ ἄποψη, τοῦ μεταβαλλόμενου κόσμου.

Ὁ Πλάτων ζητοῦσε νὰ βρῇ τὴν αἰτία τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσης, τὸ μυστικὸ τῆς καταρρέουσας τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου. Ἦθελε νὰ ξεσκεπάσῃ τίς ἐπικινετικές κοινωνικὲς μεταβολὲς καὶ τίς αἰτίες τῆς δυστυχίας αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν. Ἦλπιζε νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ μέσα τῆς κοινωνικῆς σωτηρίας, ζητώντας νὰ βρῇ ἓναν κόσμο τῆς φαντασιώσεως, μέσα στὸν ὁποῖο καὶ ὑπέφερε. Ὁ ἀμετάβλητος κόσμος τοῦ Παρμενίδη δὲ τὸν ἱκανοποιοῦσε, ἐνόσω αὐτὸς δὲ βρισκόταν σὲ σχέση μὲ τοῦτο τὸν κόσμο, μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦμε καὶ πεθαίνουμε.

Ὁ Πλάτων ζητοῦσε τὴ γνώση καὶ ὅχι τὴ γνώμη, τὴν ὑπόθεσι. Ζητοῦσε τὴ γνώση τοῦ καθαροῦ λόγου, καθαρὴ ὀρθολογικὴ γνώση ἐνὸς κόσμου, ποὺ δὲν ἄλλαζε, ποὺ δὲν ὑπόκειτο σὲ μεταβολές. Ἐπιθυμοῦσε συγχρόνως νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ γνώση ποὺ νὰ μπορῇ νὰ τὸν βοηθήσῃ στὴν ἐρευνα τοῦ μεταβαλλόμενου κόσμου καὶ κυρίως τῆς μεταβαλλόμενης κοινωνικῆς τάξης, στὴν ἐρευνα τῶν πολιτικῶν ἀλλαγῶν.

Ὁ Πλάτων ἔθεσε σὰ σκοπὸ του νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικὸ τῆς βασιλικῆς

έπιστήμης, τῆς πολιτικῆς, τὸ μυστικὸ τῆς τέχνης νὰ κυβερνᾷ κανέννας τοὺς ἀνθρώπους.

Μιὰ ἀκριβὴς ὅμως πολιτικὴ ἐπιστήμη φαινόταν τόσο ἀδύνατη, ὅσο καὶ μιὰ μὲ ἀκρίβεια γνώση τοῦ κόσμου. Ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν σταθερὰ ἀντικείμενα στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς, πῶς ἦταν δυνατό νὰ συζητηθῇ ἓνα πολιτικὸ θέμα. ὅταν οἱ σημασίες τῶν λέξεων «κυβέρνηση», «πολιτεία», «πόλη» ἄλλαζαν σὲ κάθε νέα ἱστορικὴ φάση;

Ἀπ' αὐτὴ τῇ δύσκολῃ θέσῃ βγῆκε ὁ Πλάτων, ὅπως μᾶς διηγεῖται ὁ Ἀριστοτέλης¹⁵, ἀκολουθώντας τὰ νεύματα ποὺ δέχθηκε ἀπὸ τὸ Σωκράτη, τὶς νύξεις, ποὺ τοῦ ἔδωκε ὁ ἡθικοκοινωνικὸς αὐτὸς ἀναμορφωτής, ἀναζητώντας τὴν οὐσία, τὸν πυρῆνα, τὸ ἀμετάβλητο τῶν πραγμάτων, τὴν ἐσώτατη ὑπαρξὴ καὶ δύναμη ἐνὸς πράγματος ἢ τὸ λογικὸ περιεχόμενό του, ἐρευνώντας τὴν οὐσιαστικὴ σημασία τῶν ἐννοιῶν καὶ δίνοντας τοὺς γενικοὺς μὲ κύρος ὀρισμούς, πράγμα ποὺ δὲν εἶχε κάνει ἕως τότε ἄλλος. Ὅπως μᾶς λέγει πάλι ὁ Ἀριστοτέλης¹⁶, τὸ βασικὸ πρόβλημα ποὺ ἀπασχολοῦσε τὸν Πλάτωνα ἦταν νὰ ἀνακαλύψῃ μιὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, ποὺ νὰ τὸν βοηθήσῃ στὴν ἐρευνα τῶν ὁρατῶν πραγμάτων ἔτσι, ὥστε νὰ μὴ τὴν πλησιάζῃ ἀπλῶς μὲ γνώμη, μὲ ὑπόθεση, παρὰ μὲ γνώση, μὲ ὀρθολογικὴ γνώση. Ἀλλά, ἀφοῦ δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ἔχῃ μιὰ καθαρὴ γνώση τῶν ὁρατῶν καὶ μεταβαλλόμενων πραγμάτων, προσπάθησε αὐτὴ τὴν καθαρὴ γνώση νὰ τὴν ἀντλήσῃ ἀπὸ πηγές ποὺ ἔχουν κάποια σχέση μὲ τὰ ὁρατὰ πράγματα, τὸν ὁρατὸ κόσμο. Ἡ θεωρία του γιὰ τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν ἱκανοποιοῦσε αὐτὴ τὴν ἀπαίτηση, γιατί οἱ ἰδέες ἔχουν πρὸς τὸν ὁρατὸν κόσμο τῶν ἀντικειμένων τὴ σχέση ποὺ ἔχει ὁ πατέρας πρὸς τὰ ἀνῆλিকা παιδιὰ του. Ἡ μορφή, ἡ ἰδέα, εἶναι ὑπεύθυνος ἀντιπρόσωπος τῶν ὁρατῶν ἀντικειμένων καὶ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἀπάντηση στὸ σοβαρὸ πρόβλημα τοῦ μεταβαλλόμενου καὶ διαρκῶς ἀλλάσσοντος κόσμου. Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω ἀνάλυσή¹⁷ ἡ θεωρία τῶν «ιδεῶν» ἀνταποκρίνεται σὲ τρεῖς συναρτήσεις:

1. Εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο μεθοδολογικὸ βοηθητικὸ μέσον, γιατί κάνει δυνατό τὴν ἀπόκτηση μιᾶς ἐπιστημονικῆς γνώσης χρησιμοποιούμενης στὸν κόσμο τῶν μεταβαλλόμενων πραγμάτων, κόσμο ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἄμεσα δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε καμιὰ γνώση, παρὰ ἀπλῶς γνώμη. Ἐτσι λοιπὸν μπορεῖ νὰ ἐξετάζῃ πᾶς κανέννας τὰ προβλήματα τῆς πάντα μεταβαλλόμενης κοινωνίας καὶ νὰ οἰκοδομῇ μιὰ πολιτικὴ ἐπιστήμη.

15. Μεταφυσικά 1078β, 23 καὶ 1678β, 19.

16. Μεταφυσικά 1078-β 15 καὶ 987-β, 7.

17. K. P. Popper, The Open Society and its Enemies. Γερμανικὴ μετάφραση, Die Offene Gesellschaft und ihre Feinde, I, II, 1957 I. σ. 47 κ.έ.

2. Προμηθεύει τὴν κλεῖδα γιὰ τὴ δημιουργία τῆς θεωρίας τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς παρακμῆς, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς καταπτώσεως.

3. Ἀνοίγει στὸ κοινωνικὸ πεδίο δρόμο πρὸς ἓνα εἶδος κοινωνικῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ σφυρηλατήσῃ κανένας ὄργανα, ἐργαλεῖα, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ σταματήσουν τὴν πολιτικὴ μεταβολὴ καὶ νὰ βοηθήσουν στὸ σχεδίασμα μιᾶς «καλύτερης πολιτείας», ποὺ νὰ στέκεται κοντὰ στὴν ιδέα, στὴ μορφὴ μιᾶς πολιτείας, ποὺ νὰ μὴν πέφτῃ, νὰ μὴν παρακμάζῃ. Ὁ Πλάτων σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία του περὶ ἰδεῶν ὁραματίσθηκε νὰ ιδρύσῃ μιὰ πολιτεία, μιὰ κοινωνία, ποὺ νὰ μοιάζῃ, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο πρὸς τὴν ἀρχέτυπη, πρὸς τὴν προϋπάρχουσα μορφή, γιατί, ὅσο πιὸ ὅμοιο εἶναι ἓνα ἀντικείμενο τοῦ ὁρατοῦ κόσμου πρὸς τὴν ιδέα, τόσο καὶ πιὸ λίγο ὑπόκειται στὴν ἀλλαγὴ, τόσο καὶ πιὸ λίγο εἶναι φθαρτό, διεφθαρμένο, γιατί οἱ ιδέες εἶναι ἀφθαρτες, ἀδιάφορες· πάντως ὁ ὁρατὸς κόσμος εἶναι μιὰ «κόπια» τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, καὶ καμιὰ «κόπια» δὲν εἶναι τέλεια, γιατί αὐτὴ εἶναι μόνο ἀπομίμηση τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ πραγματικοῦ. Ἀπόλυτοι καὶ αἰώνιοι ἀνάλλαχτοι εἶναι μπρὸς ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα - λέγει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων¹⁸ - μόνο οἱ θεοί· τὰ σώματα δὲν ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν τάξιν.

Στὴν Πολιτεία του ὁ Πλάτων ἐκθέτει τὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας του. Δὲ μᾶς παρουσιάζει πῶς εἶναι ἡ Πολιτεία, ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ εἶναι. Τὸν Πλάτωνα τὸν ἀπασχολεῖ πολὺ τὸ πῶς θὰ ἀποτρέψῃ τὶς ταραχές, τὶς ἐπαναστάσεις καὶ τὶς διενέξεις, ποὺ κυριολεκτικῶς ἐμάστιζαν τὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία, ὅπως καὶ τὶς ἄλλες Ἑλληνικὲς πολιτείες, κάτι ποὺ εἶχε παρατηρήσει κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο.

Τὸ ἀγαθὸ

Κάναμε μιὰ μικρὴ εἰσαγωγὴ στὴ «θεωρία τῶν ἰδεῶν» τοῦ Πλάτωνα, γιατί μόνο ἔτσι μπορεῖ κανένας νὰ ἀντιληφθῇ τὴν κοινωνιολογικὴ σκέψη του. Ὡστόσο γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας του στὴν πολιτεία του καὶ τοῦ συστήματος τῆς κοινωνικῆς ἀναμορφώσεώς του θὰ πρέπη νὰ προχωρήσῃ κανένας καὶ λίγο πιὸ πέρα ἀπὸ τὶς ιδέες, πρὸς κάτι τὸ τελειότερο, τὸ πιὸ οὐσιαστικὸ κι αὐτὸ εἶναι ὅ,τι ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ «ἀγαθόν».

Αὐτὸ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἰδεῶν, «εἶναι ἡ ἀπόλυτη κατάφαση τῆς ζωῆς, εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀπ' ἀρχῆς στηρίζει τόσο τὸν ἀντικειμενικὸ, ὅσο καὶ τὸν ὑποκειμενικὸ «κόσμο», ποὺ βρίσκεται στὸ νοητὸ τόπο καὶ στὸν ὁρατὸ τόπο.

Ἡ πιὸ ὑψηλὴ λοιπὸν ιδέα εἶναι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ, ποὺ ἡ συνάρτησή της πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ νοῦ καὶ πρὸς τὰ νοούμενα, εἶναι ὅπως τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν ὅραση, τὴ δύναμη τῆς ὁράσεως καὶ πρὸς τὰ ὁρώμενα. Τὸ «ἀγαθόν» εἶναι σύγχρονα καὶ ἡ αἰτία, ἡ βάση γιὰ ὅ,τι εἶναι ἀληθινὸ καὶ ὠραῖο καὶ προκαλεῖ

18. Πολιτεία 608-ε.

στὸν αἰσθητὸ κόσμον τὸ φῶς καὶ τὸν ἥλιο, εἶναι μιὰ δημιουργικὴ δύναμη καὶ σὲ τελευταία κατάληξη αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ εἶναι ὁ Θεός.

Τὸ «ἀγαθὸν» στὴν Πλατωνικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψη εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ζωῆς. Ἡ ὅλη ζωή, ὅλος ὁ κόσμος, εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη τάση πρὸς αὐτὸ τὸ πιὸ ὑψηλό, πρὸς τὸ ἀγαθό. Ὅλα ἔχουν τὴν κλίση νὰ τείνουν πρὸς τὸ ἀγαθό. Αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἡ πιὸ ὑψηλὴ ἐπιταγή, τόσο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὅσο καὶ γιὰ τὴν πολιτεία. Ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ παίρνουν ἄνθρωποι καὶ κοινωνία τὸ βαθύτερο καὶ τὸ ὑψηλότερο νόημά τους.

Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας

Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας συνίσταται στὴν πραγματοποίηση τοῦ ἀγαθοῦ, γι' αὐτὸ τὴν πολιτεία ὁ Πλάτων τὴν ἀντικρύζει σὰν τὴν πιὸ ὑψηλὴ ἠθικὴ κοινότητα μὲ τὴν ἀπαίτηση τῆς τέλει ἀφοσιώσεως τοῦ ἀτόμου σ' αὐτήν. Τὴ θεωρεῖ σὰ μιὰ ἐνότητα μιᾶς πραγματικῆς καὶ τέλει κοινότητος. Σὰν ἀντίθεση πρὸς τὴν πολιτικὴν ζωὴ τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία βρισκόταν σὲ κατὰπτωσιν καὶ παρακμὴ ἐξαιτίας τῆς διαιρέσεως τῶν πολιτῶν σὲ πολλὰ κόμματα μὲ πολλοὺς ἀρχηγούς, σὲ πολλὰς ὁμάδες ἰδιοτελῶν συμφερόντων, μὲ ἀρχηγούς τοὺς ἐπιτήδειους, τοὺς *δημαγωγοὺς*, ποὺ εἶχαν ἐκπαιδευθῇ ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς στὴν τυραννικὴ καὶ ἐγωιστικὴ κατάχρησιν δυνάμεως. Ζητοῦσε τὴν ἀφοσίωσιν, τὴ δέσμευσιν τοῦ ἀτόμου στὴν πολιτεία, ἐνῶ ἡ ἐποχὴ τοῦ ἦταν τόσο μυωπικὴ ποὺ ἔθετε τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα ἐπάνω ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας. Αὐτὸς ὁ ἀτομικισμὸς, αὐτὴ ἡ *ιδέσις* ἦταν ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ γιὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς πολιτείας, ὁ πιὸ σπουδαῖος ἐχθρὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ προόδου, σύγχρονη κοινωνιολογικὴ παρατήρησιν μεγάλης σημασίας.

Ἦταν πολὺ καθαρὸ στὸν Πλάτωνα, πῶς ἡ ἀποσύνθεσιν τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας ξεκίνησε ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ διαφώτισιν καὶ ἀπὸ τὴν κακὴ Δημοκρατία. Γι' αὐτὸ καὶ ὑπῆρξε ἓνας σκληρὸς πολέμιος τόσο τῶν σοφιστῶν, ὅσο καὶ τῆς *Δημοκρατίας*, τῶν *δημαγωγῶν*. Ὁ πιὸ ὑψηλὸς σκοπὸς τῆς πολιτείας τοῦ εἶναι ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ τέλεια πολιτεία ἀπαιτεῖ καὶ τὸν τέλει ἄνθρωπον· τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας, τῆς κοινωνίας εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ ὑψηλὸ νόημα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Γιὰ τὸ ἄτομον δὲν ὑπάρχουν ἄλλα καθήκοντα, ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἐπιβάλλει ἡ πολιτεία. Χωρὶς τὴν στέρεη προσάρτησιν, προσαρμογὴν τοῦ στὴν πολιτεία, τὸ ἄτομον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ξεριζωμένο. «Τὸ μέρος» μᾶς λέγει, ὁ Πλάτων¹⁹, «ὐφίσταται γιὰ χατήρι τοῦ ὅλου, ἀλλὰ τὸ ὅλον δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ χατήρι τοῦ μέρους... Ὁ Πλάτων πιστεύει, σὲ

19. Νόμοι 903-c, Πολιτεία 919-c, 462-c καὶ Νόμοι 964-c.

συνάρτηση μὲ τὰ παραπάνω, πὼς ἐγώ ι σ τ ῆ ς εἶναι ὅποιος δὲν ὑποτάσσει τὰ ἀτομικὰ συμφέροντά του στὸ κοινὸ καλόν. Ἡ ἰδίωσις καὶ ὁ ἐγωισμὸς γιὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ταυτόσημα, σπουδαῖες αἰτίες γιὰ τὴν πτώση μιᾶς κοινωνίας, αἰτίες κοινωνικῆς διαμάχης καὶ ἄπρεπου ἀνταγωνισμοῦ, κοινωνιολογικὰ στοιχεῖα ποὺ τόνισε ὁ Πλάτων κατὰ σύγχρονο τρόπο.

Ὁ Πλάτων θεωροῦσε τὸν ἀτομικισμό, μὲ τὸ νόημα τοῦ ἀδιάντροπου ἀτομικοῦ συμφέροντος, σὰν ἓνα μεγάλο ἐμπόδιο στὴν ἐκπλήρωση τῆς κοινωνικῆς ιδέας του. Σ' αὐτὸν ἐβλεπε τὸν πιὸ μεγάλο ἐχθρὸ τῆς πολιτείας του καὶ τὸν μισοῦσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη διαλυτικὴ κοινωνικὴ θεωρία τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Πλάτων, λέγει ὁ Popper, μὲ τὴν τρομερὴ κοινωνιολογικὴ διαίσθησή του διέκρινε πάντα τὸν ἐχθρὸ ποὺ ἀπειλοῦσε τὸ κοινωνικὸ σύστημά του. Στὸν ὥμὸ ἀτομικισμὸ τοῦ Θρασύμαχου καὶ τῶν ἄλλων νεώτερων σοφιστῶν, ποὺ δίκαιο γι' αὐτοὺς ἦταν ἡ δύναμη τοῦ ἀτόμου, ἀντέτασσε, πὼς δίκαιο εἶναι ὅ,τι προάγει τὴ σταθερότητα, τὴν ὑγεία καὶ τὴν ἁρμονία, τὴν ἐνότητα καὶ τὴ δύναμη τῆς πολιτείας²⁰. Ἡ κοινωνιολογικὴ ιδέα τοῦ Πλάτωνα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν Πολιτεία του εἶναι κολλεκτιβιστικῆς μορφῆς. Τὸ κριτήριο τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης εἶναι τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας· ἡ δικαιοσύνη του καὶ ἡ ἠθικὴ του δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὑγεία.

Πολιτεύματα

Ἡ πολιτεία, καὶ γενικότερα ἡ κοινωνικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα, εἶναι, εἴπαμε, μιὰ μὲ πάθος ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς του, τῆς πολιτικῆς καταπτώσεως τῆς ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πικροῦ βιώματός του στὴ Σικελία, κοντὰ στὸν τύραννο Δίωνα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀριστοκρατικὸ πολίτευμα, ποὺ τὸ θεωρεῖ καὶ σὰν τὸ πιὸ καλόν, ἀναφέρει καὶ τέσσερα κύρια ἄλλα εἶδη πολιτεύματος: τὴν Τιμοκρατία, τὴν Ὀλιγαρχία, τὴν Δημοκρατία καὶ τὴν Τυραννίδα, τέταρτη καὶ τελευταία ἀρρώστια τῆς πολιτείας. Τὴν τυραννίδα τὴν ἀντικρύζει σὰν τὸ χειρότερο τρόπο διοικήσεως καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων²¹.

Στὴν ἀρχὴ τῆς κριτικῆς του ἐπάνω στὰ τέσσερα πολιτεύματα, ποὺ τὴν ἀξία τους τὴν τοποθετοῦσε μὲ τὴν παραπάνω σειρά, θέτει δυὸ ἀξιόλογες κοινωνιολογικὲς σκέψεις: Πὼς τὰ πολιτεύματα δὲν εἶναι πράγματα ποὺ δη-

20. Νόμοι 923-β.

21. Πολιτεία 544-c.

μιουργούνται ή εμφανίζονται κατά τυχαίο τρόπο, παρά ανταποκρίνονται στους ανθρώπινους χαρακτήρες· οι άνθρωπινες προϋποθέσεις σχηματίζουν τις μορφές του πολιτεύματος, αλλά και τα πολιτεύματα επίσης μορφώνουν τους ανθρώπους. "Όλες οι μορφές των πολιτευμάτων, και οι πιό καλές ακόμη, είναι μεταβλητές. 'Ακόμη και αυτή ή άριστοκρατική και άξιοκρατική μορφή του πολιτεύματος με τους βασιλικούς άνδρας καταρρέει, όταν οι βιολογικές βάσεις της πολιτείας εκφυλίζονται, όταν οι άρχοντες δέ φροντίζουν, ώστε ή νέα γενεά νά τυχαίνει καλής φυής. "Όταν δέν ενδιαφέρονται για την «εὐγονία» ή και αντίθετα για την «άφορία», την άτεκνία. 'Η άδιαφορία για την επιβίωση και την εὐγονία οδηγεί στην πνευματική και σωματική πτώση της νέας γενεάς, στην κοινωνική καχεξία, στην πτώση του ήθικου επιπέδου των άρχόντων και των πολιτών, παρατήρηση με σύγχρονο κοινωνιολογικό νόημα.

'Η άριστοκρατία μπορεί παρακμάζουσα νά πέση στο επίπεδο της Τιμοκρατίας ή της Τιμαρχίας²². Το ελάττωμα αυτής της μορφής του πολιτεύματος συνίσταται στην υπερβολική άξία και θέση που παίρνει ή ανδρεία, μιá από τις άρετές βέβαια της πλατωνικής πολιτείας, αλλά όχι τόσο μονόπλευρης και ολοκληρωτικής άξίας, ώστε νά παραμερίζεται ή άρετή της συνέσεως. Αυτή ή μορφή του πολιτεύματος βάνει επάνω στην πολιτεία τη σφραγίδα της βίας, εμποδίζει τη μόρφωση, γιατί λείπει «ό λόγος μουσική κεκραμένος», υπερτιμά τη σωματική δύναμη και καλλιεργεί ύπερμετρα το πολεμικό θάρρος, εκτρέφει τη ματαιοδοξία, την έριδα, τη μανία της κυριαρχίας και της επιβολής, την τάση για πολέμους²³. Οι πολίτες σιγά σιγά στρέφονται κατά μονότονο τρόπο προς τα υλικά αγαθά, τα όποια ικανοποιούν την κοινωνική δύναμή τους και την επεκτείνουν. Κι όταν παίρνουν αυτό τον κατηφορικό δρόμο, γίνονται φιλοχρήματοι, πλεονέκτες²⁴. Τότε αρχίζει νά κυριαρχή το άτομικό συμφέρον και νά απλώνονται τα πάθη. Μέτρο και κριτήριο όλων γίνεται το χρήμα²⁵. Αυτό άσκει μεγάλη επίδραση στην έκλογή των άρχόντων κι όχι ή άξία και ή άρετή, όποτε οι πλούσιοι παραμερίζουν από την κυβέρνηση τους φτωχούς στην ανάγκη και με τη βία των όπλων έτσι καταλήγουμε στην 'Ολιγαρχία.

'Η 'Ολιγαρχία πάσχει από τη διαλυτική της κοινωνίας άρρώστια του καπιταλισμοῦ, που με τις άγεφύρωτες αντιθέσεις μεταξύ πλουσίων και

22. Πολιτεία 545.

23. Πολιτεία 548-ε και 549-α.

24. Πολιτεία 549-β.

25. Πολιτεία 551-β.

φτωχῶν δημιουργοῦνται πιά δυὸ πολιτεῖες μέσα στὴν πολιτεία. Οἱ πλούσιοι πιέζουν τοὺς φτωχοὺς, ὑποθηκεύουν τὶς περιουσίες τους, ὁπότε δημιουργεῖται τὸ π ρ ο λ ε τ α ρ ι á τ ο, ἡ ξερριζωμένη πιά μάζα, σὰ σύμπτωμα κοινωνικῆς ἀρρώστιας, ὅπως καὶ οἱ κηφῆνες τοῦ πλούτου. Ξεπέφτουν ἀπὸ τὸ θρόνο τῆς ψυχῆς τὸ θάρρος καὶ ἡ εὐγενὴς φιλοδοξία καὶ τῇ θέσῃ τους τὴν παίρνουν τὸ χρῆμα καὶ ἡ μανία τῆς πλεονεξίας. Τὴν ἀρχὴ τὴν κατέχουν οἱ λίγοι, αὐτοὶ ποὺ ἔχουν στὰ χέρια τους τὴ δύναμη τοῦ πλούτου. Αὐτὴ ὅμως ἡ κατάσταση ὁδηγεῖ τοὺς ταξικοὺς ἀγῶνες ²⁶, οἱ ὁποῖοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα κακά, ἀδυνατίζουν σημαντικὰ τὴν ἀμυντικὴ ἱκανότητα τῆς χώρας καὶ τοῦτο, γιατί οἱ ὀπλισμένοι ἄρχοντες φοβοῦνται περισσότερο τὸ λαό, παρὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς ²⁷. "Ἀλλωστε δὲν εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐξοδεύουν ἢ νὰ χορηγοῦν τὰ ἀναγκαῖα στὴν πόλη, ἐξαιτίας τῆς φιλοχρηματίας τους. Δὲν τείνουν καθόλου πρὸς τὴ δικαιοσύνη, παρὰ ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐκμετάλλευση, ἔτσι, ποὺ τὸ πιὸ μεγάλο μέρος τῶν πολιτῶν σιγὰ σιγὰ πέφτει στὴν φτώχεια ²⁸, μὲ ἀποτέλεσμα μιὰ ἡμέρα οἱ φτωχοὶ καὶ οἰκονομικὰ καταπιεζόμενοι νὰ ἐπαναστατήσουν, νὰ διώξουν ἢ νὰ σκοτώσουν τοὺς ἀνίκανους καὶ ἐκμεταλλευτὲς ὀλιγαρχικοὺς ἄρχοντες καὶ νὰ προκηρύξουν στὸ λαὸ ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα. Κοινωνιολογικὲς παρατηρήσεις μὲ σύγχρονο πνεῦμα.

"Ἐτσι προέρχεται ἡ μορφή ἐκείνη τῆς πολιτείας, στὴν ὁποία κυριαρεῖ πιά ἡ μάζα, ὁ Δῆμος, δηλ. ἡ Δ η μ ο κ ρ α τ ί α. Γιὰ τὴ μορφή αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοῦ πολιτεύματος ὁ Πλάτων καὶ γιὰ τὰ δημοκρατικὰ ἰδανικὰ μιλά μὲ πολλὴν εἰρωνείαν. Ἡ πολιτεία, λέγει, μὲ τὴ Δημοκρατία παρουσιάζεται σὰν ἕνα χαριτωμένο παρδαλὸ ἔνδυμα, χωρὶς διοίκηση, χωρὶς ὑπακοή ἀπέναντι τῶν νόμων. Ἡ μάζα γίνεται τέλεια ἀναρχικὴ, ὁ καθένας κάνει ὅ,τι θέλει. "Ἐνα εἶδος ἰσότητος ἀπονέμεται κατὰ ὅμοιο τρόπο σὲ ὁμοίους καὶ ἀνόμοιους, σὲ ἴσους καὶ ἀνίσους ²⁹. Σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς πολιτείας λαβαίνουν ὅλοι μέρος στὴν ἐξουσία καὶ οἱ ἄρχοντες τὶς περισσότερες φορὲς ἐκλέγονται μὲ κλῆρο ³⁰ καὶ ποτὲ μὲ ἀξιοκρατικὰ κριτήρια. Σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς πολιτείας δὲν ὑπάρχει πιά τάξη καὶ κοινωνικὴ πειθαρχία, ἀδυνατίζει ἡ ἀμυντικὴ κατάστασή τους ἀπέναντι τῶν ἐχθρῶν τόσο στὸν καιρὸ τοῦ πολέμου, ὅσο καὶ τῆς εἰρήνης. Δὲν ἔχει πιά τὴ δύναμη αὐτὴ ἡ πολιτεία νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὲς καὶ τιμωρίες στοὺς παραβάτες ³¹.

26. Πολιτεία 551-β.

27. Πολιτεία 551-α-ε.

28. Πολιτεία 555-ε.

29. Πολιτεία 558-ε.

30. Πολιτεία 557-β.

31. Πολιτεία 558-α.

Κοινωνιολογική παρατήρηση και περιγραφή με σύγχρονο κοινωνιολογικό πνεῦμα.

Ἡ Ὀλιγαρχία κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ οἱ ἄλλες ἀκόμη μορφές τῆς πολιτείας πεθαίνουν ἀπὸ τὴ ματεριαλιστικὴ τάση τοὺς καὶ ἀκράτεια, ἐνῶ ἡ Δημοκρατία πεθαίνει ἀπὸ τὸ ἄκρατο πιὸτὸ τῆς ἐλευθερίας, ποὺ μεθ' ὅλους καὶ τοὺς σπρώχνει στὴν ἀσυδοσία καὶ στὴν ἀναρχία. Ὁ Πλάτων μᾶς περιγράφει μὲ λεπτὴ κοινωνιολογικὴ παρατήρηση τὴν Ὀχλοκρατία καὶ ὅλα τὰ συμπτώματα τῆς πτώσης μιᾶς πολιτείας, τῆς διαλύσεως μιᾶς κοινωνίας. Θὰ ἔλεγε κανένας, πὼς σήμερα δὲ συναντιέται στὸν κόσμον ἡ δημοκρατία μαζί μὲ τὴν ὀχλοκρατία μὲ τὸ νόημα ποὺ μᾶς τὴν περιγράφει ὁ Πλάτων. Θὰ νόμιζε κανένας, πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ θεωρητικὴ κατασκευὴ μιᾶς ὀχλοκρατικῆς πολιτείας. Ὁ Πλάτων ὥστόσο ἦταν ἓνας καλὸς καὶ ὀξὺς παρατηρητὴς τῶν καθημερινῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἓνας ρεαλιστής. Ἡ Δημοκρατία εἶχε πέσει ὄντως σὲ ὀχλοκρατία, εἶχε κυριαρχήσει τὸ ἀκόλαστο μέρος τῆς ψυχῆς τῶν πολιτῶν. Δυστυχῶς στὸν τόπο μίας θὰ συναντήσῃ κανένας ἀρκετὰ στοιχεῖα καὶ ἀρκετὰ σχεδὸν πανομοιότυπα συμπτώματα τῆς κακῆς δημοκρατίας καὶ φαινόμενα ὀχλοκρατίας, ἀλλὰ (φεῦ!) καὶ δημαγωγίας, ὅμοιες μ' ἐκείνῃ τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ὅταν ἡ πολιτεία καταντᾷ στὸ σημεῖο ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Πλάτων, τότε αὐτὴ γίνεται πιά ὥριμη νὰ πάρῃ μιὰν ἄλλη ὄψη, νὰ πέσῃ πιο κάτω, στὴν πιο κακὴ καὶ ἄσχημη μορφή, στὴ μορφή καὶ στὸν τύπο τῆς τυραννίδας, δηλ. τῆς ὀλοκληρωτικῆς δικτατορίας, ποὺ ὁ Πλάτων τὴ χαρακτηρίζει σὰν τὴν τέταρτη καὶ τελευταία ἀρρώστια τῆς κοινωνίας³².

Ὅλες αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἐπιπτώσεις προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη μέτρου καὶ ἁρμονίας, ἰσορροπίας. Ὁ ἀδηφάγος καπιταλισμὸς καταστρέφει καὶ διαλύει τὴν ὀλιγαρχία καὶ ὀδηγεῖ στὴν κυριαρχία τῆς μάζας, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἀκόρεστη ἐλευθερία ὠθεῖ στὴν τυραννίδα, ὅποτε χτυπιέται καὶ συντρίβεται ἡ κυριαρχία τοῦ Δήμου³³. Ἡ ἀναρχία, ποὺ πιάνει πιά ὅλα τὰ πεδία, προκαλεῖ σιγὰ σιγὰ, ὅσο καὶ παραλύει αὐτὴ τὰ πάντα, τὴν ἀντίδραση τῶν ἰδίων τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ ὥστόσο ἔχει ἐτοιμασθῇ πιά ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ χωρὶς μέτρο καὶ ὀρια τάση γιὰ ἐλευθερία στὴν πιο ἄγρια σκλαβιά³⁴. Ὁ λαὸς ἀντιδρᾷ στὸ κακὸ τῆς ἀκυβερνησίας καὶ τῆς ἀναρχίας, παρέχοντας ἀπόλυτη ἐξουσιοδότηση σὲ κάποιον ποὺ τὸν νομίζει δυνατό καὶ ἱκανὸ νὰ σταματήσῃ τὸ κακὸ, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν πολιτικὴ ὁμαλότητα, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀντι-

32. Πολιτεία 554-c.

33. Πολιτεία 562-c.

34. Πολιτεία 564-α.

λαμβάνεται ἀκόμη τὸ κακὸ πού ἔχει κάνει, νὰ μεταβάλη ἕναν ἄρχοντα σὲ τύραννο³⁵ μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά του κι ἀκόμη μὲ τὴ σωματοφυλακὴ του. Ὅσο καὶ περνᾷ ὁ χρόνος, τόσο καὶ αὐξάνει ἡ πίεση κατὰ τῶν πολιτῶν, ἡ πολύπλευρη καὶ πολύμερῃ βία καὶ στέρξη καθε εἵδους ἐλευθερίας, τόσο πιὸ πολὺ πέφτει ὁ δῆμος στὴ σκλαβιὰ τοῦ τυράννου καὶ τοῦ μικροῦ κύκλου τῶν ὁπαδῶν του³⁶. Μιὰ κοινωνιολογικὴ παρατήρηση μὲ ἐξαιρετικὰ σύγχρονο πνεῦμα, θεωρία, τὴν ὁποία μᾶς παρουσιάζει ὁ Ρωσοαμερικανὸς κοινωνιολόγος Pitirin Sorokin στὸ βιβλίο του: *Die Soziologie der Revolution*, 1928.

«Ὁ Πλάτων», μᾶς λέγει ὁ κοινωνιολόγος Gaston Bouthoul³⁷, «διατυπώνει εὐφύεστατη θεωρία σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς κοινωνικὰς ἀναταραχές. Κι αὐτὴ ἡ θεωρία του συνίσταται στὴ διαδοχὴ τῶν ἀλλεπάλληλων πολιτικῶν κύκλων, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦνται κυρίως ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ ἀντίθεση τῶν γενεῶν. Διαπιστώνει, ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη θεμελιώνεται στὴν ἐναλλασσόμενη κυριαρχία ὀρισμένου ἀριθμοῦ σταθερῶν ψυχολογικῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι εἶναι: οἱ δίκαιοι, (Ἀριστοκρατία), οἱ ματαιόδοξοι (Τιμαρχία), οἱ πλουτοκράτες (Ὀλιγαρχία), οἱ ἀκόλαστοι (Δημοκρατία) καὶ οἱ τύραννοι (Τυραννία). Ὁ Πλάτων καθιερώνει συνάρτηση μεταξὺ τοῦ χαρακτήρα τῆς πολιτείας καὶ ἐκείνου τῶν ἀτόμων: «Οἱ κυβερνήσεις ποικίλλουν», λέγει, «ὅπως ποικίλλουν οἱ καρδιὲς τῶν ἀνθρώπων, καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχουν τόσα εἶδη ἀπ' αὐτές, ὅσες εἶναι κι ἐκεῖνες». Ἡ παρατήρηση τοῦ Γάλλου κοινωνιολόγου δὲν εἶναι ἄκυρη, ἔχει βέβαια τὴ θέση της, ὥστόσο θὰ μπορούσε κανένας νὰ παρατηρήσῃ καὶ μιὰ ἄλλη πλευρά, πού βρίσκεται στὸ βάθος τῆς ἔρευνας τοῦ Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ τοῦ συμπεράσματος τοῦ Bouthoul, ὅτι ὁ Πλάτων στὴν ἐξέτασιν τῶν πολιτευμάτων βγάνει τὸ κοινωνιολογικὸ συμπέρασμα, σὰν κανόνα, πὼς οἱ ἐσωτερικὲς διαμάχες τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὑποδαυλίζονται, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες αἰτίες, καὶ ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸ ἀνταγωνισμὸ τῶν ταξικῶν συμφερόντων, αὐτὸν πού εἶναι ἡ κινητήρια δύναμις σχεδὸν ὅλων τῶν πολιτικῶν ἐπαναστάσεων. Κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο παρατηρεῖ, πὼς οἱ ἀσυμφωνίες μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν τάξιν ἢ καὶ σὲ ομάδες ἀνθρώπων, τίς περισσότερες φορὲς προέρχονται ἀπὸ οἰκονομικὰς αἰτίες. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν Πολιτεία του προσπαθεῖ νὰ παραμερίσῃ τίς αἰτίες αὐτὲς τῆς ἀσυμφωνίας, πού προκαλοῦν τοὺς ταξικοὺς ἀγῶνες καὶ νὰ ἐλαττώσῃ στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐπίδρασιν τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων πού πρέπει νὰ κρατιοῦνται κάτω ἀπὸ αὐστηρὸ ἔλεγχον. Ὁ Πλάτων, γιὰ νὰ

35. Πολιτεία 565-d.

36. Πολιτεία 566-569c.

37. Gaston Bouthoul, Ἱστορία τῆς Κοινωνιολογίας, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 10.

ἀποφύγη τὸν οἰκονομικο-κοινωνικὸ ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων, πού τὸν θεωροῦσε σὰν τὴν πιὸ σπουδαία αἰτία τῶν κοινωνικῶν ἀναταραχῶν, δὲ σκέφθηκε νὰ κάνῃ μιὰ κοινωνία χωρὶς τάξεις, δηλ. μιὰν ἀταξική πολιτεία, παρὰ μιὰ κοινωνία ἀπὸ κλάσες, μέσα στὴν ὁποία ἡ κυρίαρχος τάξη νὰ ἔχῃ μιὰ ἀδιαφιλονίκητη ὑπεροχή, ἓνα ἀναμφισβήτητο κύρος. Μιὰν ἀταξική κοινωνία ὁραματίσθηκε ὁ Μάρξ, ἡ ὁποία ὅμως, ὅπου ἐφαρμόσθηκαν οἱ ἰδέες του, δὲν πραγματοποιήθηκε.

Ἡ ταξικὴ κοινωνία του

Ἡ Πλατωνικὴ Πολιτεία στὴ δομὴ της περιλάμβανε πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς παλιές ἑλληνικὲς πολιτείες. Στὴ διαίρεση τῆς Πολιτείας του ὁ Πλάτων σὲ κοινωνικὲς κλάσες εἶχε λάβει ὑπόψη του καὶ τὸ κοινωνικο-οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς κατανόμης τῆς ἐργασίας, ἓνα σύγχρονο ψυχοκοινωνιολογικὸ θέμα, γιατί, ὅπως μᾶς λέγει ὁ ἴδιος, κανένας ἀπὸ τὴ φύση του δὲν εἶναι τέλει ὅμοιος μὲ τὸν ἄλλον, παρὰ ὁ καθένας ἔχει διαφορὲς ἀπὸ τὸν ἄλλον προδιαθέσεις... γι' αὐτὸ καὶ ἀνάλογα ἀνεβαίνει ἢ κατεβαίνει στὸ ἓνα ἢ στὸ ἄλλο ἡ δραστηριότητά του. Κι ὅλα πηγαινοῦν καλύτερα καὶ γίνονται εὐκολώτερα, ὅταν ὁ καθένας ἀπασχολῆται σύμφωνα μὲ τὶς κλίσεις του καὶ δὲν ἀνακατεύεται σὲ ἄλλες ἐργασίες, παρὰ μόνο σ' ἐκείνην ὅπου ἔχει κλίση κι ὅπου ἀποχτᾷ εἰδικότητα³⁸. Αὐτὴ ἡ κατ' αὐστηρὸ τρόπο οἰκονομικο-κοινωνικὴ κατανόμη τῆς ἐργασίας μέσα στὴν πολιτεία εἶναι ἡ ὑποταγὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στὴν ἀντικειμενικὴ καὶ ὑπερπροσωπικὴ ἀρχή, ἀρχὴ τοῦ κατηγορηματικοῦ λόγου.

Στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς τρεῖς τάξεις τῆς πολιτείας του τοποθετεῖ τοὺς ἄρχοντες. Στὴ δεύτερη τοὺς φύλακες καὶ τὴν τρίτη τὴν ἀποτελοῦν γεωργοὶ ἢ «δημιουργοί». Ἡ τρίτη τάξη εἶναι τῶν τροφοδοτῶν. Ἀποστολὴ της εἶναι νὰ φροντίζῃ γιὰ τὶς ὑλικὲς ἀνάγκες τοῦ συνόλου. Ἡ τρίτη αὐτὴ κλάσα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ γεωργούς, ἐμπόρους, μετοίκους καὶ ἀπελεύθερους δούλους. Σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους βρισκόνταν οἱ πιὸ δραστήριοι ὁπαδοὶ τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Πλάτων ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις τὶς ὁποῖες ἔκανε σχετικὰ μὲ τὶς καταστροφικὲς ἐπιδράσεις τῆς Δημοκρατίας κατέληξε στὸ συμπέρασμα νὰ ἀποκλείσῃ αὐτὴ τὴν τρίτη τάξη ἀπὸ τὴ διοίκηση τῆς πολιτείας καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἐστέρησε ἀπὸ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα εἶχε μόνο ἡ τάξη τῶν ἀρχόντων καὶ ἡ τάξη τῶν φυλάκων.

Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ φύλακες εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὶς καθημερινὲς βιοποριστικὲς ἐγνοίες καὶ ζοῦν κατὰ κολλεκτιβιστικὸ τρόπο, κοινοκτήμενες

38. Πολιτεία 370-β-ε καὶ Πολιτεία 433-α.

τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀπαλλαγμένοι κυρίως ἀπὸ κάθε οἰκονομικὸ συμφέρον, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διαταράξη τὴν ἐνότητα καὶ νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἀσυμφωνία. Ἡ ἐγκράτεια τῆς μορφῆς αὐτῆς, τόσο στοὺς ἄρχοντες, ὅσο καὶ στοὺς φύλακες ἦταν ἀρχὴ ἀπαράβατη καὶ ἐλεγχόταν κατὰ αὐστηρὸ τρόπο. Κανένα εἶδος ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας δὲν ἀναγνωρίζοταν στὶς δυὸ αὐτὲς τάξεις καὶ οὔτε ὑπῆρχε κάτι τὸ ἰδιόκτητο, παρὰ ὅλα ἦταν κοινά. Ἡ κοινοκτημοσύνη ἐξασφάλιζε τὴν ἀδελφότητα καὶ τὴν ἀφιλοκέρδεια, τὴν ἀνιδιοτέλεια μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν ἀνωτέρων τάξεων καὶ μόνο στοὺς χειρώνακτες, στὴν τρίτη τάξη, ἔδινε τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ Πλάτων θέλει νὰ ἰδρύσῃ μιὰ πολιτείαν, μέσα στὴν ὁποία νὰ μὴν ὑπάρχουν οὔτε πλούσιοι οὔτε φτωχοί. Τόσο ὁ πλοῦτος, ὅσο καὶ ἡ φτώχεια ἀπειλοῦν τὴν ἐνότητα τῆς κοινωνίας του. Ἡ φτώχεια παρασέρνει τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ ἐκανοποιήσουν τὶς ἀνάγκες τους, σὲ μέτρα ἀπελπισίας. Ὁ πλοῦτος πάλι σπρώχνει πρὸς τὶς ἀλλαγές, γιὰτὶ αὐτὲς προέρχονται τὶς περισσότερες φορὲς ἀπὸ τὴν εὐμάρεια. Οἱ ἀλλαγές εἶναι ἐπικίνδυνα πειράγματα, γι' αὐτὸ κι αὐτὸς ἤθελε μιὰ σταθεροποιημένη πολιτείαν. Μόνο ἓνα σύστημα κοινοκτημοσύνης, μέσα στὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει θέση οὔτε γιὰ μεγάλη φτώχεια οὔτε γιὰ μεγάλο πλοῦτο μπορεῖ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα νὰ τὰ ἐλαττώσῃ ὥς τὸ ἐλάχιστο καὶ νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἐνότητα τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς πολιτείας του.

Ὁ Πλάτων θέλει στὴν Πολιτείαν του νὰ ἐξασφάλισῃ τὴ ζωὴ τῶν πολιτῶν τῆς καὶ μάλιστα ὅλων κατὰ ὅμοιο τρόπο, δηλ. ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιταγές τῆς δικαιοσύνης. Τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα τὴ θεωροῦσε σὰν ἀπαίτηση τῆς δικαιοσύνης, ὅχι ὅμως καὶ τὴν πολιτικὴ ἰσότητα· τουναντίον αὐτὴ τὴν ἀνισότητα τὴν ἀντικρύζει σὰ βάση καὶ στήριγμα τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητας. Τὴν πολιτικὴ εὐθύνη δὲν τὴν ἄπλωσε καὶ στὴν ἀνεύθυνη μάζα.

Κοντὰ στὴν κοινοκτημοσύνη τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ὁ Πλάτων ἀπαιτεῖ ὅπως καὶ οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παῖδιά εἶναι κοινὰ ἀγαθά. Οἱ γονεῖς δὲν ἔπρεπε νὰ ξέρουν ποῖο παιδί ἦταν δικό τους καὶ ἀντίθετα. Ἡ πολιτεία ἔπρεπε νὰ ἀποτελῇ μιὰ μεγάλη οἰκογένεια, μιὰ καὶ ἡ στενότερη καὶ οἰκογενειακὴ κοινότητα δὲν ἐπιτρεπόταν, γιὰτὶ ἡ ἀφοσίωση στὴν οἰκογένειαν μὲ τὸ σημερινὸ νόημα μπορούσε νὰ εἶναι αἰτία οἰκονομικῶν φιλονεικιῶν ἢ ἀσυμφωνίας. Τὸ συναίσθημα τῆς οἰκογένειας θὰ ἀπλωνόταν στὴ γενικότερη οἰκογένειαν τῆς πολιτείας. Ὁ καθένας ἔπρεπε νὰ βλέπῃ τοὺς ἄλλους, σὰ νὰ ἀνῆκαν ὅλοι τους σὲ μιὰ οἰκογένειαν (Τίμαιος 18c/D). Ἡ κοινωνικὴ συνείδηση ἔπρεπε νὰ δυναμώσῃ μὲ τὸ οἰκογενειακὸ συναίσθημα. Τὸ ἀτομικὸ βίωμα τοῦ κάθε πολίτη δὲν ἦταν δική του χαρὰ ἢ λύπη, παρὰ ἦταν κοινὴ χαρὰ τῆς

πολιτείας, όσο και λύπη της³⁹. Οί ενώσεις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν θὰ ἦταν πρόσκαιρες καὶ θὰ ρυθμιζόνταν κατὰ αὐστηρὸ τρόπο ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες. Δὲν εἰσήγαγε τὴ σεξουαλικὴ ἀσυδοσία· τουναντίον τὴν ἐγκράτεια καὶ τὴν πειθαρχία. Στὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν ὁ Πλάτων ὁδηγήθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ δημιουργήσῃ μιὰ «Ἐλίτ». Ἡ ταξικὴ πολιτεία του εἶχε ἀνάγκη μιᾶς ἐκλεκτῆς τάξης. Τὴν ἐσωτερικὴ κατάρπωση καὶ τὸν ἐκφυλισμὸ τῆς «Ἐλίτ» τὸν ἀντικρύζει σὰν ἓνα πραγματικὸ καὶ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ πρόβλημα στὴν τάξη τῶν φυλάκων μὲ τὸ νόημα τῆς εὐγονίας καὶ τῆς ἀμεπτῆς κληρονομικότητος, τῆς ἐπιλογῆς. Ὁ γάμος στὴν πολιτεία του ἀντικρύζεται σὰ θεσμὸς νόμιμης τεκνοποιήσεως· ὀρίζει λεπτομερῶς τὰ τῆς ἡλικίας τόσο τῶν ἀνδρῶν, όσο καὶ τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν ποὺ θὰ γεννιοῦνται· καὶ γιὰ νὰ ἀποφύγῃ κάθε διάσπαση τῆς Πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, καθορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων ποὺ δὲ θὰ πρέπει νὰ ὑπερβῇ ἡ πολιτεία του, ἓνα κοινωνιολογικὸ φαινόμενο, ποὺ ὅχι μόνον δὲν ἔχει χάσει τὴ σημασία του, παρὰ μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, πὼς εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρο. Πάντως ἡ γυναίκα στὴν Πλατωνικὴ πολιτεία τοποθετεῖται σὲ ἴση μοῖρα μὲ τὸν ἄνδρα. Πρέπει νὰ ἀναλαβαίνει στὴν πολιτεία δραστηριότητες, ἀνάλογες μὲ τὶς σωματικὰς δυνάμεις της⁴⁰, ἴσα βέβαια δικαιώματα καὶ τὴν ἴδια ἀγωγή καὶ παιδεία, ὅχι ἀπὸ γλυκερὴ συμπάθεια πρὸς τὴ γυναίκα, παρὰ γιὰ τὸ καλὸ τῆς πολιτείας. Ὡστόσο καὶ οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις εἶναι ἐξαιρετικὰ σύγχρονες καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐπαναστατικὲς, ἂν λάβῃ κανένας ὑπόψιν τοῦ τὴν τότε θέσης τῆς γυναίκας.

Πνευματικὴ ἀριστοκρατία

Ὁ πυρήνας τῆς κοινωνικῆς σκέψης τοῦ Πλάτωνα εἶναι: ἡ διοίκηση τῆς πολιτείας νὰ βρίσκειτα στὰ χέρια μιᾶς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας. Οἱ φιλόσοφοι πρέπει νὰ γίνουν βασιλεῖς «ἄρχοντες» ἢ οἱ βασιλεῖς νὰ γίνουν φιλόσοφοι, γιατί, ἂν αὐτὰ τὰ δυὸ δὲ συμπέσουν, δηλ. πολιτικὴ δύναμη καὶ φιλοσοφία, παρὰ μείνουν χωριστά, ὅπως γινόταν ὡς τώρα, ἀκολουθώντας τὸ καθένα διάφορη κατεύθυνση, τότε δὲν πρόκειται νὰ θεραπευθῇ τὸ κακὸ, ποὺ μαστίζει τὶς πολιτείες, τὶς κοινωνίες καὶ γενικότερα τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Ὅσο κι ἂν ἡ κοινὴ γνώμη μπορεῖ νὰ ἀντιταχθῇ σ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καμιὰ πολιτεία δὲν μπορεῖ νὰ εὐτυχῇ, ὅπως καὶ κανένα ἄτομο, χωρὶς αὐτὸ τὸ συνδυασμὸ⁴¹. Οἱ φιλόσοφοι ἄρχοντες πρέπει νὰ εἶναι κάτοχοι τῆς ὑψηλῆς γνώσης, κυριαρχημένοι ἀπὸ τὸ λόγο καὶ ὅχι ἀπὸ τὶς τυ-

39. Πολιτεία 462.

40. Πολιτεία 540.

41. Πολιτεία 473.

χαῖες παρορμήσεις τοῦ πάθους, Ἡ διοίκηση τῆς πολιτείας πρέπει νὰ εἶναι διοίκηση τοῦ νοῦ, τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς δικαιοσύνης. Οἱ ἄρχοντες πρέπει νὰ εἶναι πραγματικοὶ φιλόσοφοι, βασιλικοὶ ἄνδρες, ποὺ τῇ γνώσει τοὺς νὰ μὴν τὴν ἔχουν ἀντλήσει ἀπὸ βιβλία. Δὲ θὰ εἶναι θεωρητικοί, μακριὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ ἄνθρωποι, ποὺ νὰ κινοῦνται μέσα σὲ ἀπόκοσμα λογικὰ σχήματα, παρὰ τέλειες καὶ ὁλοκληρωμένες προσωπικότητες τῆς θεωρίας τῆς ζωῆς, καὶ τῆς πράξης. Ὁ πραγματικὸς φιλόσοφος, μᾶς λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκείνος, ποὺ γνωρίζει τόσο τὴν πραγματικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων, ὅσο κατέχει καὶ τὴν πρακτικὴ πείρα τῆς ζωῆς, συντροφευμένη μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ μὴν ὑστερῇ ἀπὸ κανέναν ἄλλον ⁴².

Παράλληλισμός ψυχῆς καὶ πολιτείας

Ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα στὴν Πολιτεία του στηρίζεται στὴν ψυχολογία του, ἡ ὁποία θεμελιώνεται ἐπάνω στὴν ἀνάλυση τῶν ἐνεργῶν τάσεων τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ⁴³. Τὴν πολιτεία τὴν ἀντιλαμβάνεται σὰν ἓνα ἄνθρωπο, ὅπου μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς πολιτείας ὑφίσταται ἓνας παραλληλισμός. Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: Τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ λογιστικόν. Αὐτὴ ἡ διαίρεση ἀνταποκρίνεται στὴν ταξικὴ διάρθρωση τῆς πολιτείας του ⁴⁴. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Πλάτων συζητεῖ ἓνα πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἀκόμη καὶ σήμερα δὲν ἔχασε τὴν κοινωνιολογικὴ σημασία του, δηλ. τὴν ἀμοιβαία συνάρτηση μεταξὺ τοῦ πολιτεύματος μιᾶς πολιτείας καὶ τῆς ψυχικῆς δομῆς ἐνὸς λαοῦ, δηλ. τοῦ χαρακτῆρα του. Στὰ τρία αὐτὰ μέρη ἀντιστοιχοῦν οἱ τρεῖς κλάσεις τῆς πολιτείας. Στὸ ἐπιθυμητικὸ ἀντιστοιχεῖ ἡ τάξη τῶν ἀγροτῶν καὶ ἐν γένει τῶν παραγωγῶν, δηλ. τὸ «πλήρωμα τῆς πόλεως», τὸ ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει τὴν πλευρὰ τῆς ζωῆς. Στὸ θυμοειδὲς μέρος τῆς ψυχῆς ἀντιστοιχοῦν οἱ φύλακες καὶ στὸ λογιστικὸν οἱ ἄρχοντες. Τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ συνίσταται στὴν ἰσορροπία καὶ στὴν ἁρμονία μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, τῶν τριῶν τάξεων τῆς πολιτείας, ἰσορροπία καὶ ἁρμονία ποὺ θὰ κρατοῦν οἱ τρεῖς ἀντιστοιχες ἀρετὲς σὲ κάθε μέρος τῆς ψυχῆς: ἡ ἐγκράτεια, ἡ σοφία, ἡ γενναιοῦτητα. Ἡ ἰσορροπία καὶ ἡ ἁρμονία τῶν μερῶν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πρέπει νὰ ἀντανakλᾶται στὴν κοινωνία, ἡ ὁποία κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς τάξεις, ὅπως εἴπαμε: τῶν ἀρχόντων τῶν φυλάκων καὶ τῶν χειρωνακτῶν. Ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν ἀρχόντων, ἡ γενναιοῦτητα τῶν φυλάκων καὶ ἡ αὐτοκυριαρχία ἡ ἀρετὴ τῆς τρίτης τάξης, τῶν

42. Πολιτεία 484-d.

43. Boutoul, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 9.

44. Πολιτεία 414-c.

τροφοδοτῶν. Οἱ ἄνθρωποι τῆς τρίτης κᾶστας εἶναι προσωπικὰ ἐλεύθεροι· δὲν εἶναι σκλάβοι. Τοὺς σκλάβους ὁ Πλάτων θὰ τοὺς τοποθετοῦσε πρὸ κάτω, ὥστόσο, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει τὴ δουλεία, δὲ λογαριάζει τοὺς Ἑλληνας στὴ δουλεία, παρὰ τοὺς βαρβάρους. Οἱ ἄνθρωποι τῆς τρίτης τάξης δὲν εἶναι τοποθετημένοι στὴν τρίτη βαθμίδα, ἐπειδὴ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ γεωργικὴ οἰκονομία, τὴ βιοτεχνία, τὴν παραγωγὴ κλπ., παρὰ, γιατί δὲν ἔχουν θέση μέσα στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Τὸ κριτήριό τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν εἶναι ἡ ἱκανότητα γιὰ τὴν ἀπόκτηση οἰκονομικο-ὕλικῶν ἀγαθῶν, παρὰ μόνο ἡ κατοχὴ πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιών. Ἀποκλείει τὴν τρίτη τάξη ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ τὴν πολιτικὴ διαχείριση τῶν κοινῶν τῆς πολιτείας, γιατί ἔχει τὴ γνώμη, πῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ μπορῇ νὰ ζῇ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἰδανικῆς πολιτείας τοῦ ἑνὸς ὁλόκληρος λαοῦ ἔτσι, ὅπως δέχεται, πῶς μποροῦν νὰ ζοῦν τὸ ἰδανικὸ οἱ δυὸ τάξεις τοῦ ⁴⁵.

Σὰν τέταρτη ἀπὸ τίς πρώτιστες ἀρετὲς εἶναι ἡ Δικαιοσύνη. Αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ πρὶο σπουδαῖο θέμα τῆς πολιτείας τοῦ. Τὴν ἀντικρύζει σὰν ἀρετὴ τῶν ἀρετῶν καὶ τὴν τοποθετεῖ στὴν πρώτη θέση ἀνάμεσα στὶς ἀρετὲς τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς τοῦ. Ὁ Πλάτων ὑπολογίζει, πῶς, ἂν μέσα στὴν πολιτεία τοῦ πραγματοποιηθῇ ἡ δικαιοσύνη, κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ «Ἀγαθοῦ», τότε αὐτὴ κάνει δυνατὴ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τῶν ἄλλων τριῶν βασικῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν, πού εἶναι, ὅπως εἶπαμε, ἡ σύνεση, ἡ ἀνδρεία, καὶ ἡ σοφία.

Τὴν πραγματοποίησιν τῆς δικαιοσύνης στὴν Πολιτεία τὴν ἀντικρύζει ἀπὸ δυὸ πλευρὲς: σὰ δικαιοσύνη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου, τοῦ κάθε κοινωνικοῦ μέλους, καὶ σὰν κοινωνικὴ δικαιοσύνη μέσα στὴν κοινότητα. Ἡ πρὸς τὴ δικαιοσύνη τάση τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων πού ἀποτελοῦν τὴν κοινωνία, εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ μιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ὀρίζεται ἀπὸ τὸν καταστατικὸ χάρτη τῆς πολιτείας, βρίσκεται στὴν πρώτη ἱεραρχικὴ τάξη πού ὀρίζει τὸ πολίτευμα. Ἡ ψυχὴ ὥστόσο αὐτὴ καθαυτὴ, κάτι τὸ ἐσωτερικὰ ἀόρατο, εἶναι εὐδιάγνωστη μόνο ἀπὸ τίς πράξεις μας, ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ μας, ἀπὸ τὸ μέτρο πού θὰ κρατοῦμε καὶ τὴν ὑποταγὴ μας στὴ σύνεση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δικαιοσύνη συνίσταται στὸ νὰ ἐκπληρῶνῃ κάθε ἄτομο καὶ κάθε κοινωνικὴ τάξη τὰ εἰδικὰ καθήκοντά της, τοὺς σκοποὺς της καὶ νὰ μὴν ἐπεμβαίνει στὶς σφαῖρες τῶν ἄλλων, «τὰ ἑαυτοῦ πράττειν», γιατί μόνο ἔτσι μπορεῖ ἡ πολιτεία νὰ εἶναι «ἐν γινόμενον ἐκ πολλῶν» ⁴⁶. Οἱ πρώτιστες ἀρετὲς εἶναι νοητὲς μόνο κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδέας τοῦ «ἀγαθοῦ». Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας συνίσταται, εἶπαμε, στὴν πραγματοποίησιν τοῦ «ἀγαθοῦ», γι' αὐτὸ

45. Tsakonas, D., Platon und der Sozialismus, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 24.

46. Πολιτεία 433-α.

καὶ ἡ πολιτεία εἶναι ἡ πιὸ ὑψηλὴ κοινότητα, ποὺ ἀπαιτεῖ τὴν τέλεια ἀφοσίωση τοῦ ἀτόμου.

Γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ πολιτεία τοὺς βασικοὺς σκοποὺς της, δηλ. τοὺς ἡθικοὺς, πρέπει νὰ διαπαιδαγωγήσῃ τὸν ἄνθρωπο, καὶ κυρίως τοὺς νέους, στὴν ἐκπλήρωση τῆς ἡθικῆς ἀποστολῆς τους, στὴν ἀρετή.

Ἡ ἀγωγή σὰν κοινωνικὴ λειτουργία

Ὁ Πλάτων ἀντικρύζει τὴν ἀγωγή σὰν ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ σπουδαίους σκοποὺς τῆς ἐπιτυχίας τῆς πολιτείας του, τὴν ὁποία δὲ θεωρεῖ μὲ κανένα λόγο σὰν ἓνα εἶδος οὐτοπίας, παρὰ εἶναι πεπεισμένος γιὰ τὴν πραγματοποίησή της. Ἡ ἀγωγή στὴν Πλατωνικὴ πολιτεία εἶναι πολιτικὴ ἀγωγή, γιατί καὶ ὅλοι οἱ κοινωνικοὶ σκοποὶ της εἶναι πολιτικῆς ὕφης, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀναθέτει σὲ κανέναν ἄλλον τὴν ἀγωγή τῶν νέων, παρὰ ἐξ ὁλοκλήρου στὴν ἴδια τὴν πολιτεία. Πολιτεία καὶ ἀγωγή καὶ πολιτεία γιὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι τόσο στενὰ ἐνωμένες, ποὺ ἡ μιὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὴν ἄλλη. Μιὰ κοινωνιολογικὴ θεωρία, τὴν ὁποία σήμερα ἀκολουθοῦν ὅλες οἱ ὁλοκληρωτικὲς κοινωνίες καὶ τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη.

Πολίτευμα καὶ ἀγωγή εἶναι οἱ δυὸ δυνάμεις, οἱ ὁποῖες τόσο τὸν καθένα, ὅσο καὶ τοὺς κάθε φορὰ δυνατοὺς στὴν πολιτεία, καὶ κυρίως αὐτοὺς, μποροῦν νὰ τοὺς φέρουν στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ποὺ νὰ παραμερίζουν τὰ ἰδιαίτερα, τὰ ἀτομικὰ καὶ ἐγωιστικὰ συμφέροντά τους καὶ νὰ δίνουν τὸ προβάδισμα στὸ κοινὸ καλὸ. Ἡ οὐσία τῆς κοινωνικῆς ιδέας του εἶναι ἡ ὑπόταξη τοῦ ἀτόμου στὴν κοινότητα. Αὐτὸς ὁ σκοπὸς δὲν ἐκπληρώνεται μὲ τίς ἐπικρατοῦσες πολιτικὲς ἀντιλήψεις, μὲ τίς ἐπικρατοῦσες κατὰ τὴν παράδοση τέσσερις μορφές πολιτευμάτων, τὴν ἀριστοκρατία, τὴν πλουτοκρατία, τὴν δημοκρατία καὶ τὴν ἔχθιστη τυραννία. Καὶ τοῦτο, γιατί θεωρεῖ καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ εἶδη σὰν ξεπερασμένα πὰ καὶ καταστραμμένα. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ θέση τους, γιὰ νὰ ἔχῃ μιὰ σταθερὴ πολιτεία, χωρὶς ἀλλαγές καὶ κινδύνους καταστροφῆς, τοποθετεῖ τὴν «παιδευμενοκρατία», τὴν κυριαρχία τῶν πεπαιδευμένων, τῶν σοφῶν, τῶν διαπαιδαγωγημένων, τῆς πνευματικῆς ἀξιοκρατίας, κοινωνιολογικὴ παρατήρηση περισσότερη ἀπὸ σύγχρονη.

Ὁ μοναδικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ «μεταστροφὴ» τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ μεταβαλλόμενα, τὰ αἰσθητά, τὰ ἀλλάσσοντα, «ἡ μεταστροφὴ τῆς ψυχῆς» ἀπὸ τίς ἰδιοτροπίες καὶ τίς ἐμπάθειες στὴ λογικὴ, στὸ λόγο, στὴ σύνεση. Αὐτὸ τὸ σκοπὸ ὑπηρετεῖ

ή αγωγή του, ή οποία αρχίζει από τη μικρή ηλικία, από την ήθικη διάθρωση και τών παραμυθιών ακόμη. Γι' αυτό ο Πλάτων την αγωγή του δεν την αντιλαμβάνόταν με το ανθρωπιστικό, ας πούμε, σημερινό μας νόημα, πού αποχτιέται με τὰ φιλοσοφικο-ιστορικά αγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ οὔτε σάν τη μετάδοση πρακτικῶν γνώσεων, χρήσιμων καὶ ωφέλιμων, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, γιὰ τὴ ζωή. Μιὰ τέτοια αγωγή τόσο χρησιμοθηρική καὶ ἐγωιστική τὴ θεωροῦσε λίγο ἢ πολὺ σάν ἐπικίνδυνη μέσα στὴν κοινωνία του. Αὐτὴ ἡ μεταστροφή πρὸς τὸ λόγο, τὸ λογικὸ, δὲν εἶναι ἓνας ἀφηρημένος «λογικισμός», ἀπλῶς ἀπαλλαγμένος ἀντιφάσεων. Λόγος γιὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ αἰώνια τάξις τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὸ «ἀγαθόν», ἀπὸ τὸ «πέραν τοῦ ὑπάρχειν» καὶ κυριαρχεῖ τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἀπέναντι αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἐμεῖς σήμερα καὶ ὅ,τι ὡς ἓνα σημεῖο ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλοῦσε «πραγματικότητα». Γιὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἦταν ἓνα «ὑπάρχειν», παρὰ μιὰ ἀπλὴ μείξις ἀπὸ «ὑπάρχειν» καὶ μὴ «ὑπάρχειν», ἀπὸ «γίγνεσθαι» καὶ «φαίνεσθαι»⁴⁷.

Τὸ πρόβλημα τῆς αγωγῆς ἐμφανίζεται στὴν Πλατωνικὴ πολιτεία καὶ ἀπλώνεται μόνο στὴν τάξις τῶν «φυλάκων». Μόνο γι' αὐτοὺς ἰσχύει ἡ αὐστηρὴ ἀπαιτησις τῆς τέλειος ἀφοσιώσεως στὸ «ὄλο». Ἡ αγωγή τῆς κάστας τῶν πολεμιστῶν εἶναι γυμναστικῆς-μουσικῆς ὕφους: Τὴν καθαυτὴ ἐπιστημονικὴ μόρφωση τὴν ἐπιφύλασσε στοὺς μέλλοντες ἄρχοντες. Ἡ εἰσαγωγή τῶν ὑποψήφιων ἀρχόντων στὴ σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας γίνεται ὕστερα ἀπὸ ὄντως αὐστηρὴ δοκιμασία καὶ ἐπιλογή. Γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν αγωγή τῆς τρίτης τάξεως τῶν παραγωγῶν καὶ τῶν τροφοδοτῶν ὁ Πλάτων δὲν κάνει λόγο, παρὰ αὐτὴ φαίνεται νὰ μένη στὰ παλιὰ πλαίσια. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐξωτερικὴ ὀργάνωση τῆς παιδείας, στὴν πολιτεία του, μένει στὰ ὑπάρχοντα⁴⁸.

Μουσικὴ καὶ Γυμναστικὴ αγωγή

Ἡ γυμναστικὴ ἀντικρύζεται σάν κλάδος πού ἀσκεῖ καὶ συμβάλλει στὴ σωματικὴ ἀνάπτυξη, ἐνῶ ἡ μουσικὴ παιδεία ὑπηρετεῖ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, τοῦ πνεύματος. Ὡστόσο ὁ Πλάτων δὲ ξεχωρίζει τὴ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, κατὰ τὸ σύγχρονο νόημα, παρὰ γι' αὐτὸν ἀποτελοῦν καὶ οἱ δύο ἀδιαχώριστα μιὰν ἐνότητα, γιατί σῶμα καὶ ψυχὴ εἶναι ἐναρμονισμένα κατὰ τρόπο, πού δὲ διαχωρίζονται καὶ ἐπομένως, ἀν διαχώριζε τὴ μιὰ πλευρὰ τῆς αγωγῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη, θὰ διεσπᾶτο ἡ ἐνότητα τοῦ σκοποῦ τῆς αγωγῆς του.

47. K. Schilling, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 87 κ.ε.

48. Πολιτεία 376.

Ἄν οἱ δυὸ αὐτὲς προσπάθειες τῆς ἀγωγῆς ξεχωρίζονταν, τότε θὰ χανόταν ἡ ἰσορροπία καὶ τῇ μιᾷ φορὰ τὸ βάρος θὰ ἔκλινε περισσότερο πρὸς τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἀγωγή τοῦ σώματος καὶ τὴν ἄλλη περισσότερο πρὸς τὴν ψυχοπνευματικὴ καλλιέργεια, ὅποτε ἄλλοτε θὰ ἔκλινε ἡ ἀγωγή πρὸς τὴ Σπαρτιατικὴ σκληρότητα κι ἄλλοτε πρὸς τὴ Σιβαρικὴ ὑπερευαίσθησία καὶ μαλθακότητα χαρακτήρων⁴⁹. Ἔτσι, μ' αὐτὸ τὸ νόημα, γιὰ νὰ μὴν παρουσιάζεται διάσπαση, ἔπρεπε τόσο ἡ γυμναστικὴ, ὅσο καὶ ἡ μουσικὴ νὰ στρέφονται πρὸς κάτι τὸ κοινόν. Καὶ τὸ κοινὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ὁποῖο θὰ στρέφονταν δὲν ἦταν ἄλλο, παρὰ τὸ πνεῦμα. Καὶ οἱ δυὸ δραστηριότητες ὑπηρετοῦν στὴν πλατωνικὴ ἀγωγή τὸ πνεῦμα.

Ἡ μουσικὴ ἀγωγή περιλαμβάνει τὴν τέχνη τοῦ τόνου καὶ τοῦ στίχου, τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ κάθε μουσικὴ ἀγωγή πρέπει νὰ βρισκῇ τὸ τέρμα τῆς στὴν ἀγάπη πρὸς τὸ «ῥαῖον». Αὐτὸς ὁ λόγος τοῦ ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴ ἰδέα τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς στὴν Πολιτεία του. Μ' αὐτὸ μᾶς φανερώνεται, πὼς ἡ Πλατωνικὴ ἀγωγή ἔχει μιὰ ἀρκετὰ αἰσθητικὴ νότα.

Ὁ Πλάτων εἶναι ὑπὲρ τοῦ αὐστηροῦ στυλ τῆς μουσικῆς, γι' αὐτὸ καὶ προτιμᾷ τὶς παλιές ἀπλές βασικὲς μορφές στὴ μελωδία καὶ στὸ ρυθμό. Ἀκολουθεῖ τὴ στερεὰ παράδοση, πὼς ἡ μουσικὴ πρέπει νὰ ὑπηρετῇ τὴ συνοδεία τοῦ κειμένου. Οἱ ποικιλόχρωμες μελωδίες ἀποκρούονται⁵⁰, ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία εἰσχωροῦν βαθύτατα μέσα στὴν ψυχὴ καὶ ἐπιδροῦν ἐξαιρετικὰ δυνατὰ ἔτσι, ὥστε νὰ φέρουν τὴν εὐσχημοσύνη καὶ νὰ τῆς δίνουν μιὰ ὥραία μορφή.

Ἡ ποίηση σὰν παράγοντας μορφώσεως ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Πλάτωνα ἓνα πρόβλημα, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ παλεύει ἀρκετά. Ὁ Ἡσίοδος καὶ κυρίως ὁ Ὅμηρος, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μιὰ σπουδαία θέση μέσα στὴν ἀγωγή τῶν νέων, ἀποκρούονται καὶ διώχονται ἀπὸ τὴν Πλατωνικὴ πολιτεία, γιὰτὶ ὁ Ἡσίοδος μὲ τὴν ἐπικὴ θεολογία τοῦ παρουσιάζει θεοὺς καὶ ἥρωες ἄσχημα διαστρεβλωμένους. Οἱ τερατώδεις καὶ ἀποτρόπαιες πράξεις τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοῦ Κρόνου, ποὺ παρουσιάζονται ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο, δὲν κρίνονται κατὰλληλες γιὰ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς νέους. Τὸ ὅτι οἱ θεοὶ ἐρίζουν ἀναμεταξύ τους εἶναι γιὰ τοὺς μελλοντικούς φύλακες τῆς πολιτείας ἓνα κακὸ παράδειγμα ἀσυμφωνίας καὶ ἀντικοινωνικότητος, παράδειγμα ποὺ ἀντιτίθεται στὴν ἀρμονικὴ κοινωνικὴ συμβίωση τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας του, τῆς πολιτείας. Γι' αὐτὸ καὶ ἀποκρούεται σὰ διδασκαλία ἡ πάλη τῶν θεῶν ποὺ παρουσιάζει ὁ Ὅμηρος. Οἱ ἐριδες καὶ οἱ κάθε εἶδους πονηριές καὶ παρεκκλίσεις ποὺ παρουσιάζει ὁ Ὅμηρος στὴν κοινωνία τῶν θεῶν ἐπιδροῦν δυσμενῶς στὴν ψυχὴ τῶν νέων τῆς πολιτείας τοῦ

49. Tsakonas, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 27 κ.έ.

50. Πολιτεία 339.

Πλάτωνα⁵¹. Ὁ Θεὸς εἶναι καλὸς καὶ δὲν εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀρχή, πιστεύει ὁ Πλάτων, ὅτι ἔπρεπε νὰ πρυτανεύη καὶ στὴν ποίηση σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς πολέμους. Γιατὶ ὁ Ὅμηρος παρουσιάζει στὸν Τρωικὸ πόλεμο πράξεις, γεγονότα καὶ συμπεριφορές, ποὺ δὲν προάγουν τὴ σωφροσύνη τῶν νέων, δηλ. τὴν ἐγκράτεια, τὴν τιμιότητα, παρὰ τὴ φιλοχρηματία, τὴν οἴηση, τὴν ἀσέβεια, τὸ ψέμα, τὴν ἀγνωμοσύνη καὶ τόσα ἄλλα, ὅποτε τρίζει καὶ σείεται ἐπικίνδυνα τὸ κοινωνικὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας του⁵².

Συνεχίζοντας τὴ συζήτηση γιὰ τὴν ποίηση ἀποκρούει κατ' ἀρχὴν τὴ μίμηση μὲ τὸν τρόπο τῆς ἀντιγραφῆς, γιατί στὴν πολιτεία του ὁ κάθε πολίτης πρέπει νὰ πραγματοποιῇ τὴ δική του ἀρετὴ καὶ ὄχι ἐνὸς ἄλλου. Μόνο μὲ τὴν πλήρη ἀφοσίωσή του στὴ δική του ἀποστολὴ βοηθεῖ τὴ γενικὴ πρόοδο, τὸ σύνολο. Ἡ πολύμερη ἀπασχόληση, δηλ. τὸ νὰ καταπιάνεται κανένας μὲ πολλὰ, ὁδηγεῖ στοὺς νὰ μὴν μπορῇ νὰ γίνῃ σὲ κανένα καλὸς καὶ ἀκόμη πιὸ πέρα, στὴν ἀμβλυνση τοῦ νοῦ. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ μίμηση, μὲ μιὰ ἐξαίρεση: ὅταν τὴν περιορίζῃ κανένας μόνον στὸ καλόν. Ὁ Πλάτων θέλει τὰ μέλη τῆς κοινωνίας του νὰ ἔχουν ἔντονα ἀναπτύξει τὴν αὐτοτέλεια τῆς δραστηριότητάς τους. Νὰ μιμοῦνται π.χ. οἱ φύλακες μόνον ὑποδείγματα χαρακτῆρων, ἀνθρώπων ποὺ διακρίθηκαν γιὰ τὴ σύνεσή τους, τὴν ἐλευθερίαν τους, τὴ γενναϊότητα, τὴν εὐσέβειά τους κλπ.⁵³ Ἔτσι καὶ ἡ ποίηση πρέπει νὰ παρουσιάζῃ, ὅπως καὶ ἡ τέχνη, τὸ καλόν, τὸ ἀριστό.

Ὡστόσο ὁ Πλάτων ἔχει τὴ γνώμη, πῶς: ὅλοι οἱ ποιηταί, χωρὶς ἐξαίρεση, καὶ ὁ Ὅμηρος ἀκόμη, εἶναι ἀπλοὶ μιμηταὶ τῶν σκιῶν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων ποὺ πραγματεύονται στὴν ποίησή τους, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔχουν νὰ κάνουν τίποτε μὲ τὴν ἀλήθεια⁵⁴. Τὴν ποίηση γενικότερα τὴν τοποθετεῖ στὴν ἀντίθετη πλευρὰ τῆς ἀλήθειας ποὺ εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν. Κι ἀπὸ μιὰ ἄλλη αἰτία θεωρεῖ τὴν ποίηση καταστρεπτικὴ: γιατί δὲ στρέφεται πρὸς τὸ λόγο, τὴ λογικὴ, παρὰ στοὺς αἰσθησιακοὺς μέρους τῆς ψυχῆς, γι' αὐτὸ κλίνει πρὸς τὴν ἀναρχίαν, πρὸς τὴν ἀπειθαρχίαν. Ὁ ποιητής, σὰ μιμητὴς ποὺ εἶναι —κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Πλάτωνα— ξυπνᾷ καὶ τροφοδοτεῖ τὸ πιὸ χαμηλὸ σημεῖο τῆς ψυχῆς, αὐτό, ποὺ ὅλο καὶ ἐνισχυόμενον, καταστρέφει τὸ λογικὸ μέρος τῆς ψυχῆς. Ἀφοῦ ὅμως κάθε ἄνθρωπος μέσα στὴν ψυχὴ του εἶναι φορέας τῆς πολιτείας, τότε γεννιέται μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς μιὰ κακὴ καὶ ἄθλια ἀντίληψη πολιτείας⁵⁵. Ἔτσι μ' αὐτὸ τὸ νόημα φτάνει ὁ Πλάτων νὰ ἐκτοπίζῃ ἀπὸ τὴν πολιτεία του κάθε εἶδος ποιήσεως. Δυσπιστεῖ πρὸς τὴν τάξιν, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, τῶν διανοουμένων. Τοὺς θεωρεῖ σὰ συντελεστὲς τῶν νεω-

51. Πολιτεία 378.

52. Πολιτεία 390 κ.ε.

53. Πολιτεία 395.

54. Πολιτεία 600.

55. Πολιτεία 605.

τερισμῶν καὶ τῆς ἐξάρσεως, δηλ. σὰν ἀντικοινωνικούς, καὶ γι' αὐτὸ τοὺς βγάζει ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτεία του. Μόνο τοὺς ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὸν κλάδο τῆς ποιήσεως ἀνέχεται καὶ τὰ τραγούδια ποὺ ἐξαίρουν καὶ ἐπαίνοῦν πράξεις γενναίων ἀνδρῶν⁵⁶. Στὴ δριμεία κριτικὴ του κατὰ τοῦ Ὀμήρου ἐπανερχεται ὁ Πλάτων, σὰ νὰ θέλῃ νὰ ἀπαντήσῃ σὲ κείνους ποὺ εἶπαν καὶ πίστευαν πὼς αὐτὸς τὴν «πᾶσαν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν», ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἀντικρύζουν τὸν Ὀμηρο ὡς ὁδηγητὴ ὅλων τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων⁵⁷. Ὁ Πλάτων βλέπει στὴν ποίηση τὸν πιὸ ἐπικίνδυνον ἐχθρὸ τῆς ἐπάνω σὲ ἐπιστημονικὸ πεδίο οἰκοδομουμένης παιδείας του⁵⁸.

Ἡ γυμναστικὴ ἀγωγή. Ὅπως στὴ μουσικὴ, στὴ διανοητικὴ ἀγωγή, ἔτσι καὶ στὴ γυμναστικὴ ἀγωγή τῆς τάξης τῶν φυλάκων ὁ Πλάτων ξεκινᾷ ἀπὸ πολιτικοκοινωνικούς συλλογισμούς. Ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη, πὼς ἡ μουσικὴ ἀνταποκρίνεται στὴν ψυχικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ στὴ σωματικὴ καλλιέργεια, δὲ γίνεται ἀνεκτὴ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὸ προβάδισμα ἀπὸ τὸ σῶμα, αὐτὴ μορφώνει μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς τὸ σῶμα⁵⁹. Ἡ καλύτερη γυμναστικὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀδελφοποιεῖται μὲ τὴ μουσικὴ⁶⁰. Μουσικὴ καὶ γυμναστικὴ ὑπηρετοῦν τὴν ψυχὴ, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι ἀντικείμενο τῆς γυμναστικῆς ἀσκήσεως τὸ σῶμα, παρὰ ἡ ψυχὴ καὶ μάλιστα τὸ θυμοειδὲς μέρος τῆς ψυχῆς. Μόνη τῆς ἡ γυμναστικὴ διαφθείρει μᾶλλον τὸ σῶμα, παρὰ τὴν ψυχὴ καὶ μάλιστα μόνη τῆς ἡ μουσικὴ τὸ ἐκθηλύνει, τὸ μαλθακοποιεῖ. Μόνο ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργεια τῶν δυὸ παραγόντων γεννᾷ μιὰ ἀρμονικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐσωτερικὴ ἐναρμόνιση καὶ τὴν ἰσορροπία μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ γυμναστικὴ μόρφωση τῶν φυλάκων δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνη τῶν ἀθλητῶν, παρὰ νὰ εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὸν ἀντικείμενὸ σκοπὸ ποὺ ἔχουν νὰ ἐκπληρώσουν οἱ φύλακες, δηλ. τὸν πόλεμο, τὴν ἄμυνα καὶ τὴ διαφύλαξιν τῆς πολιτείας ἐναντι κάθε ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Πλάτων πιστεύει, πὼς ὁ τρόπος ζωῆς αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς τάξης πρέπει νὰ εἶναι ἀπλός, λιτός. Συρακουσιανὰ συμπόσια, Σικελιανὴ εὐμάρεια καὶ ἀφθονία στὰ τραπέζια φαγητοῦ, ἐξαίρετα ἀττικὰ ζυμαρικὰ καὶ ἄσωτη παρεκτρεπτόμενη ζωὴ δὲν εἶχαν θέση μέσα στὴ ζωὴ τῆς κάστας τῶν φυλάκων. Ὅπως ἡ πολὺ-μορφὴ ποικιλία στὴ μουσικὴ γεννᾷ τὴν ἀσυδοσία καὶ τὴν ἀπειθαρχία στὴν ψυχὴ,

56. Πολιτεία 607.

57. Πολιτεία 599-600.

58. Stenzel, Platon als Erzieher, 1927.

59. Πολιτεία 403.

60. Πολιτεία 404.

κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ πολυτελεῖς ὅροι ζωῆς προκαλοῦν ἀρρώστιες στὸ σῶμα καὶ συνεπῶς κι ἀρρώστιες στὴν κοινωνία καὶ στὴν πολιτεία. Στὴν Πλατωνικὴ πολιτεία ἱατρικὴ καὶ παιδαγωγικὴ περίθαλψη ἔχουν μόνο τὰ γερά παιδιά, γιατί τὰ καχεκτικά καὶ ἀνάπηρα δὲν εἶναι ἄξια τῆς πλατωνικῆς ἀγωγῆς τῆς τάξης τῶν φυλάκων. Αὐτὴ τὴν ἀντίληψη σήμερα τὴ βρίσκουμε σκληρὴ, ἴσως καὶ ἀπάνθρωπη. Ὡστόσο κατὰ τὸν Stenzel⁶¹ εἶναι μιὰ λογικὴ συνέπεια μιᾶς βασικῆς ἀρχῆς τῶν κοινωνικῶν ἀπόψεων τοῦ Πλάτωνα, τῆς κοινωνιο-λογικῆς θεωρίας του.

Ὁ Πλάτων, σὰν κοινωνικὸς ἀναμορφωτής, παρουσίασε ἓνα ἐκτενὲς κοινωνικο-πολιτικὸ μορφωτικὸ πρόγραμμα, ποὺ τὸ περιεχόμενό του μᾶς λέγει, πῶς θὰ γίνη τὸ ἄτομο ἱκανὸ γιὰ τὴν κοινότητα, τὴν πολιτεία, ἣ ὁποία δὲν πρέπει, ἐξαιτίας τῆς ταξικῆς διαιρέσεώς της, νὰ διασπασθῇ. Γιὰ νὰ μὴ γίνη ὅμως αὐτό, σκέφθηκε ὡς τὸ βάθος τὸ νόημα τῆς κοινωνίας, ποὺ τὸ ἐκφράζει μὲ τὰ πιὸ ὁμορφα λόγια⁶². Ἄν πρόκειται νὰ ἰδρῦσουμε μιὰ νέα πολιτεία, τότε πρέπει νὰ φροντίσουμε νὰ μὴν εἶναι εὐτυχισμένη κατὰ διακριτικὸ τρόπο μιὰ μόνο τάξη μέσα στὴν κοινωνία αὐτή, παρὰ νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν, ὅλες οἱ τάξεις στὸ σύνολό τους εὐτυχισμένες. Κοινωνιολογικὴ παρατήρηση σημερινή, σύγχρονη, ἀλλὰ καὶ ὑψηλῆς σημασίας.

Στάδια παιδείας τῶν ἀρχόντων

Ἀπέναντι στὸν ὠμὸ ὠφελιμισμὸ τῶν σοφιστῶν ὁ Πλάτων θέλει νὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπὸ τίς αἰώνιες ἰδανικὲς ἀξίες, μέσα στίς ὁποῖες εἶναι στερεωμένη ἡ γνήσια καὶ πραγματικὴ παιδεία. Γι' αὐτό καὶ γίνεται δεκτὸς στὴ σπουδὴ τῆς διαλεκτικῆς μόνο ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ κατανοήσῃ τίς ιδέες. Στίς ιδέες βρίσκεται ἡ ἀπόλυτὴ ἀλήθεια. Ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσικὴ δὲ μεταδίδουν τὴ γνώση. Ἡ διδασκαλία τῶν φιλοσόφων προχωρεῖ σὲ τρία στάδια.

Στὸ πρῶτο στάδιο ἡ ἐπιστημονικὴ σπουδὴ ἀρχίζει μὲ τὴν ἀριθμητικὴ, γεωγραφία, ἀστρονομία ἢ καὶ τὴν ἁρμονικὴ. Αὐτοὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι ἀποτελοῦν τίς προϋποθέσεις γιὰ τίς σπουδὲς τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ ἀριθμητικὴ εἶναι γιὰ κάθε τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἀναγκαία. Ἡ ἀριθμητικὴ ἀναπτύσσει τὴν ἀφαιρετικὴ ἱκανότητα καὶ τὴ δυνατότητα νὰ μπορῇ κανένας νὰ συλλαμβάνῃ, νὰ κατανοῇ τοὺς καθαροὺς ἀριθμούς⁶³. Μὲ τὴν ἀφαίρεση ἀναγκάζεται ἡ ψυχὴ

61. Stenzel, *ἐνθ'* ἀνωτ. σ. 148.

62. Πολιτεία 420-β.

63. Πολιτεία 524-525.

νὰ πορευθῇ ἐπάνω στὸν καθαρὸ λόγο, πού μ' αὐτὸν πλησιάζει τὴν ἀλήθεια⁶⁴. Ἡ μαθηματικὴ γνώση κεῖται μεταξὺ τοῦ «νοῦ», τῆς «νοήσεως», καὶ τῆς «δόξας». Αὐτὴ ἡ μαθηματικὴ γνώση διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς «διάνοια»⁶⁵. Ἡ μεγάλη ἐκτίμηση τῶν μαθηματικῶν ἀπὸ μέρους τοῦ Πλάτωνα θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ ἐπιδράσεις τῶν Πυθαγορείων⁶⁶, ὥστόσο εἶναι κατὰ τὸ ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρο καὶ συγχρονισμένο.

Στὸ δεύτερο στάδιο, μὲ τὸν εἰκοστὸ χρόνο, γίνεται ἡ πρώτη ἐπιλογή μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας. Καὶ μόνο οἱ πάρα πολὺ διακρινόμενοι ἐπιτρέπεται νὰ ἀνεβοῦν αὐτὸ τὸ δεύτερο σκαλί. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιο γίνεται πιά μιὰ συστηματικὴ ἐμβάθυνση τῆς προπαιδευτικῆς ὕλης τοῦ πρώτου σταδίου ἔτσι, ὥστε αὐτὴ ἡ ὕλη νὰ γίνεται πιά μιὰ διαρκὲς κατοχὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀσκουμένου⁶⁷.

Τὸ τρίτο στάδιο, τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐπιστημονικῆς σπουδῆς, ἀποτελεῖ ἡ Διαλεκτικὴ, ἡ ἐπιστῆμη τοῦ πραγματικοῦ ὑπάρχοντος, δηλ. ἡ ἐπιστῆμη τῶν ἰδεῶν. Οἱ ἰδέες εἶναι τὰ πρότυπα ὅλων τῶν ὁρατῶν πραγμάτων. Ἡ πιὸ ὕψηλὴ ἰδέα εἶναι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ «ἀγαθόν» δὲν κάνει ἀπλῶς τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν εὐδιάγνωστο, ἀλλὰ καὶ ἔξοχο⁶⁸. "Ὅποιος θεωρεῖ τίς ἰδέες, κατέχει τὴν ἀπόλυτὴ ἀλήθεια. Οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὴ φιλοσοφία διαπαιδαγωγοῦνται μὲ μιὰ συστηματικὴ μελέτῃ τῆς Διαλεκτικῆς, στὴν κατανόηση τῆς ἀλήθειας. Αὐτὲς τίς σπουδὲς ἐπιτρέπεται νὰ τίς κάνουν μόνο ἐκεῖνοι πού πέτυχαν στίς ἐξετάσεις καὶ ἀσκήσεις ἐπιλογῆς. Ἐπειτα πρέπει νὰ εἶναι τουλάχιστον τριάντα χρόνων, νὰ διακρίνονται γιὰ τὴ σταθερότητα τοῦ χαρακτῆρα τους καὶ κατὰ τὴν προπαιδευτικὴ περίοδόν τους νὰ ἔχουν διακριθῇ στίς σπουδὲς τους. Ὁ Πλάτων δὲ θέλει νὰ μπαίνουν στὴ σπουδὴ τῆς Διαλεκτικῆς πολὺ νέοι οἱ ὑποψήφιοί του γιὰ τοὺς λόγους πού μᾶς λέγει ὁ ἴδιος⁶⁹. «Ὅταν οἱ πολὺ νέοι δοκιμάσουν τὴ γλύκα τῆς Διαλεκτικῆς, κάνουν κατάχρηση, χρησιμοποιώντας τὴν ὥσάν παιγνίδι. Τὴ μεταχειρίζονται ἀδιάκοπα γιὰ ἀντιλογία καὶ ἀπομιμούμενοι ἐκείνους πού ἐλέγχουν ἄλλους, ἐλέγχουν κι αὐτοὶ ἄλλους καὶ τοὺς προκαλεῖ εὐχαρίστηση τὸ νὰ τραβοῦν καὶ νὰ κατασπαράσσουν σὰ σκυλάκια ὅποιον τύχη νὰ βροῦν κάθε φορὰ κοντὰ τους. Αὐτὸ τοὺς προξενεῖ ὑπερβολικὴ εὐχαρίστηση. Ἔτσι λοιπόν, ὅταν πιά οἱ ἴδιοι ἐλέγχουν πολλοὺς καὶ μὲ τὴ σειρά τους θὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ πολλοὺς, τότε ἀποφασιστικὰ καὶ γρήγορα ξεπέφτουν στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀπάρνηση ὅλων τῶν πεποισήσεων πού εἶχαν πρωτύτερα. Αὐτὸ τώρα εἶναι ἀφορμὴ νὰ ἔχη διαδοθῇ γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ ὀλόκληρὴ τὴ φι-

64. Πολιτεία 526.

65. Πολιτεία 533.

66. Stenzel, ἐνθ' ἀνωτ. 163 κ.έ.

67. Πολιτεία 537.

68. Πολιτεία 507-509.

69. Πολιτεία 539.

λοσυφία στο άφιλοσόφητο κοινό ή γνωστή κακοφήμιση. 'Ο άνθρωπος όμως τής πιό προχωρημένης ήλικίας δέ θά θελήση νά έχη τίποτε τό κοινό μέ μιá τέτοια τρέλα, αλλά θά προτιμήση νά μιμηθῇ αὐτόν πού άγαπᾷ τήν πραγματική διαλεκτική καί τήν έρευνα τής αλήθειας κι όχι εκείνον πού γιά παιγνίδι διασκεδάζει, αντιλέγοντας. "Έτσι καί ὁ ἴδιος θά γίνη πιό μετρημένος άνθρωπος καί τήν άσχολία του θά τήν κάμη περισσότερο τιμημένη κι όχι περισσότερο άτιμασμένη ⁷⁰.

Ἡ σπουδή τής διαλεκτικῆς χρειάζεται πέντε χρόνια. "Υστερα γιά τελείωση τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν πρέπει οἱ μέλλοντες άρχοντες νά άσκηθοῦν στήν πράξη· καί άσκοῦνται κάτω άπό τήν επίβλεψη τῶν άρχόντων, ὥσπου νά φτάσουν στά πενήντα χρόνια τής ζωῆς τους, γιά νά κληθοῦν πιά νά πάρουν στά χέρια τους τά ἡνία τής διοικήσεως. Ἡ διαλεκτική τοῦ Πλάτωνος κατέστη σήμερα άντικείμενο κοινωνιολογικῆς έρευνας. 'Ο κοινωνιολόγος Κούρβιτς έγραψε ἕνα βιβλίο πού μεταφράσθηκε καί στά Γερμανικά μέ τόν τίτλο: *Dialektik und Soziologie*, 1965. Έκεῖ εξετάζεται ἡ κοινωνιολογική ὑφή τής διαλεκτικῆς ὡς μεθόδου, κοινωνιολογική έπισήμανση τοῦ Πλάτωνα.

Οἱ «Νόμοι» του

Τό δεύτερο μεγάλο έργο τοῦ Πλάτωνα, κοινωνικῆς πολιτικῆς καί άγωγῆς, πού τό εξέδωκε ὁ μαθητής του Φίλιππος ὁ 'Οπούντιος, εἶναι οἱ «Νόμοι», έργο όχι άποτελειωμένο, ὥστόσο μάς πιστοποιεῖ τή σκέψη τοῦ Πλάτωνα καί τήν κοινωνική θεωρία του κατὰ τά τελευταῖα χρόνια τής ζωῆς του. Πικρή καί πονεμένη πείρα πού άπόχτησε στή ζωή του τόν δίδαξε νά άντικρύζη πιά τά κοινωνικά προβλήματα τής ζωῆς κάπως πιό προσγειωμένα, λίγο πεζά· γι' αὐτό καί ὄντως οἱ «Νόμοι» εἶναι πιό κοντά στήν πραγματικότητα άπ' ὅσο εἶναι ἡ «Πολιτεία» του. Στούς «Νόμους» παρουσιάζει μιá παρέκκλιση άπό τίς κοινωνικές ἰδέες του, άπ' αὐτές πού έκθέτει στήν «Πολιτεία» του. Κυρίως ἡ παρέκκλισή του παρατηρεῖται σέ ὅ,τι άφορᾷ στή φιλοσοφική παιδεία. Στή θέση τής φιλοσοφικῆς παιδείας τῶν λίγων στούς «Νόμους» του τοποθετεῖ σάν κέντρο τό πρόβλημα τής λαϊκῆς παιδείας καί μορφώσεως.

Ἄς Πλάτων πιστεύει άπόλυτα, πῶς τό πολιτικο-κοινωνικό πρόβλημα εἶναι στή βάση του ἀνθρώπινο πρόβλημα, μιá αντίληψη μέ σύγχρονο κοινωνιολογικό κύρος, ὅπως καί ἡ ἄλλη, ὅτι βασικός παράγων στήν πολιτική εἶναι ὁ χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων, γι' αὐτό «καί ψυχῆς ἀνθρώπων κτήμα οὐκ ἔστιν εὐφύεστερον εἰς τό φυγεῖν μέν τό κακόν, ἰχνεῦσαι δέ καί ἐλεῖν τό πάντων ἄριστον καί ἐλόντα αὖ κοινῇ ξυνοικεῖν τόν ἐπίλοιπον βίον» ⁷¹.

70. Πλάτωνος Πολιτεία, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη, 1939, μέ πλούσια καί έμπεριστατωμένη εἰσαγωγή. σ. 241.

71. Νόμοι 728.

Καὶ στοὺς «Νόμους» του ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεῦν ἀκράδαντα, ὅτι ὅποιος κυνηγᾷ τὸ «ἰδιὸν συμφέρον», διασπᾷ τὶς πόλεις, τὶς πολιτεῖες, τὶς κοινωνίες, ἐνῶ τὸ «κοινὸν συμφέρον», συνδέει καὶ δένει τὰ μέλη τῆς κοινωνίας. Ἀποκρούει τὴν ἀτομιστικὴ ἀντίληψη, τὴν ἰδίωσιν, γιατί ὅποιος τὴν κυνηγᾷ καὶ δὲν κατανοεῖ τὸ «κοινὸν συμφέρον», αὐτὸς δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ παρασυρθῇ στὴν πλεονεξία, στὴν ἰδιοπραγία καὶ στὴν ἡδονή, πράγματα ποὺ ὀδηγοῦν στὸ κακὸ, τόσο τὸ ἄτομο, ὅσο καὶ τὴν πολιτεία, μέσα στὴν ὁποία ζῇ⁷². Ἐνα δίδαγμα ἐξαιρετικὰ σύγχρονο, σημερινὸ καὶ ζέον, κοινωνιολογικὴ παρατήρηση μὲ βαθὺ νόημα.

Καὶ στοὺς «Νόμους» του, ὅπως καὶ στὴν «Πολιτεία» του, ὁ Πλάτων ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεῦν πολὺ στὴν παιδεία, σὰ βάση γιὰ τὴ λύση τῶν πολιτικο-κοινωνικῶν προβλημάτων. Ἐχει τὴν πεποίθηση, πῶς ἡ συμβιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων μόνον μὲ τὴ μόρφωση ἡθικῶν ἰσχυρῶν χαρακτῆρων μπορεῖ νὰ ὀδηγηθῇ στὴν εὐδαιμονία. Τόσο γιὰ τὸν Πλάτωνα, ὅσο καὶ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη παιδεία θὰ πῇ μόρφωση χαρακτῆρων. Ἐνας σκοπός, ποὺ παντοῦ καὶ πάντα τόσο στίς κοινωνικὲς ἰδέες τοῦ πρώτου, ὅσο καὶ στίς κοινωνικὲς ἀναμορφωτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ δευτέρου, παρουσιάζεται διάφανος, καθαρὸς καὶ κρυστάλλινος.

Δυστυχῶς σήμερα τὸ ἐνδιαφέρον μας, κι αὐτὸ ὄχι οὐσιαστικὸ, παρὰ τυπικὸ, στρέφεται μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες στίς λεγόμενες ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις γύρω ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ μηχανισμό, τύπους σχολείων, προγράμματα, ἄς ποῦμε, ποὺ δὲ γίνονται καὶ ποτέ, κι ὄχι πρὸς τὴ σπουδαιότατη καὶ πρωταρχικὴ ἀνάγκη ποὺ μαστίζει τὴν κοινωνία μας, τὴν ἀγωγὴν ἡ χαρακτῆρων. Κανένας δὲν ἀρνιέται σήμερα, πῶς ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαίους σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι ἡ μόρφωση χαρακτῆρων, ἀλλὰ στὴν πράξη, στὴν καθημερινὴ ζωὴ, τὰ πράγματα βρίσκονται τόσο μέσα στὸ σχολεῖο, ὅσο καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό, τέλεια ἀντίθετα. Ὁ Πλάτων ὅμως εἶδε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, καθαρότερα, ἐκεῖνο ποὺ ἐμεῖς δὲν τὸ προσέχομε ἢ καθόλου ἢ τὸ προσέχομε ἐλάχιστα. Τὴν παιδεία τὴ θεωρεῖ σὰ θεμέλιο καὶ βάση, ἀλλὰ καὶ σὰν ἔσχατο σκοπὸ καὶ οὐσία τῆς ἐκπαιδεύσεως τὴν ἀσκήσιν τοῦ χαρακτῆρα, δηλ. τὴν τελειοποίησίν του, μὲ μέσο τὴν πειθαρχία τοῦ σώματος, τῆς θελήσεως καὶ τῆς διάνοιας». ⁷³. Ὁ Πλάτων προσπαθοῦσε νὰ φέρῃ σὲ συμφωνία τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευση, γιατί μόνον ἡ πνευματικὴ ἀσκήσιν καὶ ἀνάπτυξη, χωρὶς τὴν ἠθικὴν, χωρὶς τὸν ἀναπτυγμένο χαρακτῆρα δὲ φτάνει· αὐτὴ μόνη τῆς μπορεῖ ν' ἀκολουθήσῃ σκολιούς διαδρόμους καὶ νὰ παραμορφωθῇ, μὲ δυσάρεστες συνέπειες καὶ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις, ἐξαιρετὴ πλατωνικὴ κοινωνιολογικὴ παρατήρηση.

72. Νόμοι 875.

73. Livingstone, Σκοπὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως, σ. 64.

Κοινωνιολογικά σήμερα πιστεύουμε αυτό που σημείωσαν πριν από δυο χιλιάδες τρακόσια πενήντα χρόνια περίπου οι δυο σοφοί κοινωνικοί μεταρρυθμιστές: δηλ. ή πολιτειακή μορφή, την όποία έχει ένας λαός, μιὰ κοινωνία, εξαρτάται από τὸ χαρακτήρα τῶν πολιτῶν της. "Όσο πιὸ ὑψηλὴ εἶναι ἡ στάθμη τοῦ μορφωμένου χαρακτήρα, τόσο πιὸ ἀνθρωπιστικὴ εἶναι ἡ κοινότητά που ἀποτελεῖ αὐτὸς ὁ λαός, αὐτὴ ἡ κοινωνία. Ἡ σωστὴ π.χ. Δημοκρατία, πιστεύεται σήμερα ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους, εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται μόνο στοὺς λαοὺς καὶ στὶς κοινωνίες ἐκεῖνες, που τὰ μέλη τους ἔχουν καλὰ ἀναπτυγμένα τὴν κοινωνικὴ τους εὐθύνη, τὰ κοινωνικὰ συναισθήματά τους καὶ γενικότερα τὸ χαρακτήρα τους στὴν ἠθικὴ μορφή καὶ ὑφὴ τους, δηλ. μὲ ἄλλα λόγια ὁ δρόμος που ὁδηγεῖ σήμερα στὴ θεωρούμενη καλύτερη διακυβέρνηση τῶν λαῶν, τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, περνᾷ πρῶτα ἀπὸ τὴ μόρφωση χαρακτήρων.

Στοὺς «Νόμους» πιστεύει ὅτι τὰ παιδιά ἀνήκουν περισσότερο στὴν πολιτεία καὶ λιγότερο στοὺς γονεῖς. Ἡ φροντίδα τῆς πολιτείας ἀπλώνεται πιά σὲ ὅλους τοὺς πολίτες. Ἡ μόρφωση τώρα δημοκρατικοποιεῖται. Τὰ κορίτσια ἔχουν τὴν ἴδια γυμναστικὴ καὶ μουσικὴ μὲ τὰ ἀγόρια ἐκπαίδευση⁷⁴. Ἡ ἀγωγή τῆς νεολαίας ἀντικρύζεται ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ ἀποψή της σὰν ἡ πιὸ σπουδαία κοινωνικὴ ὑπόθεση τοῦ νομοθέτη, γιατί τὴν παιδεία τὴν ἀντικρύζει σὰν «ἀρχὴν ἀκροτάτων ἀρχῶν», που ὁ νομοθέτης δὲν ἔπρεπε μὲ κανένα λόγο νὰ τὴ βάνη σὲ δεύτερη μοίρα, νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ γίνεταί κάτι τὸ πάρεργο, ἀλλὰ νὰ τοῦ εἶναι τὸ κύριο ἔργο του.

*

Ἡ οἰκογένεια ἐπαναφέρεται σὰ θεσμός, ἀλλὰ τελεῖ κάτω ἀπὸ περιορισμὸ καὶ ἔλεγχο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς γεννήσεις, ἓνα πρόβλημα που σήμερα ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ πλευρὰ του παίρνει ἓνα παγκόσμιο νόημα, γίνεται κοινωνικὸ πρόβλημα που ἐπεκτείνεται σ' ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς.

Σκοπὸς τοῦ νομοθέτη εἶναι νὰ βοηθήσῃ ἔτσι, ὥστε νὰ ἀναπτυχθῇ στοὺς πολῖτες, μέσα στὴ συμβιωτικὴ ζωὴ τους, ἡ ἀρετὴ⁷⁵. Ὁ φιλόσοφος στὴν πολιτεία τῶν «Νόμων» γίνεται νομοθέτης. Ἡ πιὸ μεγάλη ἀρετὴ του, ἡ σοφία, βρίσκει τὴ δημιουργικὴ ἀξία της στὸ νομοθετεῖν. Ὁ νομοθέτης ἀντικρύζεται σὰν παιδαγωγὸς τοῦ λαοῦ, ἓνα ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο γιὰ τὴν ἐποχὴ μας καὶ γιὰ τὸν τόπο μας δίδαγμα.

Θεωρεῖ τὴν ἀγωγή σὰν τὴν πιὸ σπουδαία ὑπόθεση τοῦ νομοθέτη καὶ τῆς πολιτείας. Ἀγωγή, που, ὅταν συνοδεύεται

74. Νόμοι, 804.

75. Νόμοι, 631.

ἀπὸ τὴν ἀνάλογη φυσικὴ καταβολή, δηλ. τὴ φυσικὴ προικοδότηση καὶ τὸν ὀρθὸ τρόπο διαπαιδαγωγήσεως, κάνει τὸν ἄνθρωπο ἓνα ὃν ἀπὸ τὰ πιὸ ὅμοια πρὸς τὸ Θεὸ καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ πρᾶα καὶ πολιτισμένα, ὅπως ἀντίθετα μὲ μιὰ ἀκατάλληλη ἀγωγή γίνεται τὸ πιὸ ἀνήμερο ἀπὸ τὰ ἀνήμερα πλάσματα τῆς γῆς ⁷⁶. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι καὶ σημερινὴ παιδαγωγικὴ ἀντίληψη, συνοδεύεται μὲ βιολογικὰ καὶ κληρονομικὰ παρατηρήσεις, πού ταιριάζουν στὴ σημερινὴ Βιολογικὴ Κοινωνιολογία.

Σὰ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἀκολουθεῖται ἡ διαπλάση τοῦ τέλειου πολίτη, ἓνας σκοπός, πού τὴν ἀρχὴν τοῦ τὴν ἔχει στὴν παλιὰ παραδοσιακὴ ἐλληνικὴ κοινωνικὴ ἀντίληψη τόσο παλιά, ὅσο καὶ σύγχρονη, ἐπιτακτικὴ ἀπαίτηση καὶ ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς ἀγωγῆς. Κι αὐτὸς ὁ τέλειος πολίτης εἶναι βέβαια ἐκεῖνος πού σέβεται τοὺς νόμους καὶ τοὺς τηρεῖ τόσο ἄφογα ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἔτσι, ὥστε νὰ μὴν παρουσιάζεται τίποτε, κανένα μελανὸ σημεῖο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ θέση καὶ στὴ στάση τοῦ ἀπέναντι τῶν νόμων καὶ τοῦ νομοθέτη ⁷⁷. Στους «Νόμους» δὲν εἶναι πιὰ ἡ φιλοσοφία, παρὰ ὁ νόμος ὁδηγὸς πρὸς τὴν ἀρετή. Καὶ μόνο, ὅταν τοποθετοῦμε τὸ νόμο καὶ τὴν τάξιν ἐπάνω ἀπὸ μᾶς, μπορούμε νὰ ζήσουμε ἀρμονικά, γιατί ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τὴν τάξιν καὶ τὸ νόμο δὲ διαφέρει στὴ ζωὴ τοῦ καθόλου ἀπὸ τὰ ἀγριότερα τῶν θηρίων ⁷⁸. Σὰν ἀνώτατο ἄρχοντα ἀντικρύζει τὸ νόμο· σὰν κάτι τὸ ἐπάνω ἀπὸ ὅλους μας ⁷⁹.

Ὁ τέλειος πολίτης εἶναι ἀκόμη ἐν ἄρετος καὶ ἐὺλαβής. Ἡ λατρεία μὲ τίς θυσίες, τοὺς ὕμνους καὶ τοὺς χοροὺς πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἓνα σπουδαῖο καὶ ξεχωριστὸ μέρος τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν ⁸⁰. Μπροστὰ τώρα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη παίρνει σπουδαία θέση ἡ θρησκεία, ἡ ὁποία ἀντικρύζεται σὰν ἡ πιὸ σταθερὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας ⁸¹. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ θρησκευτικὴ λατρεία ὀρίζεται μὲ νομικὰ λεπτομέρειες. Τὸ νόημα τῆς λατρείας τὸ ἀντικρύζει κατὰ σημερινὸ κοινωνιολογικὸ τρόπο, σὰν ἓνα κοινωνικὸ φαινόμενο, θρησκευτικῆς ἐπιρροῆς ἐνέργεια.

Σὰν αἰτία τῆς καταρρεύσεως τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν κοινωνιῶν θεωρεῖ τὴν ἀμάθειαν στὰ πιὸ σοβαρὰ ἀνθρώπινα πράγματα κι ὅχι τὴν ἑλλειψὴ γενναιότητος ἢ πολεμικῆς τεχνικῆς καταρτίσεως. Αὐτὴ ἡ βαθιὰ ἀμάθεια ἦταν καὶ τότε καὶ σήμερα ἐκεῖνη πού καταστρέφει

76. Νόμοι 765.

77. Νόμοι 825 κ.ε.

78. Νόμοι 874.

79. Νόμοι 875.

80. Νόμοι 803.

81. Νόμοι 716.

τις πολιτείες καὶ ποὺ κατὰ τὸν Πλάτωνα αὐτὸ θὰ γίνεται ἐσαεῖ, ἐφ' ὅσον αὐτὴ θὰ ὑφίσταται ⁸². Ἡ ἀμάθεια προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ὀρθῆς παιδείας, ἀπὸ τὴν ἔλλειψη συμφωνίας μεταξὺ τῆς τάσης τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς λογικῆς. Οἱ Δωρικὲς πολιτείες κατάρρευσαν, γιατί οἱ πολῖτες τους ἢ οἱ κυβερνήτες τους ἀκολούθησαν τὶς ἐπιθυμίες τῆς πλεονεξίας καὶ τῶν ροπῶν καὶ ὄχι τὶς τάσεις τῆς λογικῆς ⁸³. Τὸ ἥθος τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πολιτειῶν, ποὺ εἶναι ἡ δύναμή τους, ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ὑγιᾶ δομὴ τῆς ψυχῆς τῶν πολιτῶν, τῶν ἀτόμων. Καὶ ἡ πιὸ καλὴ πολιτεία καταρρέει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ στερῇ τῆς ὀρθῆς παιδείας καὶ τοῦ καλοῦ ἥθους. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δὲ θὰ ὑπάρχῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ Κυβερνήτη τῆς πολιτείας ἢ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τῆς λογικῆς, ἡ κοινωνία καταρρέει. Μιὰ ἀλήθεια τόσο παλιά, ὅσο καὶ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ ἰδέα, αἰώνια. Ἀμαθὴς στὸ βαθύτερο νόημα μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ καλὰ καὶ ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ φαίνεται στὴν κοινὴ γνώμη σὰν τυπικὰ μορφωμένος ἢ νὰ ξιπάζῃ μὲ τοὺς ἐξυπνοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἢ μὲ τὴν πνευματώδη ἀντίδρασή του, τὴν εὐφράδεια ἢ καὶ τὴ φρασεολογία του. Ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν τὰ θεωρεῖ ὁ Πλάτων, πὼς εἶναι παιδεία, ἐπικαιρο καὶ σύγχρονο κοινωνικὸ δίδαγμα σπουδαιότητος σημασίας.

Ἡ ἀ γ ω γ ῆ στὸν Πλάτωνα εἶναι κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀ γ ω γ ῆ, β α θ ι ᾶ ἡ θ ι κ ῆ. Γι' αὐτὸ καὶ κατακρίνει ἀκόμη καὶ τὸ Θεμιστοκλῆ, τὸν Κίμωνα καὶ τὸν Περικλῆ, γιατί προσπαθοῦσαν νὰ κάνουν κράτος ἰσχυρὸ καὶ ὄχι καλοὺς πολῖτες. Κράτος, ποὺ τὸ περιχαράκωσαν μὲ τείχη καὶ νεώρια καὶ τὸ γέμισαν ἀπὸ εἰσοδήματα, χωρὶς νὰ ἀφήσουν χῶρο γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ σωφροσύνη ⁸⁴. Κι ὅμως δὲν εἶναι τιμιότερο νὰ σώζῃ κανένας ἀπλῶς τοὺς ἀνθρώπους, παρὰ τὸ καλύτερο εἶναι, πιστεῖται ὁ Πλάτων, τὸ «ὡς βελτίστους γίνεσθαι τε τοὺς πολίτας καὶ εἶναι τοσοῦτον χρόνον, ὅσον ἂν ᾧ-σιν» ⁸⁵. Τὴν αἰδῶ καὶ τὸ ἥθος τὰ θέτει στὴν παιδεία του σὰν τὶς πιὸ βασικὲς ἀρχές της. Τὰ ἀντικρύζει σὰν ἐσωτερικὸ συνδετικὸ κρίκο κάθε κοινωνικῆς δομῆς ⁸⁶. Δίνει ἐξαιρετικὴ σημασία στὸ πρόβλημα τῆς παιδείας, στὸ ἥ θ ο ς τ ὠ ν π ο λ ι τ ὠ ν, γι' αὐτὸ καὶ στὸ ἕνα πέμπτο τῆς «Πολιτείας» του ἀσχολεῖται μὲ τὴν παιδεία καὶ ἀκόμη περισσότερο στοὺς «Νόμους» του. Ἡ προσπάθεια τῆς ἀγωγῆς στὴν κοινωνία του εἶναι νὰ ξυπνήσῃ καὶ νὰ καθοδηγήσῃ ἔτσι, ὥστε νὰ ἀκολουθῇται ὅ,τι ἀναγνωρίζεται σὰ σωστὸ ἀπὸ ἠθικοὺς, ἱκανοὺς καὶ

82. Νόμοι 688.

83. Νόμοι 690-691-α.

84. Γοργίας 518.

85. Νόμοι 707.

86. Νόμοι 698-β.

πεπειραμένους ἀνθρώπους⁸⁷. Γι' αὐτὸ καὶ «ὁ μέλλων ἐπιμελήσεσθαι τῶν νέων» πρέπει νὰ ἐκλέγεται «τῶν ἐν τῇ πόλει, ὃς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ᾗ»⁸⁸. Τὸ ᾗθος τῶν πολιτῶν καὶ τὸ πολίτευμα εἶναι τόσο στενὰ δεμένα, πού τὸ δεύτερο εἶναι ἀπόρροια τοῦ πρώτου, κάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχομε σήμερα σπουδαιότατη ἀνάγκη.

Στὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀρμόδιων γιὰ τὴν ἀγωγή ἀπαιτεῖ νὰ βρίσκεται ἓνας ἀπὸ τὸ λαὸ αἰρετὸς προΐσταμενος, πού πρέπει νὰ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ πενήντα χρόνων καὶ πατέρας νόμιμων παιδιῶν. Σπουδαία κοινωνικοπαιδαγωγικὴ παρατήρηση αὐτὴ ἢ δεύτερη ἀπαιτήση καὶ ἐξαιρετικὰ σύγχρονη ἀντίληψη, ἡ ὁποία δὲν προσέχεται τόσο, ὅσο θὰ ἔπρεπε, καὶ ὅσο μᾶς διδάσκει ὁ Πλάτων, καὶ ὅπως τὴν τονίζουν σήμερα οἱ εἰδικοί, πράγμα ὡστόσο πού διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ παρατήρηση καὶ πείρα.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ διαίρεση τῆς παιδείας, πού κάνει ἀνάλογα μὲ τίς ἡλικίες τῶν παιδιῶν, μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, πὼς εἶναι σὲ πολλὰ σημεῖα ἢ ἴδια μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς κοινωνικῆς παιδαγωγικῆς. Τὸ πρόγραμμα ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του καὶ στοὺς κοινωνικοὺς σκοποὺς πού ἐπιδιώκει. Ἐγινε πὺρ ἐπιεικὲς ἀπέναντι στὴν ποίηση, πού τὴν περισσότερη τὴν ἀπόρριπτε. Ἡ ποίηση καὶ ὁ πεζὸς λόγος περιέχουν πολλὰ καλὰ, ὅσο καὶ πολλὰ ἄσχημα, γι' αὐτὸ ὁ δάσκαλος θὰ πρέπει νὰ ἐκλέγῃ ὅ,τι εἶναι ἡθικὰ ἐποικοδομητικό. Ὡστόσο, παρὰ τὴ μαλακότερη στάση του ἀπέναντι στὴν ποίηση, δὲν ἀφήνει τὴν παραγωγή τῶν ποιητῶν ἐλεύθερη, παρὰ τὴ θέλει κάτω ἀπὸ ἔλεγχο, γιατί στὴν ἐκλογὴ τῆς ὕλης μποροῦν αὐτοὶ νὰ παρεκκλίνουν. Πάντως στοὺς «Νόμους» δείχνεται μαλακότερος ἀπέναντι τοῦ Ὅμηρου καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν.

Στὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν τῶν φιλοσόφων τῇ θέσει τῆς Διαλεκτικῆς τὴν παίρνουν ἢ Ἀστρονομία καὶ τὰ Μαθηματικά, κλάδοι πού θὰ πρέπει οἱ μέλλοντες ἄρχοντες νὰ τοὺς μελετοῦν συστηματικὰ ὡς τὸ βάθος τους. Τίς βασικὲς ἀρχὲς τῆς Ἀριθμητικῆς, τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Ἀστρονομίας θὰ πρέπει τώρα νὰ τίς διδάσκεται στὴν πολιτεία τοῦ ὁ καθένας, ἂν θέλῃ νὰ μὴ γίνεταί καταγέλαστος ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Σ' αὐτὴ τὴ συνάρτησή του μᾶς ξανακάνει προσεκτικοὺς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς κινδύνους τῆς πολυμάθειας. Ἡ τέλεια ἀμάθεια, μᾶς λέγει, δὲν εἶναι καὶ τόσο κακό, ὅσο εἶναι ἡ πολυμάθεια, ἡ πανσοφία⁸⁹.

Οἱ ἄρχοντες βέβαια ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ὀπλισμένοι μὲ βαθιὰ γνώση, ἀλλὰ τὸ νέο στοὺς «νόμους του» εἶναι πού ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς κυβερνῆτες τὴ γνώση ὀρισμένων ἀληθειῶν, π.χ. πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι πρωταρχικὴ πηγὴ

87. Νόμοι 659.

88. Νόμοι 765.

89. Νόμοι 816.

καὶ τὸ θεϊότατο ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ πὼς εἶναι ἀθάνατη, πὼς οἱ κινήσεις τῶν ἄστρον γίνονται μὲ ρυθμὸ καὶ κανόνα, ὅτι ἡ λογικὴ, ὁ λόγος, κυριαρχεῖ ὡς κυβερνήτης τοῦ σύμπαντος καὶ φυσικὰ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ πρέπει νὰ ἔχουν μιὰ καθαρὴ γνώση τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν καὶ νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ κρίνουν ἐπάνω σὲ ἐπιστημονικὲς βάσεις⁹⁰.

Οἱ σχέσεις τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας στοὺς «Νόμους», ὅσο καὶ ἂν μένουν στὸ ἴδιο σημεῖο καὶ στὴν ἴδια μορφή ποὺ ἔδωκε σ' αὐτὲς στὴν «Πολιτείαν» του, ὥστόσο σ' αὐτοὺς παραιτεῖται τῆς ταξικῆς κοινωνίας του. Ἀναγνωρίζει κάπως περισσότερο τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἀνέχεται κάπως, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ ὀρισμένο ὅριο. Ὁ πιὸ πλούσιος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι περισσότερο ἀπὸ πέντε φορὲς πλουσιότερος ἀπὸ τὸν πιὸ φτωχό⁹¹. Ὁ Πλάτων πιστεύει, κι αὐτὴ ἡ πίστη του μᾶς εἶναι ὄντως μιὰ πικρὴ ἀλήθεια ἐξαιρετικὰ σύγχρονη, πὼς στὴ ζωὴ τῆς κακῆς πολιτείας τὸ ἀτομικὸ συμφέρον λυμαίνεται τὰ πάντα καὶ πὼς οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ εἶναι ὑπήκοοι καὶ δοῦλοι τοῦ συμφέροντος ὀρισμένων ἀτόμων. Στοὺς «Νόμους» του ἀναγνωρίζει, ὡς ἓνα σημεῖο, τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ αὐστηροὺς περιορισμούς, ὅπως καὶ τὴν αὐτοτέλεια τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ μὲ τὸν ὅρο νὰ μὴ φτάση ποτὲ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον νὰ γίνῃ ἰσχυρότερο ἀπὸ τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου. Ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν γυναικῶν δὲν ἀναφέρεται πιά σὰν κοινωνικὴ ἀπαίτηση.

Στὴ θέση τῆς μοναρχίας ἢ τῆς ἀριστοκρατίας μπαίνει μιὰ μορφή πολιτείας, ποὺ εἶναι μιὰ σύνθεση ἀπὸ μοναρχικά, ὀλιγαρχικά καὶ δημοκρατικὰ στοιχεῖα. Μένει στὸν ἴδιο τὸ σκοπὸ ἐπιδιώξεως τῆς «Πολιτείας» καὶ στοὺς «Νόμους» του, ποὺ εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ὁλότητας. Αὐτὸ τὸ ὕλικὸ κοινὸ ἀγαθὸ δὲν τὸ βλέπει τώρα τόσο ἐξαιρετικῆς σημασίας, ὅσο τὸ ἔβλεπε καὶ τὸ τοποθετοῦσε στὴν «Πολιτείαν» του. Στὴ θέση ἐπίσης τῶν φιλοσόφων τοποθετεῖ τώρα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ διοίκηση τῶν κοινῶν, ἓνα συμβούλιο συνετῶν καὶ σωφρόνων ἀνθρώπων, μὲ βαθιὰ κατανόηση, χωρὶς διοικητικὲς ἀρμοδιότητες καὶ ἐξουσιοδοτήσεις.

Στὴν «Πολιτείαν» του πίστευε, πὼς μὲ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀγωγῆς οἱ νόμοι ἦταν περιττοί⁹². Στὸ ἔργο του ὅμως τοῦτο, στοὺς «Νόμους», ἔχει πιά τὴν πεποίθησιν, ὅστερα ἀπὸ τὴν πικρὴ πείρα ποὺ ἀπόχτησε, πὼς οἱ νόμοι εἶναι χρήσιμοι καὶ ἀπαραίτητοι στὴν πολιτεία. Τὴν ὑπακοὴν στοὺς νόμους τὴ θεωρεῖ καὶ σὰν ὑπακοὴν στὸ Θεό, ὁ ὁποῖος κρατεῖ στὰ χεῖρια τοῦ ὅλα⁹³.

90. Νόμοι 967.

91. Νόμοι 679 καὶ 744.

92. Πολιτεία 425-α-ε.

93. Νόμοι 715-ε.

Ἄλλωστε ὁ ἄθεος κυβερνήτης δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ ὀδηγήσῃ τὴν πολιτεία στὸν κρεμνὸ ⁹⁴.

Τὸ κράτος, ἡ πολιτεία, ὑφίσταται στὸν Πλάτωνα, γιὰ νὰ προάγῃ τὸ ἡθικὸ ἀγαθόν. Γιὰ νὰ πετύχῃ ὅμως αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο ἀγαθόν, (ὃδὲ χρειάζεται), λέγει ὁ Πλάτων, «οὔτε χρυσὸς οὔτε ἄργυρος νὰ ὑπάρχῃ στὴν πόλιν, οὔτε βάνουσες ἐπιχειρήσεις καὶ τόκοι ποὺ εἶναι αἰσχρὰ βοσκήματα. Ἀρκοῦν ὅσα μᾶς παρέχει ἡ γεωργία. Καὶ πάλι δὲν εἶναι πρόπον γι' αὐτὰ νὰ ἀμελοῦν οἱ πολῖτες ἐκεῖνα, γιὰ τὰ ὁποῖα μᾶς χρειάζονται τὰ χρήματα. Αὐτὰ βέβαια εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀξιόλογα, χωρὶς τὴν γυμναστικὴ καὶ τὴν ἄλλῃ παιδεία. Γι' αὐτὸ καὶ ὄχι μιὰ φορά, ἀλλὰ πολλὰς φορές, πρέπει στὴν ἐκτίμησή μας νὰ ἔρχεται, τελευταία στὴ σειρά, ἡ φροντίδα γιὰ τὰ χρήματα».

Ἀπὸ τὰ τρία πράγματα ποὺ ἐνδιαφέρουν τὸν ἄνθρωπο, τὸ πρῶτο εἶναι ἡ φροντίδα τῆς ψυχῆς, τὸ δεῦτερο ἡ ἐπιμέλεια τοῦ σώματος καὶ τὸ τρίτο καὶ τὸ τελευταῖο ἡ λογικὴ καὶ ἀξιοπρεπὴς φροντίδα γιὰ τὰ χρήματα ⁹⁵. Στὴν «Πολιτεία» του νόμιζε, πῶς, ἂν δὲν ὑπῆρχαν φτωχοὶ καὶ πλούσιοι, θὰ εἶχε τὸν εὐγενέστερο τρόπο ζωῆς. Στους «Νόμους» του ὅμως ἀνέχεται πιά, ὅπως εἴπαμε γιὰ τοὺς πλούσιους πέντε φορές τὴν περιουσία τῶν πτωχῶν ⁹⁶. «Ὅ,τι ἀποκτηθῇ πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, γίνεται περιουσία τῆς πολιτείας, ἀπαλλοτριώνεται. Οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας ἔχουν, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση: νὰ ἐποπτεύουν καὶ νὰ ἐξακριβώνουν τὰ ὅρια τῆς περιουσιακῆς καταστάσεως τῶν πολιτῶν.

«Χρηματισμὸς οὐκ ἔνεστι οὐδ' ἐξέσται χρηματισέσθαι τῶν ἀνελευθέρων χρηματιστῶν μηδενὶ μηδένᾳ, καθ' ὅσον ἐπονείδιστος λεγόμενη βαναυσία ἦθος ἀποτρέπει ⁹⁷. Ὁ Πλάτων στὴν Πολιτεία του ἀντίκρυζε τὸν ἄνθρωπο σὰν πνευματικὸ ὄν, ποὺ σκοπὸ του εἶχε νὰ τελειοποιήσῃ τὴν ἀνθρώπινη φύση του, νὰ τὴν ἀναπτύξῃ ἁρμονικὰ ὡς τὴν ἄκρη. Φυσικὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἀντικρυζόμενη ἡ κοινωνικὴ ἰδέα του σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ «χρηματίζεσθαι» εἶναι κατανοητὴ, ὅπως καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ βαναυσία καὶ στὸ χρηματισμό, ποὺ «ἀποτρέπει τὸ ἦθος ἐλευθέρων». Ἄν προσέξουμε στὸ βάθος τὴν ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα, δὲν πρέπει νὰ εἰμαστε σήμερα καθόλου εὐχαριστημένοι μὲ τὴν θέσιν ποὺ ἔχομε πάρει ἀπέναντι στὸ χρῆμα καὶ στὸ «χρηματίζεσθαι» καὶ ἀπὸ τὴν τεράστια κυριαρχία καὶ δύναμη ποὺ ἔχει αὐτὸ ἀποκτήσῃ ἐπάνω στὴν ψυχὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου ⁹⁸.

94. Νόμοι 716.

95. Νόμοι 743.

96. Νόμοι 679-744.

97. Νόμοι 741.

98. Ἰω. Ν. Ξηροτύρη, Ἠθικὰς ἀρχὰς στὸ πεδίο τῶν ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων, 1964, σ. 7 κ.ε.

Ὁ Πλάτων ἤξερε καλά, πὼς τὸ χρῆμα κλείνει μέσα του μιὰ τεράστια δαιμονικὴ δύναμη, μιὰ γοητεία τέτοια, πού μπορεῖ νὰ μᾶς παραπλανήσῃ ἔτσι, ὥστε νὰ λησμονήσουμε καὶ τοὺς πιὸ ὑψηλοὺς σκοποὺς, γιὰ χάρη τῶν ὁποίων τὸ πλησιάζουμε. «Μπορεῖ νὰ μὴ μᾶς ἀρέσουν αὐτὰ τὰ συμπεράσματα, λέγει ὁ R. Livingstone⁹⁹, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ ἀρνηθοῦμε, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα στέκονται. Χτυποῦν ἄσχημα τὸν πολιτισμὸ μας, ἀλλὰ τὸν χτυποῦν καὶ στὸ ἀσθενέστερό του σημεῖο». Κοινωνιολογικὴ θεωρία πού στὸν αἰῶνα μας πῆρε σάρκα καὶ ὀστά.

Βιομηχανία, ἐμπόριο, τεχνικὴ

Ὁ Πλάτων θέτει σὰν ὑψιστὸ πρᾶγμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὴν τελειοποίηση τοῦ λόγου, ἰδανικὸ πού βέβαια δὲ συμβιβαζόταν μὲ τὴ ζωὴ τοῦ τεχνίτη ἢ τοῦ ἐμποροῦ ἢ τοῦ ἐργοστασιάρχῃ. Σήμερα στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες μας καὶ αὐτὰ τὰ ἐπαγγέλματα δίνουν πολλὲς καὶ ἐξαιρετεὲς εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἡθικῶν ἀρχῶν. Μιὰ κοινωνία οὔτε στὴν ἀρχαία ἐποχὴ, καὶ περισσότερο βέβαια σήμερα, δὲν μπορεῖ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς βιομηχανία, ἐμπόριο καὶ τεχνικὴ. Ὡστόσο καὶ ὁ Πλάτων δὲν εἶναι καὶ τόσο αὐστηρὸς στὸ σημεῖο αὐτό, ὅσο θὰ μπορούσε κανένας νὰ φαντασθῇ. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μᾶς λέγει, πὼς δὲν εἶναι τὰ ἐπαγγέλματα πρόστυχα, ἀλλὰ οἱ κιβδηλεύοντες καὶ ψευδόμενοι ἐπιχειρηματίες. Ἔτσι τὰ πιὸ περιφρονημένα ἐπαγγέλματα εἶναι ἡ καπηλεία, καὶ ἡ πανδοχεία. Ἄν ὅμως μπορούσε νὰ βρεθῇ τρόπος, ὥστε οἱ ἄριστοι νὰ εἶχαν γιὰ κάμποσο καιρὸ πανδοχεῖα ἢ καπηλεῖα, δὲ θὰ ἔπρεπε, ἄραγε, νὰ τοὺς τιμοῦμε σὰν τοὺς γονεῖς μας, ὅταν συλλογισθοῦμε τί ὑπηρεσίες προσφέρουν στοὺς ταξιδιωτές; Τὸ κακὸ εἶναι, ὅτι οἱ ξενοδόχοι θεωροῦν τοὺς πελάτες τους σὰν αἰχμαλώτους καὶ ζητοῦν μὲ τὸν αἰσχρότερο τρόπο νὰ τοὺς πάρουν ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερα λύτρα¹⁰⁰. Ὅταν λοιπὸν τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιομηχανία λειτουργοῦν καὶ γίνονται ὅπως πρέπει, μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης ἀρετῆς. Ὁ Πλάτων τόσο τὸ ἐμπόριο, ὅσο καὶ τὴ βιομηχανία τὰ ἀντικρύζει σὰν ὑψηλῆς σημασίας κοινωνικὲς λειτουργίες, ὅταν εἶναι ἀπαλλαγμένα ἀπὸ τὴ χρηματολογία.

Κανένας, βέβαια, στὴν ἐποχὴ μας δὲν μπορεῖ νὰ μένῃ εὐχαριστημένος, ὅταν παρατηρῇ, πὼς μέσα στὴν κοινωνία μας ἡ χρηματολογία πολὺς φορὲς —νὰ μὴν ποῦμε συνήθως— τοποθετεῖται σὲ ὑψηλότερη θέση ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ Θεό. Οὔτε ἐπίσης θὰ μένῃ κανένας ἱκανοποιημένος μὲ τὴν εἰκόνα πού μᾶς δίνει ἓνας σύγχρονός μας, ὁ Ἀγγλὸς βιομήχανος καὶ κοινωνικὸς

99. Livingstone, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 73.

100. Ἀριστοτέλους Πολιτικά, VIII, 2 καὶ β-α,

παιδαγωγὸς Miles στὸ βιβλίον του: «Ἡ δύναμη τῆς συγκεντρώσεως». Εἶναι μιὰ εἰκόνα ὅμοια περίπου μ' ἐκείνη ποὺ μᾶς παρουσιάζει ὁ Πλάτων. Ἡ στενὴ γνωριμία μου, λέγει ὁ Miles μὲ τὴν ἐμπορικοοικονομικὴ ζωὴ μὲ ἔκανε νὰ ἀποκτήσω τὴν πεποίθησιν, πὺς σὲ καμιὰ σφαῖρα καὶ σὲ κανένα ἄλλο πεδίο τῆς ζωῆς δὲν μπορεῖ νὰ γεννηθῇ ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ βάνους, ἀπάνθρωπους, ἐγωιστικούς, ἰδιοτελεῖς καὶ καταστροφικούς τύπους χαρακτήρων, ὅσο μέσα στὴν ἐμπορικο-οἰκονομικὴ ζωὴ. Πουθενὰ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς παρουσιασθῇ τόσο βάνουσι, τόσο σκληρὴ καὶ ἀνελέητη, τόσο ἐγωιστικὴ καὶ ψυχοφθόρα ἔκφρασις προσώπων, ὅσο μέσα στὸ οἰκονομικὸ πεδίο. Κι ὅμως, ὅταν αὐτὴ ἡ σπουδαία κοινωνικὴ λειτουργία συνοδεύεται καὶ κατευθύνεται ἀπὸ ἠθικὰς κοινωνικὰς ἀρχάς, γίνεται εὐλογία τοῦ κόσμου. Ἀλλιῶς, συνεχίζει ὁ σοφὸς βιομηχανὸς καὶ κοινωνικὸς παιδαγωγός, γιὰ μένα αὐτὸ τὸ ἐπαγγελματικὸ πρόσωπο παρουσιάζει τὴν πιὸ ἀπάνθρωπη καὶ τὴν πιὸ θλιβερὴ ματιὰ στὸν κόσμον. Τὸ πιὸ κακὸ κι ἄσχημον πρόσωπον κι ἀπ' ἐκεῖνο τοῦ πιὸ ἄγριου ἀνθρώπου τῆς γῆς ¹⁰¹.

Τὰ πράγματα δὲ διαφέρουν, ἡ βανουσία μένει ἡ ἴδια, χωρὶς νὰ ἔχη κανένας τίποτε ἐναντίον τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ὅπως δὲν εἶχε καὶ ὁ Πλάτων, παρὰ ἐναντίον ἐκείνων ποὺ φτάνουν μὲ τὴν ἀπληστία, ποὺ τὴ θεωροῦσε ὁ Πλάτων σὰν τὸν πιὸ μεγάλο ἐχθρὸ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας του, στὸ σημεῖον καὶ στὴ μορφὴ ποὺ ἀναφέραμε, στὴν ἔλλειψιν κάθε ἔχοντος ἀρετῆς. Δὲν ξέρω, ὥστόσο πάλι, πόση ἀρετὴ θὰ βρῖσκαμε σήμερα, ἀν ἐξετάσαμε ὅχι μόνον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου καὶ τοῦ βιομηχανοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα, ποὺ συνήθως τὰ ἀποκαλοῦμε πνευματικά. Δυστυχῶς θὰ συναντούσαμε περισσότερους «βάνους» μὲ τὸ Πλατωνικὸ νόημα καὶ πολὺ λίγους «κυρίους» μὲ ἔστω καὶ λίγη ἀρετὴ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Μπαρούχ Σπινόζα, ποὺ ἔζησε κατασκευάζοντας ματογυᾶλια, γιὰτὶ δὲν ᾔθελε τὴ θεὰ Φιλοσοφίαν, ποὺ μὲ πάθος λάτρευε, νὰ τὴν κἀν «γαλακτοφόρον ἀγελάδα», ἔστω καὶ μὲ τὸ νὰ δεχθῇ θέσιν καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον. Ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία τοῦ Σπινόζα εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ εὐγενέστερη ἐργασία ποὺ μπορεῖ κανένας νὰ φαντασθῇ.

Ἀκριβῶς μ' αὐτὸ τὸ νόημα ἀντικρύζει ὁ Πλάτων τὸ ἐμπόριον, τὴ βιομηχανία, τὴν τεχνικὴ κλπ., δηλ. πέρα ἀπὸ τὴ χρηματολογία. Μιὰ ἀλήθεια, μὲ πυρῆνα ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρον, διδακτικὸ γιὰ τίς κοινωνίες μας, γιὰτὶ μᾶς θυμίζει ὅτι σὲ ἓναν πολιτισμὸν, ποὺ τὸ ἀντικείμενόν του δὲν εἶναι ὁ πλοῦτος ἢ ἡ δύναμις, παρὰ ἓνα ἀνθρώπινον ἰδανικόν, μέσα στὸ ὅποῖον ὁ ἄνθρωπος περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο θέλει νὰ εἶναι ἄνθρωπος, τὸ ἐμπόριον, καὶ ἂν εἶναι γιὰ τὴ στιγμὴ

101. Ἰω. Ξηροτύρη, Ἠθικὰς ἀρχὰς κλπ. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 19-20.

ἀναγκαῖο, δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς». Καὶ ἂν ἔπρεπε ὁ ἄνθρωπος πάντα, ὅλες τὶς ἐποχὰς κι ὅλους τοὺς αἰῶνες, νὰ εἶχε μπροστὰ στὰ μάτια του αὐτὸ τὸ νόημα τῆς ζωῆς, αὐτὸ ποὺ ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων «ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου», στὶς ἡμέρες μας, μέσα στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες, μὲ τὸ πλατιά ἐξαπλωμένο ἐμπορικὸ καὶ βιομηχανικὸ πνεῦμα ποὺ κυριαρχεῖ καὶ βάνει τὴ σφραγίδα του ἐπάνω στὴν ὀργάνωση τῆς ζωῆς μας, θὰ πρέπη περισσότερο ἀπὸ ἄλλη φορὰ νὰ μᾶς βάνη σὲ συλλογὴ καὶ σκέψη, τὸ πῶς θὰ ἀναπτύξουμε τὴν ἀνθρωπιὰ, πῶς δὲ θὰ πνιγῇ ἀπὸ τὸ τεχνικὸ βιομηχανικὸ πνεῦμα ἡ «ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου». Πλατωνικὴ κοινωνικὴ ἀντίληψη ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρη καὶ σύγχρονη.

Ἡ κατανομὴ τῆς ἐργασίας εἶναι τόσο στὴν «Πολιτεία» του, ὅσο καὶ στοὺς «Νόμους», δηλ. τόσο στὴν πρώτη, ὅσο καὶ στὴ βελτιωμένη μορφή τῆς κοινωνίας τοῦ Πλάτωνα, μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες φροντίδες του. Ὁ καθένας μέσα στὴν «Πολιτεία» του ἀσχολεῖται μὲ ὅ,τι ἔχει διδαχθῇ. «Τὰ ἑαυτοῦ πράττειν ἕκαστος μετὰ δίκης» ἰσχύει γιὰ κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα, ὅπως καὶ στὸ θέμα τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Μὲ τέτοιο νόημα ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων κάνει τὴν ἐργασία πιὸ εὐκολη, πιὸ ἀποδοτικὴ, πιὸ ποιοτικὴ. Τὸν καταμερισμὸ αὐτὸν τῆς ἐργασίας, σὰν οἰκονομικο-κοινωνικὸ καὶ τεχνικὸ φαινόμενο, πρῶτος κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο τὸ σημείωσε ὁ Πλάτων, γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴ μεγάλη φήμη του στοὺς νεώτερους χρόνους, στὴν ἐποχὴ ποὺ ἄρχιζε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ὁ Ἄγγλος Adam Smith. Αὐτὸς διατύπωσε πιά κατὰ κλασικὸ τρόπο στὸ ἔργο του Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776 τὴν οἰκονομικο-κοινωνικὴ θεωρία του γιὰ τὴν κατανομὴ τῆς ἐργασίας. Κάτι μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀσχοληθῇ ὁ συμπατριώτης καὶ δάσκαλος τοῦ Σμιθ, ὁ Adam Ferguson (1728-1816), καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο φαίνεται ὁ Σμιθ εἶχε δανεισθῇ τὴ θεωρία τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Αὐτὰ ὅμως ἀναφέρονται στοὺς νεώτερους χρόνους. Στους ἀρχαίους χρόνους ὁ Πλάτων τὴ διαίρεση καὶ τὸν καταμερισμὸ τῶν ἔργων τὸν ἀντικρύζει κυρίως σὰ ζήτημα δικαιοσύνης, ἀπαραίτητης γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ αἰώνιο κοινωνικὸ θέμα, ὁ κατάλληλος στὴν κατάλληλη θέση, ἐπιθυμεῖ ὁ Πλάτων νὰ τὸ θέσῃ σὲ ἐφαρμογὴ μέσα στὴν «Πολιτεία» του. Βάνει τὰ θεμέλια τῆς ὀρθολογικῆς ἐργασίας, τῆς ὀρθολογικῆς ὀργανώσεως τῶν ἔργων, ἓνα οἰκονομικο-κοινωνικὸ φαινόμενο ἐξαιρετικὰ «ζέον» στὶς ἡμέρες μας. Ἡ ἐξειδίκευση πετυχαίνει κατὰ τὸν Πλάτωνα, εὐκολώτερα τὴν παραγωγή τῶν ἀναγκαιῶν τῆς ζωῆς καὶ συμβάλλει πολὺ στὸ κοινὸ καλὸ, ἀντίληψη ἐξαιρετικὰ σύγχρονη μὲ ἐντονὴ κοινωνιολογικὴ ὑφή καὶ παρατηρητικότητα.

Οἱ σύγχρονες κοινωνιολογικὲς
ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνα

Συμπερασματικὰ μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, πὼς εἶναι πολλὰ τὰ φαινόμενα κοινωνιολογικῆς ὑφῆς, ποὺ σημείωσε ὁ Πλάτων στὰ ἔργα του καὶ κυρίως στὴν «Πολιτεία», στοὺς «Νόμους» καὶ στὸν «Πολιτικό» του. Σημειώσαμε μερικὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ, ἐπικαιρῆς σπουδαιότητος. Εἶναι ἀνελέητη ἡ κριτικὴ, τὴν ὁποία ἀσκεῖ στὴν «Πολιτεία» του κατὰ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων τῆς ἐποχῆς του, ἀπὸ πολλὲς αἰτίες, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἀνισότητος σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν περιουσία τῶν πολιτῶν.

Ἡ «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνα, ὅσο κι ἂν φαίνεται σὰν οὐτοπία, ὥστόσο κλείνει μέσα τῆς ἑνᾶ μεγάλο θησαυρὸ σοβαρῶν κοινωνιολογικῶν σκέψεων καὶ κοινωνικῶν ἰδεῶν. Στοὺς «Νόμους» του, ἔργο τῆς ὠριμῆς ἡλικίας του, γνωρίζει καλύτερα τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἐπιεικέστερος στὶς ἀπαιτήσεις του Κι ἀκόμη βρίσκει κανένας μέσα στοὺς «Νόμους» του καὶ στὴν «Πολιτεία» σπουδαῖες κοινωνιολογικὲς σκέψεις σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ γάμο, στὴ θέση τῆς γυναίκας μέσα στὴν πολιτεία, στὴν οἰκογένεια, στὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν, στὴ μάζα, σὰ φαινόμενο τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, παρατηρήσεις καὶ κοινωνιολογικὲς σκέψεις ἐπάνω στὴν κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας, τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, κοινωνιολογικὲς σκέψεις, ποὺ ἀφοροῦν στὸ ἐμπόριο καὶ στὸν ἀπ' αὐτὸ προερχόμενο «μαμμωνισμό» καὶ πολλὲς ἄλλες παρατηρήσεις κοινωνιολογικῆς ἐπικαιρῆς καὶ σύγχρονης σημασίας.

Ὅσο κι ἂν ᾔθελε νὰ ἔχη κανένας, λέγει ὁ Menzel ¹⁰², ἀμφιβολίες, ἂν ὁ Πλάτων ἐρευνᾷ τὴν πραγματικότητα, δὲν μποροῦσε νὰ τίς ἔχη, γιατί οἱ διάλογοί του στὴν Πολιτεία καὶ στοὺς Νόμους ἔχουν τὴ σφραγίδα τῶν ἡθικο-κοινωνικῶν πολιτικῶν ἐρευνῶν. Ἡ ἰδανικὴ βέβαια πολιτεία του καὶ οἱ βαθιὲς ἐρευνές του στὸ θέμα τῶν «Νόμων» δὲν ἔχουν σὰν ἀντικείμενό τους τὴν περιγραφή μιᾶς πραγματικότητος καὶ τὴν ἐξήγηση μιᾶς ρεαλιστικῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὥστόσο ἀφθονοῦν οἱ παρατηρήσεις κοινωνιολογικοῦ χαρακτήρα. Πραγματεύεται θέματα κοινωνιολογικῆς ὑφῆς, ὅπως π.χ. τὴν κατανομὴ τῆς ἐργασίας, τὰ εἶδη τῆς ἐξουσίας, τὴν προϊστορία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τῆς μαζικῆς ψυχολογίας, θέματα τρόπου διοικήσεως, θέματα κοινωνικῆς ψυχολογίας, ποὺ μερικὲς παρατηρήσεις του εἶναι κοινωνιολογικὰ ἐπιγραμματικές: Ἡ ψυχὴ τοῦ τυραννικοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ σκλαβιά καὶ ἀνελευθερία ¹⁰³.

Ὁ Πλάτων παρατηρεῖ τὸ φαινόμενο τῆς μάζας μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ

102. Menzel, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 11.

103. Πολιτεία 577 d.

της: π.χ. τις υπερβολικές εκφράσεις σε έπαινο και σε ψόγο και προπαντός την υποβολή, ή οποία εκπορεύεται από τη μάζα (Πολιτεία, 492, Β). Μας αναλύει στο 492 και 494 κεφάλαια της Πολιτείας κατά εξαίρετο σύγχρονο τρόπο το πρόβλημα της πολιτείας, της μάζας, την πολιτική δύναμη των εκφράσεων και των ενεργειών της μάζας. Κάνει καυτερές παρομοιώσεις της μάζας, παρατηρήσεις με σύγχρονο κοινωνιολογικό νόημα. Τόν άνθρωπο της μάζας τόν παρομοιάζει με παιδί, που το ξεγελά κανένας με ζαχαρωτά. Πιο καυτερή είναι ακόμη ή παρομοίωση που κάνει του ανθρώπου της μάζας με το άνημερο θηρίο ¹⁰⁴. Στους Νόμους του ακόμη βρίσκει κανένας αξιόλογες παρατηρήσεις επάνω στο σπουδαίο αυτό φαινόμενο ^{104α}. Η ψυχολογία της μάζας σήμερα έχει διαπιστώσει, πώς οι φρόνιμες άναμετρήσεις, ή λογική σκέψη και οι ήθικοι δισταγμοί που παρατηρούνται στο άτομο άφανίζονται μονομιᾶς, όταν αυτό βρεθῇ μέσα στη μάζα, όταν γίνη μόριο της μάζας. Μέσα σ' αυτήν κυριαρχεί ή εύπιστία, ό ήδονισμός της φρασεολογίας, οι άψιθυμικές καταστάσεις και ενέργειες. Η μαζική ψυχή, μας πιστοποιεί ή σύγχρονη έρευνα της κοινωνικής ψυχολογίας, στέκεται νοητικά και ήθικά κάτω από τη στάθμη του μέσου όρου του ατόμου της μάζας.

Τό φαινόμενο δέν έμεινε άπαρατήρητο από τους αρχαίους Έλληνες. Είχαν βέβαια την ευκαιρία νά τό παρατηρήσουν στις συνελεύσεις, στην αγορά, στα δικαστήρια, στα θέατρα, στις άγορεύσεις των ρητόρων και σε πολλά άλλα φαινόμενα κοινωνικής ενέργειας και δράσης, όπως και σε έποχές πολέμων και κυρίως εμφυλίων έχθρικών καταστάσεων. Ο λαός, είπαν, είναι ένα πράγμα, επάνω στο όποιο δέν μπορεί ποτέ κανένας νά υπολογίση. Είναι τό πιο άβέβαιο, κάτι σάν τόν άέρα επάνω στη θάλασσα, που τραβά άπ' έδω κι άπ' εκεί ^{104β}. Πιο πολύ ώστόσο παρατήρησε τό φαινόμενο ό Πλάτων. Τά συμπεράσματα των παρατηρήσεων του δέ διαφέρουν σχεδόν καθόλου από τις σύγχρονες θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας ως κλάδου της Κοινωνιολογίας.

Ο Πλάτων κατά τόν Popper ¹⁰⁵ υπῆρξε ένας από τους πρώτους κοινωνικούς επιστήμονες και χωρίς άμφιβολία με την πιο πλατιά και πλούσια επίδραση. Υπήρξε ένας κοινωνιολόγος με τό νόημα και τη σημασία που δίνουν στην «Κοινωνιολογία» ό Comte, ό Mill και ό Spencer, δηλ. χρησιμοποιούσε την ιδεαλιστική μέθοδό του κατά έπιτυχῇ τρόπο για την άνάλυση της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων, των νόμων και της εξέλιξώς τους και των όρων της σταθερότητάς τους. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη επίδραση την όποία άσκησε

104. Γοργίας 58, Πολιτεία 493 α.β και 488 β, Νόμοι 700-701 και 714-β.

104α. Νόμοι 700 - 701 και 714 β-β.

104β. Νόμοι 714-β.

105. Popper, 3^η άνωτ. σ. 64. κ.έ.

ὁ Πλάτων, δὲν προσέχθηκε τόσο, ὅσο ἔπρεπε αὐτὴ ἡ πλευρὰ τῆς θεωρίας του, τῆς διδασκαλίας του. Κι αὐτὸ ὀφείλεται κατὰ τὸν Popper σὲ δύο παράγοντες:

Πρῶτα γιατί ὁ Πλάτων ἔνα μεγάλο μέρος τῆς κοινωνιολογίας του τὸ συνάρτησε στενὰ μὲ τὶς ἠθικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπαιτήσεις, ὥστε τὰ κοινωνιολογικὰ περιγραφικὰ στοιχεῖα νὰ παραβλέπωνται κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος καὶ

Δεύτερο γιατί πολλὲς ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς σκέψεις του ἔγιναν δεκτὲς σὰν αὐτονόητες ἔτσι, ποὺ νὰ ἀπορροφηθοῦν κατὰ τὸν πιὸ ἀπλὸ καὶ ἀσύνδετο τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο προπαντὸς οἱ κοινωνιολογικὲς θεωρίες του ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση.

Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Πλάτωνα εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, μιὰ μεγαλοφυῆς μεῖξη ἀπὸ φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ ἀκριβῆ παρατήρηση γεγονότων. Ἡ θεωρία τῶν μορφῶν, τῆς γενικῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς γενικῆς κατάρπτωσης, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς παρακμῆς, στρέφεται μέσα στὰ φιλοσοφικὰ περιθώρια, ὥστόσο ἐπάνω σ' αὐτὴ τὴν ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφικὴ βάση ἀνεγείρει ὁ Πλάτων μιὰ ἐκπληκτικὴ ρεαλιστικὴ θεωρία τῆς κοινωνικῆς τάξης, ἡ ὁποία εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξηγήσῃ, νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὶς βασικὲς κατευθύνσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὅπως καὶ τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς δυνάμεις, ποὺ στίς ἡμέρες του βρίσκονταν σὲ ἐνέργεια.

Τὸ μεγαλεῖο τοῦ Πλάτωνα ὡς κοινωνιολόγου, παρατηροῦν, δὲ βρίσκεται στὶς γενικὲς καὶ ἀφρημένες μεταφυσικὲς παρατηρήσεις του γιὰ τὸ νόμο τῆς κοινωνικῆς παρακμῆς καὶ πτώσης, παρὰ βρίσκεται περισσότερο στὸ πλῆθος τῶν παρατηρήσεών του, ποὺ γίνονται κατὰ τὸν πιὸ λεπτομερῆ τρόπο. Κι ἀκόμη στὴν ἀξιοθαύμαστη ὀξύτητα τοῦ νοῦ του, στὴν ἐξαίρετη κοινωνιολογικὴ διαίσθησή του. Εἶδε πράγματα κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο, τὰ ὁποῖα οἱ μπροστὰ ἀπ' αὐτὸν δὲν τὰ εἶχαν παρατηρήσει, κοινωνικὰ φαινόμενα, ποὺ ξαναανακαλύφθηκαν στὴν ἐποχὴ μας. Ἐπισήμανε τὴ θεωρία τῆς πρωτογόνου ἀρχῆς τῆς κοινωνίας καὶ προσπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ τὶς τυπικὲς περιόδους τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐνα ἄλλο κοινωνιολογικὸ φαινόμενο ποὺ σημείωσε εἶναι ὁ κοινωνικὸς καὶ οἰκονομικὸς ἱστορισμός του, μιὰ ἔξαρση τοῦ οἰκονομικοῦ βάρους τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, μιὰ θεωρία, τὴν ὁποία ἔφερε πάλι στὸ φῶς ὁ Μάρξ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Κι ἀκόμη ἐπισήμανε ὁ Πλάτων κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο κανόνες πολιτικῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ὁποῖοι ἀναβίωσαν στὴ σύγχρονη ἐποχὴ μας ἀπὸ τοὺς θεωρητικὸς τῶν ὀλοκλη-

ρωτικών κατευθύνσεων και ιδιαίτερα από τον Ίταλο κοινωνιολόγο Παρέττο, που πιστεύει στη θεωρία της «Elite», ή όποια θα είναι πάντα ή διευθύνουσα τάξη, αλλά τόσο μόνο, όσο δεν υφίσταται ρήγμα μέσα της, όσο δεν εκφυλίζεται. «Αν όμως παρακμάση, τότε έρχεται μια άλλη τάξη στη θέση της, ή καταπιεζόμενη, αν βρεθῇ βέβαια, κατάλληλος αρχηγός, όποτε αυτή ή τάξη που έξουσιάζει γίνεται μια νέα «Elite»¹⁰⁶.

Τήν έσωτερική πτώση, την παρακμή της άρχουσας «Elite», σά γνήσιο κοινωνιολογικό πρόβλημα, μās τή δείχνει ό Πλάτων στην ιδανική πολιτεία του. στο σημείο εκείνο που άρχίζει αυτή ή τάξη νά εκφυλίζεται με την παραμέληση όρισμένων κανόνων και όρων, άπαραίτητων για τó κράτημά της σέ ύψηλό επίπεδο.

Διέκρινε σάν πιό σπουδαίο κίνητρο κοινωνικής δυναμικής τούς έσωτερικούς ανταγωνισμούς, ταξικούς αγώνες, οί όποιοι προέρχονται από στενούς έγωισμούς και ιδιοτέλεια και προπαντός από οικονομικά συμφέροντα, θεωρία σπουδαίας κοινωνιολογικής ύφης, ή όποια σήμερα βρίσκεται στο προσκήνιο τών αντιτιθέμενων κοσμοθεωριών. Τήν ιστορία τήν άντικρύζει σά φαινόμενο έξελικτικής πορείας κοινωνικής πτώσης, κοινωνιολογικές θεωρίες και άπόψεις που τίς αναβίωσαν οί νεώτεροι και τίς παρούσας άπλως με άλλα ένδύματα.

Ό Πλάτων παρατήρησε τó πρόβλημα της όμοιογένειας και της άνομοιογένειας τών κατοίκων μιās χώρας και τήν επίδραση αύτου τού φαινομένου επάνω στο πολίτευμα¹⁰⁷, κάτι που περισσότερο από τόν Πλάτωνα παρατήρησε ό Άριστοτέλης¹⁰⁸. Διέκρινε τίς ένστικτώδεις βάσεις της κοινωνικής ζωής κατά κοινωνιολογικό τρόπο και άντίκρυζε στην Πολιτεία του τήν κοινωνική ψυχολογία με σύγχρονο νόημα. Ή Πολιτεία, ή άρτια κοινωνία —έννοιες ταυτόσημες για τούς αρχαίους και ιδιαίτερα για τόν Πλάτωνα— είναι μια ένότητα... Οί κοινωνικές και πολιτικές άρετές είναι ιδιότητες τόσο τού άτομου, όσο και κοινωνικές ιδιότητες. Στην αντίθεση της πολιτείας και κοινωνίας πίστεψε άργότερα ή κοινωνιολογία από τόν Hegel και τόν Lorenz von Stein, χωρίς νά βαρύνει αύτό στην αρχαία ελληνική κοινωνιολογία.

Κι ακόμη ό Πλάτων σημείωσε κατά σύγχρονο κοινωνιολογικό τρόπο τήν κοινωνία τών ζώων, κάτι που άνάπτυξε περισσότερο ό Άριστοτέλης¹⁰⁹.

106. Popper ένθ' άνωτ. σ. 68.

107. Νόμοι 708.

108. Πολιτικά 1327 d 22 κ.έ. και 1806-α, 22 κ.έ.

109. Νόμοι 870-β και Άριστοτέλους Ήθικά 1242 α 23 κ.έ. Πλάτωνος Πολιτεία

Ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς συμβιωτικῆς ζωῆς τῶν ζώων προσπαθοῦσε ὁ Πλάτων νὰ καταλήξῃ σὲ συμπεράσματα γιὰ τὶς πρωτόγονες συμβιωτικὲς καταστάσεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἐπειτα στὶς παρατηρήσεις του ἐπάνω στὶς μορφές τῶν διαφόρων πολιτευμάτων ὁ Πλάτων μᾶς παρουσιάζει ἀξιόλογες διαπιστώσεις τοῦ κλάδου τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας μὲ σύγχρονη μορφή καὶ νόημα, κυρίως στὰ κεφάλαια VIII καὶ IX τῆς Πολιτείας του. Ὁ Woltmann¹¹⁰ μᾶς λέγει, πὼς ὁ Πλάτων ἀναγνώρισε ὅτι οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις ἔχουν τὴν ἀρχή τους στὶς δυνάμεις τοῦ ατόμου. Κάτι ποὺ πῆρε ὁ Μοντεσκιέ καὶ τὸ ἀνάπτυξε στὸ ἔργο του τὸ «Πνεῦμα καὶ οἱ Νόμοι», χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τίποτε γιὰ τὸν Πλάτωνα (Menzel, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 45).

Ἐρευνᾷ κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο τὴ σχέση μεταξὺ ἀρχηγοῦ καὶ πλήθους¹¹¹ καὶ ἀντίθετα, δηλαδὴ τὴν ἀμοιβαία ἐξάρτηση. "Οπου κυριαρχεῖ ὁ νόμος, δὲν ἐμφανίζονται ἀρχηγοὶ δημαγωγοί, παρὰ ἀρχηγὸς καὶ ὁδηγὸς τοῦ λαοῦ εἶναι ὁ ἱκανός. "Οπου οἱ νόμοι δὲν τηροῦνται, ἐκεῖ ἀνθεὶ ἡ δημαγωγία, ἐκεῖ τότε τὸ πλῆθος δὲν ὑποχρεώνεται νὰ ὑπακούῃ στοὺς νόμους, πορεύεται πρὸς τὴν ἀσυδοσία. Ὁ ἀρχηγὸς κατὰ τὸν Πλάτωνα πρέπει νὰ ὑπερέχῃ κατὰ πολὺ τῶν ἄλλων σὲ τέλεια μόρφωση, κυρίως σὲ ἀρετή. Ὁ Πλάτων ἐρευνᾷ ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα προβλήματα γιὰ ἕνα πνευματικὸ ἄνθρωπο, δηλαδὴ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του¹¹². Ἀντικείμενο τῆς ἐρεύνης του δὲν εἶναι βέβαια ὁ ἄνθρωπος στὸν ἐνικό, παρὰ οἱ ἄνθρωποι, σύγχρονη κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη, γι' αὐτὸ καὶ ἡ δικαιοσύνη γι' αὐτὸν εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀρετὴ τῆς κοινότητος. Στὴ συνάρτηση αὐτὴ ὁ Πλάτων ἐξετάζει μὲ σημερινὸ κοινωνιολογικὸ τοῦ δικαίου πνεῦμα τὴ σχέση τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ δικαίου.

Τὴ θρησκεία τὴν ἀντικρύζει σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο σπουδαίας σημασίας καὶ τὴ λατρεία σὰν ὁμαδικὴ ἐκδήλωση, δηλ. κοινωνικὸ φαινόμενο θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιρροῆς. Μὲ ἄλλα λόγια σημειώνει κάτι τὸ τέλεια σύγχρονο: τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις καὶ ἐπιδράσεις θρησκείας καὶ κοινωνίας.

Τὴ χλιδὴ καὶ τὴν εὐμάρεια τὴ σημειώνει σὰ μιὰ κακὴ μορφή ἐπιδράσεως ἐπάνω στὴ σκέψη, στὴν ὑγεία καὶ στὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας του. Ὁ Πλάτων ἐπισήμανε ἔτσι μιὰ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ προσπάθεια ἐξηγήσεως τῶν ταραχῶν καὶ τῆς χωρὶς αἰτία ἀνταρσίας τῶν φοιτητῶν

110. Die Darwinische Theorie und der Socialismus σ. 195.

111. Πολιτεία 564c-565c. ι

112. Πολιτεία 325-d, Γοργίας 500c.

τῶν Δυτικῶν Δημοκρατιῶν καὶ λοιπῶν χωρῶν, τῶν καλὰ ἀναπτυγμένων βιομηχανικῶν κοινωνιῶν.

Ὁ Πλάτων τὸν κάθε ἄνθρωπο δὲν τὸν ἀντικρύζει στὴν κοινωνία του, στὴν Πολιτεία του, σὰν ἓνα ἄτομο, παρὰ σὰ λειτουργὸ ἐνὸς ἐπαγγέλματος, σὰν ἐπιφορτισμένο μὲ ἓναν κοινωνικὸ ρόλο, ποὺ καλύπτει μὲ τὴ δεξιότητά του, τὸ ἐπάγγελμά του, κλπ. μιὰ κοινωνικὴ ἀνάγκη. Ἀντίκρουσε κατὰ ἐντελῶς σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο τὰ ἄτομα μέσα στὴν κοινωνία του, σὰ φορεῖς κοινωνικῶν ρόλων, δεδομένου, ὅτι ἔτσι θὰ ὑπηρετήσουν καλύτερα τὶς οἰκονομικὰς ἀνάγκες τῆς κοινότητος. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ κοινωνικὰς τάξεις του δὲν ἀνταποκρίνονται στὸ σημερινὸ νόημα μιᾶς ταξικῆς κοινωνίας, γιατί δὲν εἶναι κοινωνικὰς τάξεις, ὅπως τὶς ἐννοοῦμε ἐμεῖς σήμερα, ἀφοῦ ἡ ταξινόμηση τοῦ Πλάτωνα στηρίζεται στὶς κοινωνικὰς λειτουργίες καὶ στὴν ικανότητα πρὸς ἐκτέλεση αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν. Τὴν ἐπαγγελματικὴ αὐτὴ ταξινόμηση τὴν ἀντικρύζει χωρὶς ἀμφιβολία μὲ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ πνεῦμα καὶ νόημα.

Ἡ δομὴ τῆς κοινωνίας του, τοῦ κράτους του, εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν μελῶν τῆς πολιτείας του, ἡ τάξη ἢ ἡ ἀταξία ποὺ κυριαρχεῖ στὴν πολιτεία του εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ ὁρατὴ ἐνδειξὴ τῆς τάξης ἢ τῆς ἀταξίας ποὺ βρίσκεται στὶς ἀνθρώπινες ψυχές. Μιὰ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ παρατήρηση, πῶς ὁ χαρακτήρας μιᾶς κοινωνίας εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ χαρακτήρα τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Τὸ θεσμὸ τῆς φιλίας τὸν ἀντικρύζει σὰν κοινωνικὸ δεσμὸ καὶ σὰν πολιτικὴ κοινωνικὴ ἀρετὴ. Ἐξετάζει κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο τὸ πρόβλημα τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων μέσα στὴν πολιτεία του. Γιὰ τὴ φιλία μᾶς ἔδωκε ἓνα ὁλόκληρο διάλογο, τὸ Λύσι. Τὸ φίλο τὸν ἀντικρύζει σὰν ἐρμηνευτὴ τοῦ συμφέροντος τῶν ἄλλων μὲ βάση τὴν ἀλήθεια¹¹³. Τὴ φιλία τὴ σημειώνει σὰν ἀμοιβαία ἀγάπη, γιατί μόνο μὲ τὴν ἀμοιβαιότητα ὑπάρχει ἀπόδοση¹¹⁴. Ἡ σύγχρονη κοινωνιολογία ἀποδίδει μεγάλη σημασία στὴν ἐπίδραση τὴν ὁποία ἀσκοῦν τὰ συναισθήματα, σὰν ψυχολογικὰ φαινόμενα, ἐπάνω στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ἡ κάθε εἶδους κοινωνικὴ λειτουργία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους παρατηρούμενη ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς μορφῆς της, λέγει ὁ Λέοπολντ φὸν Βίτσε, εἶναι διαδικασία συνδέσεως καὶ ἀποσυνδέσεως, προσεγγίσεως ἢ ἀπομακρύνσεως.

113. Λύσις 210-ε.

114. Λύσις 212 α-β.

Οἱ δυὸ αὐτὲς καταστάσεις πού τῃς σημείωσε κατὰ κάποιον τρόπο ὁ Πλάτων, ἀντικρύζονται σὰ στοιχειώδης δύναμη κοινωνικῆς μορφῆς καὶ ἐξετάζονται σήμερα σοβαρὰ ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογία.

Κι ἀκόμη σύγχρονα θέματα, ὅπως ἀναφέραμε, πληθυσμιακῆς κοινωνιολογίας, ἐπισήμανε ὁ Πλάτων τόσο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ποιοτική, ὅσο καὶ στὴν ποσοτική κατάσταση τοῦ πληθυσμοῦ, στὴν αὐξηση ἢ στὴ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ στὶς κοινωνικὲς τοῦ φαινομένου ἐπιπτώσεις.

Κατὰ σύγχρονον ἀκόμη τρόπο ὁ Πλάτων ἐρεῦνησε τὶς σχέσεις πού ὑφίστανται μεταξὺ γνώσεως, ἐπιστήμης καὶ κοινωνίας, καθὼς καὶ τὶς σχέσεις διδάσκοντος καὶ διδασκομένων, τὴν ἐπίδραση τῆς ἐπιστήμης, δηλ. τῆς γνώσεως, ἐπάνω στὸ πολύμορφο κοινωνικὸ περιβάλλον.

Σημείωσε κατὰ σύγχρονον κοινωνιολογικὸν τρόπο τὴν κοινωνικο-πολιτικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του, τὰ πολιτικὰ συστήματα, τὴν ὑφὴ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ γενικότερα τὶς σχέσεις πού ὑφίστανται σὰν ἀποτέλεσμα ἀμοιβαίων ἐπιδράσεων μεταξὺ πολιτικῆς, πολιτικῶν συστημάτων καὶ κοινωνίας.

Σκέφθηκε μὲ σύγχρονον κοινωνιολογικὸ νόημα τὸ στυλ τῆς ζωῆς τῆς πολιτείας του σὰ μιὰ ἐνότητα πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς μορφῆς. Καθόρισε τὴ θέση πού παίρνουν οἱ ἐξέχουσες ὁμάδες καὶ τὰ προέχοντα πρόσωπα μέσα στὴν κοινωνία του, γιὰτὶ κοινότητες ζωῆς εἶναι ἱεραρχικὰ ταξινομημένες. Διέκρινε καλὰ καὶ μὲ σύγχρονον κοινωνιολογικὸ πνεῦμα, πῶς, ὅπου παραμερίζονται οἱ ἡθικοὶ κανόνες ζωῆς καὶ κυριαρχοῦν οἱ ὕλικές ἀξίες, ἐκεῖ παρουσιάζονται κοινωνικὲς διαταράξεις μὲ ἀντικοινωνικὲς συνέπειες, δηλ. σημείωσε μιὰ ἡθικὴ κρίση τοῦ πολιτισμοῦ.

Διέκρινε κατὰ κοινωνιολογικὸ ἐπίσης τρόπο τὴ σημασία τῆς ὁργανώσεως τῆς πολιτείας, τῆς κοινωνίας, σχετικὰ μὲ τὶς σχέσεις μεταξὺ ἀτόμου καὶ κοινωνίας ἢ ἀτόμου καὶ πολιτείας, σχέσεις, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στὸ βαθμὸ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων ἔναντι τῆς ὁργανωμένης ὁμάδας, τῆς πολιτείας. Σημείωσε τοὺς τύπους καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ὁργανώσεως, τὴ σκοπιμότητα τῆς ὁργανώσεως καὶ λοιπὰ θέματα, πού ἀφοροῦν στὶς σχέσεις καὶ στὶς ἀμοιβαῖες

ἐπιδράσεις κοινωνίας, πολιτείας καὶ ἀγωγῆς. Διέκρινε τὴν ἐπίδραση τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν κοινωνικῶν αἰτίων ἐπάνω στὴν ποιητικὴ καὶ λογοτεχνικὴ δημιουργία.

Καὶ πάλι κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο ἐξέτασε τὰ ἠθικὰ προβλήματα ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ βίον, ἠθικὰ προβλήματα τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας, τοῦ κεφαλαίου κλπ.

Τὸ σεξουαλικὸ θέμα τὸ ἀντίκρουσε κοινωνιολογικὰ καὶ σημείωσε, πὼς κοντὰ στὴν ἀτομικὴ σεξουαλικὴ λειτουργία τοῦ ἀτόμου ἐκτελεῖ μιὰ ἐξαιρετικὴ κοινωνικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία εἶναι δημιουργὸς τῆς κοινωνίας. Ἐθιξε σημεῖα τῆς κοινωνικῆς δημιουργικότητος, αὐτῆς τῆς σπουδαίας ὁρμῆς τῶν ἀνθρώπων σὲ ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς μορφές της.

Ἐξήτασε τὶς σχέσεις τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ δικαίου καὶ περιέγραψε τὴν πορεία καὶ τὴ λειτουργία τῶν κανόνων καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου μέσα στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Ἀντίκρουσε τὸ δίκαιο ὡς προῖον τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔθιξε σημεῖα ποὺ μᾶς μαρτυροῦν ὡς ποῖο βαθμὸ τὸ δίκαιο εἶναι ἐξαρτημένο ἀπὸ τὶς πραγματικὲς κοινωνικὲς σχέσεις, πάντως μέσα σὲ μιὰ παντοδύναμη πολιτεία.

Παρατήρησε κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο τὶς δυσμενεῖς κοινωνικὲς ἐπιδράσεις τῶν ἔντονων τάσεων τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας γιὰ ἡδονὴ καὶ ἀπόλαυση, γιὰ πλεονεξία καὶ φιλαργυρία, γιὰ πολυτέλεια καὶ πλοῦτο, ὅπως καὶ τὶς δυσμενεῖς ἐπίσης ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν σχημάτων τοῦ φθόνου καὶ τῆς ματαιοδοξίας. Τοῦ φθόνου τῶν φτωχῶν καὶ τῆς ὑπεροφίας τῶν πλουσίων. Δυὸ βασικὲς αἰτίες ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἀναταραχὲς καὶ ἐπαναστάσεις.

Ὡστόσο ἐνστάσεις καὶ συγκρούσεις δὲν μποροῦν νὰ παραμερισθοῦν, ὅπως κατὰ ἰδανικὸ τρόπο ἐπιθυμοῦσε ὁ Πλάτων, γιὰτὶ ἀποτελοῦν ἓνα οὐσιαστικὸ μέρος τῶν μορφῶν καὶ τῶν σχημάτων τῶν κοινωνιῶν, τὶς ὁποῖες δὲν μπορεῖ κανένας νὰ τὶς σκεφθῇ χωρὶς ἐντάσεις, χωρὶς ἀναμέτρηση γύρω ἀπὸ τὴ μορφὴ τους καὶ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωσή τους, ἀλλὰ μὲ τοῦτο τὸ ἰδιαίτερο καὶ ξεχωριστὸ νόημα: πὼς αὐτὲς οἱ ἀναμετρήσεις δὲ γίνονται πρόσκομμα, παρὰ δίνουν ὥθηση σὲ κοινωνικὲς διαρρυθμίσεις, στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴν ἀνάδειξή τους.

Τὴν ἔννοια τοῦ ἔρωτα τὴν ἀντικρύζει σὰ βασικὴ τάση τῆς κοινότητος, τοῦ δίνει τὴ σημασία τῆς ἀένης προσπάθειας τῆς ἐνώσεως τοῦ καθενὸς μὲ

τούς ἄλλους, μὲ βάση τὸ «ἀγαθόν», ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἀσάλευτη ἐσωτερικὴ ἐνότητα τῆς κοινότητος. Τὸ ἀγαθόν, δηλαδή τὸ καλόν, τὸ ἠθικόν, σὰν πηγὴ τῆς κοινότητος, μπορεῖ νὰ διαποτίζει τὸ ὅλο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ὡς τις αἰσθησιακὲς ἀκόμῃ ρίζες τῆς, ὡς τὴ βάση τῶν ἐνστικτῶν καὶ νὰ μὴν ἐπεκτείνεται μόνο ὡς τὸ πεδίο τῆς βουλήσεως καὶ τῆς σωφροσύνης. Στὴ βάση τῆς αὐτῆς ἢ ἐντονῆς τάσης γιὰ ἐνωση, δηλ. ὁ ἔρωτας, γιὰ δημιουργία κοινότητος, κατὰ τὸ πλατωνικὸ νόημα, ἀδιάρρηκτης, περικλείει τὴν ἀρετὴ τῆς ἀλήθειας, τὴ δύναμη καὶ τὴν ἠθικὴ καθαρότητα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων μέσα στὴν κοινοτικὴ ζωή.

Μέσα στὴν κοινότητα, στὴν κοινωνία, δρᾷ καὶ ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος. "Ολες οἱ ἐνέργειες καὶ οἱ πράξεις τοῦ ἔχουν κοινωνικὴ χροιά, ὅλες κρίνονται μέσα στὸ πλαίσιο καὶ στὸ βάθος τῆς κοινωνίας. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα ἀντικρύζει ὁ Πλάτων τὴ διαμόρφωση τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, ποὺ ἦταν πρόβλημα κοινωνικό. Τὴν ἠθικὴ ζωὴ τῆς κοινότητος τὴν ἐξαρτᾷ ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, γιατί ἡ κοινότητα δὲν ἔχει ἀλλιώτικη ζωὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς καὶ ἀντίθετα ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἔξω ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ χωρὶς συμμετοχὴ σ' αὐτή.

Στὸ πρόβλημα τοῦ γάμου παρατηρεῖ ὅτι ἡ προίκα ἀποτελεῖ κάτι τὸ ὑλικὰ ταπεινωτικὸ στοιχεῖο, γι' αὐτὸ καὶ προτείνει τὴν κατάργησίν της. Δὲ θεωροῦσε δίκαιο, ἀλλὰ καὶ λογικὸ νὰ μένῃ μιὰ γυναίκα ἀνύπαντρη, ἔξω ἀπὸ τὴ βιολογικὴ ἀποστολὴ τῆς, ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας τῆς νὰ προσφέρῃ προίκα ¹¹⁵ καὶ ἀκόμῃ παρατηρεῖ, πῶς, ὅταν μιὰ γυναίκα παντρεύεται μὲ προίκα, τότε κατὰ εὐκολο τρόπο συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὴ θὰ περιφρονῇ τὸν ἄντρα τῆς, γιατί τὴν προτίμησε, ἀποβλέποντας στὴν προίκα καὶ ὄχι στὴ δική της, στὴν προσωπικὴ τῆς ἀξία ¹¹⁶. Θεωροῦσε τὴν προίκα σὰν ὑπόλειμμα βάρβαρης ἀντιτιμῆσεως τῆς ἀνθρώπινης ἀξίας, ποὺ προσέβαλλε τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, τὴν ὀντότητα, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ¹¹⁷. Οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες δὲν ἦταν λιγότερο προικοθῆρες τῶν σημερινῶν Νεοελλήνων. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα ἐπάνω στὸ αἰώνιο αὐτὸ κοινωνικὸ θέμα εἶναι τόσο σύγχρονες, ὅσο καὶ σπουδαίας κοινωνιολογικῆς ὑφῆς καὶ παρατηρήσεως ¹¹⁸.

Σὰν ἀρχικὴ αἰτία τῆς συμπτύξεως τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας, διαβλέπει τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ ἀτόμου νὰ καλύψῃ τὶς ἀνάγκες του, δεδομένον

115. Νόμοι 774-c.

116. Νόμοι 774-d.

117. Νόμοι 774-c.

118. Joannis Xirotiris, Die Auffassung von Kind und Kinderleben bei den griechischen Romanschriftstellern der spätantike 1936 σ. 44.

ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ πολλὰ πράγματα. Ἀπ' αὐτὸ τὸ κίνητρο συμπεραίνει ὅτι συναθροίσθησαν οἱ ἄνθρωποι σὰ μέτοχοι καὶ βοηθοὶ καὶ σχημάτισαν τὸν πρῶτο οἰκισμό. Ἔτσι μεταδίδει ὁ ἓνας στὸν ἄλλον ὅ,τι ὠφέλιμο ἔχει γιὰ μετάδοση ἢ ὁ ἴδιος μετέχει τῆς ὠφέλειας, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἄλλο. Σὰν πρώτη καὶ πιὸ μεγάλη ἀνάγκη γιὰ τὴ σύμπτυξη τῆς ομάδας βρίσκει τὴν ἀνάγκη τῆς προπαρασκευῆς τῆς τροφῆς γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑπαρξη: «τοῦ εἶναι τε καὶ τοῦ ζῆν ἕνεκα»¹¹⁹. Κατὰ ὅμοιο περίπου τρόπο ἀντικρύζει τὴ σύσταση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἢ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη, δηλαδή σὰ μιὰ ὑψηλότερη, περισσότερο συναρμολογημένη ἐνότητα ψυχικοῦ χαρακτήρα, ἢ ὅποια ἔχει ἀναπτυχθῇ ἀπὸ μιὰ ἀρχικὴ βιολογικὴ ἐνότητα ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν τάση τῶν ἀνθρώπων γιὰ τροφή, ἐπειδὴ τὴν τροφή του ὁ ἄνθρωπος τὴ βρίσκει καὶ τὴν παρασκευάζει καλύτερα μὲ τὴ συνεργασία, παρὰ μὲ τὴν ξεχωριστὴ καὶ ἀπομονωμένη ἐνέργεια καὶ προσπάθειά του. Ἀπὸ τὴν τάση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἄμυνα, τάση ποὺ προώθησε τοὺς ἀνθρώπους σὲ συνεργασία καὶ τὴν τάση γιὰ ἀναπαραγωγή, τάση ποὺ ὥθησε τὸν ἄνθρωπο στὴ συνένωση καὶ στὴ συνεργασία, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀπογόνων. Ὅσοι πιστεύουν στὴ βιολογικὴ αὐτὴ θεωρία λένε, ὅτι στὶς τρεῖς αὐτὲς διαδικασίες τῆς ζωῆς κατ' ἀρχὰς κυριαρχοῦσαν τὰ ἐνστικτα, ὕστερα σιγὰ σιγὰ κέρδισαν σὲ σημασία περισσότερο ἢ συνήθεια καὶ ἡ παράδοση καὶ κατόπιν ἡ λογικὴ, ἢ ὅποια μὲ τὸν καιρὸ ἐγινε κοινωνικὴ δύναμη πρώτης γραμμῆς. Τὴν κοινωνικο-ψυχο-βιολογικὴ αὐτὴ θεωρία τὴν ἔχει κάπως σημειώσει καὶ ὁ Πλάτων. Οἱ ἐνστικτώδεις τάσεις, λογικὲς διαδικασίες καὶ ἀποκτημένες ιδιότητες ἔτειναν στὴν ἀνάπτυξη ἀρμονικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἄνθρωπος σιγὰ σιγὰ ἐπαιρνε συνειδηση τοῦ «ἐγώ», ὅσο καὶ γινόταν πιὸ συνειδητὸ τὸ «ἐσύ», ὅσο καὶ ἀναπτυσσόταν ἡ κοινωνικὴ προδιάθεσή του, γιὰτὶ αὐτὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ μαλάξεως καὶ μεταβολῆς. Ἄν ἔλειπε ἡ πλαστοουργικότητα ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ποτὲ δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφθοῦμε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔμενε διαρκῶς αἰχμάλωτος τῆς χωρὶς ὅρια ἐπαναλήψεως τῆς ἐνστικτώδους ζωῆς του. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶχε ἀπλῶς κοινωνικὸ ἐνστικτο κι ὄχι κοινωνικὴ τάση ἐπιδεκτικὴ μαλάξεως, θὰ ἀποτελοῦσε μαζί μὲ τοὺς ἄλλους μιὰ ἀγέλη, ἓνα εἶδος κοινωνίας, ποὺ ὑπάρχει στὰ ζῶα, στὰ ὅποια κυριαρχεῖ τὸ ἀνεπίδεκτο ἀγωγῆς καὶ ἀλλαγῆς ἐνστικτο. Καὶ ἡ ἀγέλη βέβαια ἔχει τὴν κοινωνία της, ἔχει τίς ομάδες της καὶ ὑπακούει στοὺς ἀρχηγούς, ἀλλὰ κατὰ ἐνστικτώδη τρόπο, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι ἀνταλλάσσουν σκέψεις, ἰδέες, βρίσκονται σὲ ψυχικὴ ἐπαφὴ καὶ ἀλληλεπίδραση, συνεργάζονται, καταμερίζουν ἔργα, δείχνουν ἀλληλεγγύη, μὲ ἄλλα λόγια τὴν ἀνθρώπινη συμβίωση τὴ συνέχει ψυχικὴ ἐπαφὴ συνειδητῇ κι ὄχι ἐπαφὴ ἐνστικτώδης. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντελήφθη καὶ μᾶς τὰ σημειώνει ὁ Πλάτων στὴν κοινωνία του κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο.

119. Πολιτεία 369- κ.ε.

Τὶς ἀρετὲς σοφία, ἀνδρεία, σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη τὶς ἀπλώνει, πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ συμβολή τους, καὶ στὴν αὐτοτελείωση τοῦ ἀνθρώπου, τὶς διέκρινε σὰν κοινωνικὲς κυρίως ἀρετὲς, ὅχι σὰν αὐτοσκοπὸ, παρὰ σὰν ἀρετὲς τῆς κοινωνικῆς συμβιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Πλάτων ἤξερε καλὰ, πὼς δὲ ζοῦμε κοινωνικὰ σωστά, ἂν ζοῦμε μόνον καὶ μόνον προσωπικὰ ἠθικὰ καὶ τίμια, χωρὶς νὰ δοκιμαστοῦν οἱ ἀρετὲς μας στὸ πεδίο τῆς συμβιωτικῆς ζωῆς μας. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ὅλη ὑπόστασή μας μετέχει σὲ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, μιὰ ἀντίληψη μὲ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ βάθος.

Τὴν Πολιτεία του τὴν ἀντικρύζει σὰν ἓναν φυσικὸ ὄργανισμό, ὁ ὁποῖος ὑπηρετεῖ ἓναν ἠθικὸ σκοπὸ, ἓναν πνευματικὸ σκοπὸ, κυριαρχούμενο ἀπὸ πνευματικοὺς νόμους. Στὴν κοινωνία του ὑπερέχει ἡ δύναμη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἠθικῆς, ἀξίες ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν ὀχλοκρατικὴ ἐξάρτηση τῆς Πολιτείας του, ἐξάρτηση ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων ¹²⁰. Γνώριζε καλὰ καὶ σημείωσε κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο τὴ δύναμὴ τῆς ὑποβολῆς, τὸ πόσο οἱ ἄνθρωποι ὑπόκεινται στὴν ὑποβολή, ἀλλὰ καὶ στὴ δύναμὴ τῆς βίας. Γιὰ νὰ σωθῇ, παρατηροῦσε, μιὰ κοινωνία ἀπὸ τὴν ὀχλοκρατία, ὅταν αὐτὴ ἀπλωθῇ, εἶναι ἀδύνατο, ἐκτὸς ἂν υπάρξῃ θεϊκὴ ἐπέμβαση ¹²¹. Τὸ φαινόμενο τῆς ὀχλοκρατίας μελετᾶται σήμερα στὶς αἰτίες του, ἀλλὰ καὶ στὰ ἀποτελέσματά του ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους, ποὺ τὰ συμπεράσματά τους δὲν ἀπέχουν ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση τοῦ φαινομένου ποὺ ἔκανε ὁ Πλάτων.

Στὴν τέχνη τοῦ λέγειν διέκρινε τὴ διπλὴ ὄψη τῆς, τὴ λογικὴ καὶ τὴ ψυχολογικὴ πλευρά της, δηλαδὴ τὴν ἐπίδραση τῆς ὑποβολῆς τῆς ¹²². Τὸ ρητορικὸ λόγο τὸν χαρακτήρισε σὰν ἓνα δυνάστη μὲ τεράστια δύναμη, ποὺ μὲ τὸ πιὸ μικρὸ καὶ τὸ πιὸ ἀπαρατήρητο ὄργανο πετυχαίνει τεράστιες ἐπιδράσεις ἐπάνω στὸν ψυχικὸ κόσμον τῶν ἀνθρώπων. Διώχνει τὸ φόβο ἢ προκαλεῖ τὸν τρόμο, φέρνει τὴ λύπη ἢ τὴ χαρά, διεγείρει τὸν οἶκτο ἢ τὴ συμπόνια καὶ πόσα δὲν καταφέρει ὁ λόγος. Ἔχει μιὰ μαγικὴ δύναμη, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὴ τὴ μαγικὴ δύναμή του κρύβεται κι ἓνας σπουδαῖος κοινωνικὸς κίνδυνος, ἡ δημαγωγία, ὁπότε ὁ λόγος γίνεται κοινωνικὴ πληγὴ. Σημείωσε κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο καὶ ἐπισήμανε τὴν κοινωνικὴ ἐπίδραση τῆς τέχνης τοῦ λέγειν καὶ κυρίως τῆς δημαγωγίας ¹²³.

119. Πολιτεία 369- κ.ε.

120. Πολιτεία 492-ε.

121. Πολιτεία 492-ε.

122. Γοργίας 455-α καὶ Φαῖδρος 261-α.

123. Πρωταγόρας 313c πρβλ. καὶ Ἰω. Χ. Πούλου, Δημαγωγία καὶ Δημαγωγοί, 1967.

Κατά κοινωνιολογικό τρόπο παρατηρεί και μᾶς παρουσιάζει τὸν πολιτικό και κοινωνικό ἐκφυλισμὸ και τὶς ἀλλαγές ποὺ μποροῦν ν' ἀκολουθήσουν, ὅταν κυριαρχήσῃ στὴν κοινὴ γνώμη και ἀπλωθῇ μέσα στὴν πολιτεία ὁ ἀρριβισμός, ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ ματαιοδοξία, ὁ ὠμὸς ἐγωισμός, ἡ πλεονεξία και ἡ τάση γιὰ ἀπόλαυση ¹²⁴. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα και τὸ πιὸ καλὸ πολίτευμα και τὸ πιὸ καλὸ σύνταγμα, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, δὲν ὠφελεῖ, ἐκφυλίζεται, ξεπέφτει. Ἡ περιγραφὴ αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν, ποὺ μᾶς κάνει ὁ Πλάτων, δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι θέμα τῆς σύγχρονης Κοινωνιολογίας.

Μᾶς δίνει μὲ κοινωνιολογικὴ νύξη τὶς τάσεις και ἐπιδιώξεις τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς ἐποχῆς του, ποὺ κατέτειναν στὴν κατάληψη τῆς ἀρχῆς, τῆς ἐξουσίας, μὲ φαινομενικὸ σκοπὸ νὰ ἐφαρμόσουν δῆθεν τὸ ὕλικο ἢ ἰδεαλιστικὸ πρόγραμμά τους, ἐνῶ στὴν πραγματικότητά προέκειται γιὰ ἐπιδίωξη κυρίως και μόνον ἰδιοτελῶν σκοπῶν τόσο τῶν ἀρχηγῶν, ὅσο και τῶν ὀπαδῶν τους. Κοινωνιολογικὴ χροιά ἔχει ἐπίσης ἡ περιγραφή ποὺ μᾶς κάνει τῆς κολακείας τοῦ πλήθους ἀπὸ τοὺς πολιτικούς ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων κομμάτων, τῆς ἀδυναμίας τους νὰ μιλήσουν τὴν ἀλήθεια στὸ πλῆθος, και τῆς δειλίας τους νὰ παρουσιάζουν στὸ λαὸ μόνον ἀπατηλά, εὐχάριστα και εὐάρεστα, ὅσο νὰ πάρουν τὴν ἐξουσία στα χέρια τους, ἀδιαφοροῦντες ἂν ὀδηγοῦν στὸν κρεμνὸ. Ἐναν ὁλόκληρο διάλογο ἀφιέρωσε στὴν κριτικὴ τῶν πολιτικῶν και τῶν κομμάτων, τὸ «Γοργία», ὅπου κανένας συναντᾷ ἀξιόλογες, ἀλλὰ και σύγχρονες παρατηρήσεις κοινωνιολογίας τῆς Πολιτικῆς ¹²⁵.

Τὴν ἔννοια τῆς κοινότητος τὴν ἀντιλαμβάνεται κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο, δηλαδὴ τὴν ἐννοεῖ σὰ μορφὴ συμβιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, μέσα στὴν ὁποία κυριαρχεῖ περισσότερο τὸ συναίσθημα τῆς ἀλληλεγγύης, τὸ ἐνιαῖο τῆς βουλήσεως τῶν μελῶν της, ἡ ὁμοφωνία, ὁ δεσμὸς τοῦ ἴδιου πεπρωμένου. Τὰ ἄτομα τῆς κοινότητός του τὰ ἐννοεῖ νὰ εἶναι στενά δεμένα κάτω ἀπὸ ἓνα ὄλο και νὰ ἐνεργοῦν «ἐν συνεργασίᾳ», ὅπως τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Περιέγραψε μὲ σύγχρονη κοινωνιολογικὴ χροιά τὴν ὑπερβολὴ τῆς ἐλευθερίας και τὶς κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ μπορεῖ αὐτὴ νὰ ἐπιφέρῃ, τὶς ἀλλαγές

124. Φαίδων 69 και Πολιτεία 405-α.

125. Πολιτεία 566-ε.

καὶ τὴν κατάπτωση τῆς πολιτείας, τὴ μορφή τῆς ἀναρχομένης καὶ ἀσύδοτης δημοκρατίας τῶν δημαγωγῶν καὶ τὴν πτώση τῆς κοινότητος κάτω ἀπὸ τοὺς πολιτικούς ἀγῶνες, δηλαδή τὸν ἀφανισμό τῶν κοινωνικῶν σχημάτων κάτω ἀπὸ τὴν ἰδιοτελεῖ ἐπιδίωξη σκοπῶν τῶν ἐκφυλισμένων πολιτικῶν κομμάτων καὶ τὴν τυραννικὴ - ἐγωιστικὴ χρήση τῆς δυνάμεως τῶν ἀρχηγῶν τους. Τὴ μυωπικὴ ἀντίληψή τους νὰ τοποθετοῦν τὰ ὑποκειμενικὰ αἰσθήματά τους, ἰδιωτικὰ συμφέροντά τους ὑπεράνω τοῦ ἀντικειμενικοῦ κοινωνικοῦ καλοῦ καὶ συμφέροντος. Τὸν ὥμῳ αὐτὸν ἀτομικισμό τους τὸν ἀντικρύζει σὰν τὴν πῶδ σπουδαία αἰτία τοῦ κακοῦ τῆς παρακμῆς, τῆς καταπτώσεως καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς κοινωνίας.

Τὴν πολιτικὴ ἐνότητα τῆς πολιτείας τοῦ τὴν ἀντικρύζει ὡς θεσμό πού στέκεται πῶδ ὑψηλὰ ἀπὸ τὸ πολιτιστικόν, οἰκονομικὸ κλπ., γιατί δὲν ἀναφέρεται σὲ δευτερευούσης σημασίας ἀνθρώπινες δυνατότητες, ἀλλὰ στὴν ἀπόφαση πού παίρνει τὸ ἄτομο γιὰ τὴν ὑπαρξή του. Ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ ἐνότητα εἶναι ὑπαρκτῆς μορφῆς, γι' αὐτὸ μόνο αὐτὴ ἔχει τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἀποφασίσῃ γιὰ τὴ διεξαγωγὴ πολέμου καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὸ ἄτομο τὴ θυσία τῆς ζωῆς του. Δίνει τὸ δικαίωμα στὴν πολιτικὴ ἐνότητα νὰ κρατήσῃ στὴ διάθεσή της τὴν ἐφαρμογὴ φυσικῆς βίας γιὰ τὴ διατήρηση τῆς θεσπισμένης τάξεως τῆς ζωῆς τῶν μελῶν, ὑπερασπίζοντάς τὴν κατὰ παντός, πού θὰ ἐρχόταν νὰ τὴν διαταράξῃ. Θέμα τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας πού ἀπασχόλησε τὸν Μᾶξ Βέμπερ, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνεται στὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τοῦ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ Πλάτωνος ¹²⁶.

Ἐπισήμανε κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο τὴν ἔννοια τῆς κυριαρχίας τῆς δυνάμεως. Γιὰ τὴν Κοινωνιολογία, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα, ἔχει σπουδαία σημασία αὐτὸ πού λέγεται «δύναμη», δηλαδή ἡ δυνατότητα νὰ ἐπιβάλλῃ κανένας ἀναγκαστικὰ τὴ θέλησή του, γιατί ἡ δύναμη μπορεῖ εὐκολὰ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ αὐθαιρεσία.

Οἱ ἔννοιες κυριαρχία καὶ δύναμη χρησιμοποιοῦνται σχεδὸν μὲ τὴν ἴδια ἔννοια καὶ ἡ μιὰ εἶναι μορφή τῆς ἄλλης. Ἡ κυριαρχία καὶ ἡ δύναμη προϋποθέτουν ὥστόσο περισσότερο ἢ λιγότερο κάποια ἐθελουσία ὑπακοῆς, καθὼς καὶ μερικoὺς ἄλλους παράγοντες, ὅπως π.χ. τὴ συνήθεια, τὴν πιστότητα, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν πειθαρχημένη ἢ τὴν ὀρθολογιστικὴ σκέψη. Ἀνάλογα μὲ τὰ αἷτια πού βρίσκονται μέσα σ' αὐτὸ πού λέμε κυριαρχία, μποροῦμε νὰ διακρίνομε μερικὲς μορφές της καὶ τέτοιες ἔχομε:

126. Κ. Γεωργούλη, μετάφρ. Πλάτωνος Πολιτεία, Εἰσαγωγή σ. CXIV.

α) Τὴν κυριαρχία λογικοῦ χαρακτήρα, δηλαδή αὐτὴν ποὺ στηρίζεται στὴν ἐμπιστοσύνη καὶ στοὺς κατὰ λογικὸ καὶ νόμιμο τρόπο κατασκευασθέντας κανόνες τοῦ δικαίου καὶ στὴν ἐμπιστοσύνη τῶν ἀνθρώπων ποὺ θ' ἀσκήσουν τὴ δύναμη.

β) Τὴν κυριαρχία παραδοσιακοῦ χαρακτήρα, δηλαδή αὐτὴν ποὺ στηρίζεται στὴν παράδοση καὶ ποὺ ἡ νομιμότητα τῆς παραδοσιακῆς αὐθεντίας γιὰ διεκδίκηση τῆς ὑπακοῆς θεωρεῖται ἀπὸ ὅλους καὶ ἀντικρύζεται σὰν κάτι τὸ αὐτονόητο.

γ) Τὴν κυριαρχία χαρισματικοῦ χαρακτήρα, δηλαδή αὐτὴν ποὺ βασίζεται στὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη καὶ πίστη πρὸς τὸν ἀρχηγό. Σὲ περιόδους κρίσεων ἢ δεινῶν καιρῶν οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν ὅτι ὀρισμένοι ἡγέτες εἶναι ἐξαιρετικοί· πὼς ἔχουν τίς ιδιότητες ἐκεῖνες, δηλ. τὸ «χάρισμα» τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ κρίσεις καὶ νὰ παρακαμφθοῦν τὰ δεινά. Οἱ ἱδρυταὶ θρησκειῶν, οἱ προφῆται, οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἥρωες κλπ. ἀποτελοῦν ἀρχέτυπα αὐτῶν τῶν χαρισματικῶν ἡγετῶν. Ἡ ἐμφάνιση χαρισματικῶν ἡγετῶν παίζει σπουδαῖο ρόλο γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν κοινωνιῶν, παράλληλα μὲ πολλοὺς ἄλλους κοινωνικοὺς παράγοντες. Οἱ χαρισματικοὶ ἡγέται ἀποτελοῦν ὄντως ἐπαναστατικὲς δυνάμεις στὴν ἱστορία. Τὸ «χάρισμα» ἀντιμάχεται τὴ γραφειοκρατία καὶ ὅλους τοὺς θεσμοὺς τῆς ρουτίνας τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὴν παράδοση. Ὁ χαρισματικὸς ἡγέτης μπορεῖ νὰ κεντρίσῃ τοὺς ὁπαδοὺς του ἔτσι, ὥστε ν' ἀπαρνηθοῦν τὴ σκοπιμότητα γιὰ χάρη τῆς ἐπιτεύξεως ὀρισμένων ὑψίστων ἀξιῶν.

Ἡ κυριαρχία ποὺ ἀσκεῖται στὴν Πλατωνικὴ Πολιτεία εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία χαρισματικῆς μορφῆς, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Raymond Lucien Klee¹²⁷. «Ἡ ἀληθινὴ πηγὴ», γράφει, «τοῦ γοήτρου τῶν ἀρχόντων εἶναι ἡ γνώση ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ πραγματικὸ εἶναι»¹²⁸. Οἱ φιλόσοφοι του φτάνουν πρῶτα στὴν ἐνόραση τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ Αὐτοὶ καθορίζουν τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμοὺς τάξεως καὶ σώζουν τίς διατάξεις τοὺς «εἰς τὸ ἀληθέστατον ἀποβλέποντες καὶ ἀναφέροντες τε καὶ θεώμενοι ὡς οἷόν τε ἀκριβέστατα, οὕτω δὲ καὶ τὰ ἐνθάδε νόμιμα καλῶν τε πέρι καὶ δικαίων καὶ ἀγαθῶν τίθεσθαι τε, ἐὰν δέη τίθεσθαι καὶ τὰ κείμενα φυλάττοντες σώζειν»¹²⁹. Οἱ πολίται τῆς πλατωνικῆς πολιτείας εἶναι πρόθυμοι καὶ δείχνουν πειθαρχία ἀπόλυτη στὰ προστάγματα τῶν φιλοσόφων ἡγετῶν, ἐπεὶ τὸς θεωροῦν ἐκλεκτές, χαρισματικὲς φύσεις, γιὰτὶ κατόρθωσαν νὰ ἰδοῦν τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

127. Raymond Lucien Klee, *Theorie et pratique dans la cité platonicienne* ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸν *Revue d'Histoire de la Philosophie* Δεκέμβριος 1930 σημειωμένο ἀπὸ τὸν Κ. Γεωργούλη, ἐνθ' ἄνωτ. CVIII.

128. Πολιτεία 517-α.

129. Πολιτεία 484-ε.

Ἀποτελοῦν ἐκλεκτὴ χαρισματικὴ τάξη ἀνθρώπων προικισμένων ἀπὸ τῆ φύσις, μὲ σπάνια προσόντα, μὲ «χαρίσματα».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Πλάτων ταυτίζεται μὲ τὴν χαρισματικὴ κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη τοῦ Μάξ Βέμπερ¹³⁰, ὁ ὁποῖος διέκρινε τρεῖς μορφές τῆς κυριαρχίας, μορφές βέβαια, οἱ ὁποῖες στηρίζονται ἐπάνω στὴ νομιμότητα, γιὰτὶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες, οἱ ὁποῖες θεωροῦν περιττὸ νὰ ἔχουν ἀξιώσεις ἐπάνω στὴ νομιμότητα.

Κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐπίδραση τόσο τοῦ περιβάλλοντος, ὅσο καὶ τῆς κληρονομικότητας ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὸν Πλάτωνα «ἡ φύσις ἐν παντὶ καὶ εἰς τὸν φυτικόν, ζωικόν καὶ ἀνόργανον κόσμον δέον νὰ συγκεράννυται, διότι πανταχοῦ τὰ κράματα, κατ' αὐτόν, καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀνόργανα στοιχεῖα, ὅταν ἡ μεῖζις τοῦ μαλακοῦ μετὰ τοῦ σκληροῦ γίνῃ ὑπὸ κανονικῆς ἀναλογίας, εἶναι καὶ στερεώτερα καὶ ὠραιότερα ἀπὸ τὰ φυσικά». Ἡ ἀντίληψη ποὺ ὑποστηρίζεται στοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπὸ πολλοὺς βιολόγους μὲ φανατισμό, ὅτι τὸ πεπρωμένο τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτᾶται μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα, ἀπὸ τὴ δομὴ καὶ τὴν ὕφῃ τοῦ κυττάρου, τοῦ πυρήνα καὶ τῶν χρωματοσωμάτων του, δὲν εὐσταθεῖ πιά, γιὰτὶ θεωρεῖται καὶ εἶναι μονομερὴς¹³¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι πλευρὰ ὑπῆρχαν καὶ οἱ κοινωνιολόγοι, ποὺ πίστευαν καὶ αὐτοὶ ἀκράδαντα, πῶς τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὀρίζουν θετικὰ καὶ ἀποφασιστικὰ μόνο οἱ δυσμενεῖς ἢ οἱ εὐμενεῖς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ διαμάχη τῶν ἐρευνητῶν διήρκεσε ἀρκετὰ χρόνια καὶ σήμερα βρίσκονται ἀκόμη κάπου φανατικοὶ μονόπλευροι, μονομερεῖς τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης θεωρίας. Ὡστόσο γενικὰ ἔχει γίνῃ πιά ἀποδεκτό, πῶς ἡ ζωὴ καὶ τὸ πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τόσο τῶν ἐνδογενῶν, ὅσο καὶ τῶν ἐξωγενῶν παραγόντων καὶ καταστάσεων. Οἱ προδιαθέσεις, εἴπαν, ὀρίζουν τὸ περιβάλλον ὡς ἓνα σημεῖο, ἐνῶ αὐτὲς πάλι ὀρίζονται ἀπ' αὐτὸ ὡς ἓνα πάλι ὄριο¹³². Εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ καθορισθῇ ἀπόλυτα ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων. Ἡ ἀμοιβαία ἐπίδρασή τους φαίνεται νὰ εἶναι τόσο περιπλεγμένη, ὥστε νὰ μὴν μπορῇ κανένας νὰ βρῇ εὐκολα ἀπὸ ποῦ ἀρχίζει ἡ μιὰ καὶ ποῦ τελειώνει ἡ ἄλλη ἐπιρροή.

Ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε φαίνεται καλὰ τὸ πόσο εἶναι σύγχρονη ἡ ἐπισήμανση τοῦ Πλάτωνα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ βιοκοινωνιολογικὴ θεωρία του τῆς μείξεως καὶ

130. Die Wirtschaft und die Gesellschaftigen Ordnungen und Mächte 1920.

131. Fr. Schneider, Die Jugendverwahrlosung und ihre Bekämpfung, 1950 σ. 21.

132. Fr. Schneider, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 141 πρβλ. καὶ Ἰω. Ν. Ξηροτύρη, τὸ Παράσπασμα στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς ἐφήβους 1958 σ. 4 κ.έ.

τοῦ κράματος τῶν ἐξωγενῶν καὶ τῶν ἐνδογενῶν παραγόντων, ποὺ ἐπιδροῦν ἐπάνω στὸ πεπρωμένο τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνιῶν.

Τὴν εὐγονία τὴν παρατηρεῖ κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο, ὅσο κι ἂν καταλήγη στὸ δογματικό: «Πρέπει οἱ ἄριστοι νὰ συνέρχωνται μὲ τὶς ἄριστες, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερες φορές γιὰ τεκνοποίηση, σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς μειονεκτοῦντας σωματικὰ καὶ πνευματικὰ¹³³, τῶν ὁποίων οἱ καρποὶ πρέπει μὲ κάθε θυσία νὰ παρεμποδισθοῦν, γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ τελειότερη ἀνθρώπινη κοινωνία. Ἡ κοινωνιολογικὴ αὐτὴ ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα ἡ «ἐξ ἀκμαζόντων γονέων γένεσις τέκνων» - διότι «ἐξ ἀγαθῶν γονέων προέρχονται τὰ καλύτερα¹³⁴ καὶ «οὐχὶ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρίστων», εἶναι ἐξαιρετικὰ σύγχρονη, κατοχυρωμένη καὶ μὲ νόμους στὶς διάφορες χῶρες τῆς ὑψηλίου καὶ μάλιστα στὶς πιὸ πολιτιστικὰ ἀναπτυγμένες κοινωνίες.

Παρατηρεῖ ἀκόμη κατὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο προβλήματα τοῦ γάμου, ὅπως περιπτώσεις π.χ. διαζυγίου καὶ ὀρίζει ὅτι: «Ἡ τεκνοποίηση καὶ ἡ ἐπαγρύπνηση ἀπὸ μέρους τῆς πολιτείας γι' αὐτὴν νὰ εἶναι δεκαετοῦς διάρκειας» καί, «ἂν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συζύγους καὶ τῶν δυὸ φύλων εἶναι ἄγονοι, τότε ὕστερα ἀπὸ κοινὴ συμφωνία καὶ ἀπόφαση ἂς χωρίζουν». Κι ἀκόμη σὲ περίπτωση διαφωνίας μεταξὺ τῶν συντρόφων στὸ γάμο ἢ ἀπὸ παράβαση τῆς συζυγικῆς πίστης ὅποιος θὰ θεωρῆται ἐνοχος νὰ τιμωρῆται ἀνάλογα¹³⁵. Ζητοῦσε νὰ ἀνακαλύψῃ κατὰ σύγχρονο τρόπο τὶς ὑγιεῖς κληρονομικὲς προδιαθέσεις τῶν ἀνθρώπων, ποὺ μὲ τὴν εὐγονία νὰ φέρῃ ἀλλαγὲς μέσα στὴν κοινωνία του, δηλ. νὰ τὴ στηρίξῃ σὲ γερεὲς βάσεις.

Δὲν ἀνέχεται τὴν ἀγαμία, γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρῶτον «ζῶον διάζυγον». Ἔχει φυσικὴ κλίση γιὰ σύζευξη κι ἔτσι μὲ τὸ γάμο «ἀρχίζει ἡ ζωὴ τῶν ἀτόμων τῶν κατὰ φύσιν καὶ καθ' ὁμάδας ζώντων», πρῶτα «ζῶον διάζυγον καὶ ὕστερα «ζῶον κοινωνικόν»¹³⁶. Γι' αὐτὸ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὲς σ' ὁποιους ἀποφεύγουν τὸ γάμο, τοὺς θεωρεῖ ἀντικοινωνικοὺς, τοὺς ἀντικρύζει σὰν κοινωνικὸ βάρος, τοὺς θέτει στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ περιθώριο¹³⁷.

Ὁ Πλάτων συζητεῖ προβλήματα κοινωνιολογικῆς μορφῆς ποὺ σήμερα ἀκόμη δὲν ἔχουν χάσει τὴ σημασία τους, ὅπως π.χ. τὸ πρόβλημα τῆς πολυνο-

133. Πολιτεία 459-ε πρβλ. καὶ Σακορράφου Κοινωνιολογικαὶ καὶ Παιδαγωγικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Πλάτωνος, 1957- σ. 185.

134. Πολιτεία 495.

135. Νόμοι 783-785α.

136. Πολιτεία 462, 463, 457.

137. Νόμοι 774-d-c.

μίας, ποὺ τὴ χαρακτηρίζει σὰν ἀρρώστια τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Ὅπου ὑπάρχει πολυνομία, παρατηρεῖ, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ παρανομία καὶ κάνει μιὰ πετυχημένη παρομοίωση: ὅπου ὑπάρχουν πολλοὶ γιατροί, ἐκεῖ ὑπάρχουν καὶ πολλὲς ἀσθένειες¹³⁸. Παρατηρεῖ προσεκτικὰ μιὰ κοινωνικὴ πληγὴ, ἓνα κοινωνικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο (φεῦ!) ἡ κοινωνία μας καὶ σήμερα ἀκόμη δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀποφύγῃ, γιατί, λέγει ὁ Πλάτων, ὅπου παρατηρεῖται αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ἐκεῖ λείπει ἀπὸ τὰ μέλη τῆς κοινότητος, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς της, τὸ πρέπον ἥθος.

Ἀνάμεσα στὸ ἀσθενέστερο καὶ στὸ ἰσχυρότερο ὑπάρχει μιὰ ἀσυμφωνία καὶ τὴν ἀσυμφωνία αὐτή, τόσο στὸ ἴδιο τὸ ἄτομο, ὅσο καὶ στὰ μέλη τῆς κοινωνίας του, τῆς πολιτείας του, μπορεῖ νὰ τὴν ἐξαλλάξῃ σὲ συμφωνία καὶ ὁμόνοια μὲ τὴν κυριαρχία τῆς σωφροσύνης. Αὐτὴ τὴ βλέπει σὰν κάτι τὸ ἀνάλογο πρὸς τὴν ἁρμονία, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ὁμόνοια καὶ τὴ συμφωνία ἀνάμεσα στὸ ἰσχυρότερο καὶ στὸ ἀδυνατότερο, νὰ ὀδηγήσῃ σὲ μιὰ θεληματικὴ ὑποταγὴ, ὑπόταξη στοὺς κοινωνικοὺς κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἀνακύπτουν σὰν ἀνασταλτικὲς δυνάμεις ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν συμβιούντων ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν αὐτοσυγκράτησή τους. Γιατί, ἂν ἐπιβάλλωνται ἔξωθεν οἱ ἀνασταλτικὲς αὐτὲς δυνάμεις, χωρὶς νὰ ἀναδεύουν σὲ κάποια μορφὴ στὶς συνειδήσεις τῶν μελῶν τῆς κοινότητος ἢ τῆς πολιτείας, τότε οἱ κοινωνικοὶ κανόνες δὲν ἔχουν κανένα βαθυτέρο νόημα, παρὰ θὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ κανένας ἓνα κάποιο χρονικὸ διάστημα, ὅπως ἀκολουθεῖ μιὰ γενικὴ διαταγὴ καὶ ὅχι μιὰ ἀναπτυγμένη ἀρετή, ὅπως ἡ σωφροσύνη.

Παρατηρεῖ κατὰ ἐκπληκτικὰ σύγχρονο κοινωνιολογικὸ τρόπο τὴν ἀνταρσία τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του. Περιγράφει τίς αἰτίες οἱ ὁποῖες βρίσκονται στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, στὴ διαβρωτικὴ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν κυρίως σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε στὴν παράδοση καὶ στὴν ἐκφυλισμένη καὶ διεφθαρμένη τῆς ἐποχῆς του δημοκρατία. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν ἀντιθέσεων τῶν δυὸ γενεῶν βγαίνει καθαρὰ τὸ συμπέρασμα τῆς τόσο προχωρημένης καὶ προχωρούσης στὴν ἐποχὴ του χωρὶς σταμάτημα διαφθορᾶς τῆς νεολαίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μεγάλης ἀδυναμίας τῶν ὀρίμων νὰ σταματήσουν τὸ κακὸ. Τὸ πνεῦμα τῆς ἀσύδοτης ἐλευθερίας ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν πολιτεία ἔχει μπῆ καὶ ἔχει ἐνθρονισθῇ μέσα στὰ σπίτια, ὅπου ὁ πατέρας γίνεται ὅμοιος μὲ τὸ παιδὶ καὶ φοβᾶται τὰ παιδιὰ του καὶ τὸ παιδὶ συνηθίζει νὰ παίρνῃ τὴ θέσιν τοῦ πατέρα του καὶ οὕτε ντρέπεται. Ὁ δάσκαλος φοβᾶται τοὺς μαθητάς του καὶ τοὺς κολακεύει.

138. Πολιτεία 424-α.

Οἱ μαθηταὶ δὲ δείχνουν σεβασμὸ οὔτε στοὺς δασκάλους οὔτε δὰ καὶ στοὺς παιδαγωγοὺς καὶ γενικὰ οἱ νέοι παίρνουν τὸ ὕφος τῶν πεπειραμένων δῆθεν ἀνθρώπων. Οἱ ὥριμοι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ρίχνοντας τὸν ἑαυτό τους στὸ ἐπίπεδο τῶν νέων, θέλουν νὰ εἶναι ἀνεξάντλητη πηγὴ εὐτραπείας καὶ λεπτῶν χαριεντισμῶν, γίνονται παλὶμπαιδες. Ἀντιγράφουν τὴ νεανικὴ συμπεριφορὰ, γιὰ νὰ μὴ δίνουν τὴν ἐντύπωση, πὼς εἶναι ἄνθρωποι δυσάρεστοι καὶ δεσποτικοί. Ἡ κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας φτάνει μέσα στὴν κοινωνία, σὲ ὑψιστὸ βαθμὸ . . . κι ἐνῶ τὸ κανονικὸ θὰ ἦταν οἱ νέοι νὰ θεωροῦν τοὺς ὥριμους σὰν ὑποδείγματα καὶ νὰ τείνουν πρὸς αὐτούς, μιμοῦνται οἱ γέροι τοὺς νέους, ἔτσι, πού νὰ γίνεται τὸ ἀφύσικο, αὐτοὶ νὰ ἐξαρθῶνται ἀπὸ τὴν κρίση τῶν νέων ¹³⁹. Δὲν ἀπομένει τίποτε ἄλλο στοὺς ὥριμους, παρὰ τὸ καλόπιασμα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν ὠφελεῖ, γιατί ἡ νεολαία γίνεται αὐθάδικη καὶ περιφρονεῖ τοὺς ὥριμους, τοὺς γέρους, τοὺς γονεῖς.

Ὁ Πλάτων διέκρινε καὶ σημείωσε κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο, ὅτι στὸ νέο λείπει ἡ δύναμη νὰ νιώσῃ τὴν παράδοση, γιατί αὐτὴ δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀπλό, παρὰ κάτι τὸ πολυπλοκὸ καὶ τὸ πολυσύνθετο, κλείνει μέσα τῆς πολυποίκιλους παράγοντες, ιστορικούς, λογικούς καὶ προσωπικούς ἀκόμη. Γιὰ νὰ τὴν καταλάβῃ κανένας, κι ὅχι ἀπλῶς νὰ τὴν ἀρνηθῇ, χρειάζεται ἱστορικὸ πνεῦμα, πείρα ζωῆς καὶ ὀριμότητα πνευματικὴ, πού νὰ τοῦ ἐπιτρέπῃ νὰ βλέπῃ τὸ ἀπόλυτο καὶ τίς ἀξίες κάτω ἀπὸ τὰ ἐφήμερα προβλήματα.

Οἱ σοφισταὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς σχετικότητας καὶ τῆς ἀμφιβολίας πού σκόρπισαν μέσα στὴν κοινωνία ἔσεισαν πρόρριζα τὴν αὐθεντία καὶ τὸ κύρος τῶν προσώπων καὶ τῶν θεσμῶν. Μὲ τὸν ὑποκειμενισμό τους καὶ μὲ τὸ στεγνὸ ὀρθολογισμό τους ἔθεσαν τὰ πάντα κάτω ἀπὸ τὴν κατηγορίαν τῆς «*Homo Mensura*». Τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα τῆς ἀσυδοσίας καὶ τῶν ἀπάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος» ἐπέδρασε τόσο ἐπάνω στοὺς νέους, ὥστε μέσα σὲ λίγα χρόνια νὰ εἶναι εὐδιάκριτα πιά τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τους: Ἀποφυγὴ κάθε προσπάθειας καὶ ἀμύλλας, παρὰ δόσιμο στὶς ἐπιπόλαιες διασκέδασεις καὶ στὴν ἔντονη σεξουαλικὴ ζωὴ. Ἀπρεπὴ συμπεριφορὰ τόσο στὴν ἰδιωτικὴ, ὅσο καὶ στὴ δημόσια ζωὴ, στὸ σπίτι καὶ στοὺς δρόμους. Ἀπόρριψη κάθε ἔχρους σεβασμοῦ πρὸς τὸ κύρος τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ὀρίμων. Ἀλλαγὴ ἐνδυμασίας καὶ ἀποφυγὴ ἀπὸ κάθε σκληραγωγία, τάση πρὸς τὴ μαλθακότητα καὶ τῶν ἐρωτισμὸ. Ξεφωνητὰ καὶ ἀπρεπὰ γέλια. Συναναστροφὴ μὲ γυναικὲς μειωμένης ἠθικῆς ὑποστάσεως, ἐγκατάλειψη τῶν γυμνασίων, τῶν παλαιστρῶν, ἀλλὰ συχνὰς ἐπισκέψεις στὰ λουτρά, ἀπρεπὴ στάση ἀπέναντι τῶν ὀρίμων καὶ κυνήγημα κάθε ἐκφυλισμένης ἀπολαύσεως. Ἡ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς γονεῖς ἦταν στὸ ἑπακρο αὐθάδης, ἐφθανε στὸ σημεῖο νὰ δέρνονται ἀπὸ τὰ παιδιὰ τους. Τὸ κακοσυνήθισμα καὶ τὸ παραχάιδεμα ἦταν ἕνα ἀρκετὰ ἀπλωμένο σφάλμα

139. Πολιτεία 562-c-563-d.

ἀγωγῆς ποὺ ἐμπόδιζε σοβαρὰ τὴν ὑποταγὴ τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν ἐνστικτικῶν στὴν ἐπιταγὴ τοῦ ἠθικοῦ, κοινωνικοῦ νόμου καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἐμπόδιζε τὸ νέο νὰ προσαρμοσθῇ καὶ νὰ ἐνταχθῇ στὰ κοινωνικὰ πλαίσια. Ἐτσι γινόταν ὁ νέος ἐγωκεντρικός, ὥστε νὰ νομίζῃ αὐτὸς πὼς ἔχει δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ τὶς θελήσεις του, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ὑφῆ καὶ τὴν ποιότητά τους, γινόταν ὡμὰ ἀτομικιστὴς καὶ φυσικὰ ἀντικοινωνικός¹⁴⁰. Ὁ Πλάτων διέκρινε, πὼς ἡ πολιτικὴ δημαγωγία ἦταν μιὰ βασικὴ αἰτία γιὰ τὴν ἀποθράσυνση τῆς νεολαίας, ὅχι μόνο φαινόμενο παλιό, ἀλλὰ, φεῦ! καὶ σύγχρονο, γιατί κολακεύει τὴ νεολαία, τὴ δελεάζει. Τῆς ἐπιτρέπει τὰ πάντα καὶ τῆς ὑπόσχεται εὐκολὴ κοινωνικὴ ἀνάδειξη καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν κόπο. Τὴν ἐρεθίζει μὲ τὸ πὼς αὐτὴ δὲ φταίει σὲ τίποτε, πὼς ἄλλοι εἶναι ὑπεύθυνοι. Ἐτσι ἀπογυμνώνει τὸ νέο ἀπὸ κάθε συναίσθημα εὐθύνης καὶ τὸν παραδίδει στὰ ἐνστικτικὰ καὶ στὶς ὁρμές.

Σημειώνει ἀκόμη καὶ παρατηρεῖ ἓνα σύγχρονο κοινωνιολογικὸ πρόβλημα: τὴν ὑπερφροντίδα ποὺ δείχνουν οἱ γονεῖς πρὸς τὰ παιδιὰ τους, γι' αὐτὸ καὶ μᾶς τονίζει, πὼς οἱ γονεῖς πρέπει νὰ ξέρουν ὅτι ἡ τρυφηλότητα, δηλαδὴ ἡ εὐμάρεια, ἀλλάζει τὰ ἥθη τῶν νέων, τοὺς μετατρέπει σὲ δύστροπους σὲ μέγιστο βαθμὸ τόσο, ὥστε νὰ ἐξάπτωνται ἀπὸ ἀνάξια λόγου ζητήματα, καταδικάζει τὴν τρυφηλὴ ζωὴ, γιατί αὐτὴ δημιουργεῖ τυραννικοὺς χαρακτῆρες¹⁴¹. Ἡ τρυφηλότητα γεννᾷ καὶ δημιουργεῖ πολλὰ κακὰ καὶ τὴν «ὑβριν». Ἐνα σύγχρονο κοινωνικὸ φαινόμενο, ποὺ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινούς κοινωνιολόγους ἀποδίδουν τὴν παρατηρούμενη ἄνευ λόγου ἀνταρσία τῶν νέων στὶς βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένες κοινωνίες κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος στὴν τρυφηλότητα, στὴν εὐμάρεια καὶ στὴν εὐημερία, μέσα στὴν ὁποία ζοῦν σήμερα οἱ νέοι μας.

Ὁ Πλάτων ἀντιτίθεται πρὸς τὴν τάση τῆς ἐπιδιώξεως τῆς εὐδαιμονίας μὲ τὸ νόημα τῆς εὐωχίας καὶ τοῦ βυθίσματος στὶς ὕλικές ἀπολαύσεις, δὲν ἐννοεῖ τὴν εὐδαιμονία σὰν ἀπόλαυση καὶ κατανάλωση ὕλικῶν ἀγαθῶν, παρὰ σὰ δράση, ποὺ εἶναι σύμφωνη μὲ τὶς φυσικὲς προδιαθέσεις τοῦ ἀτόμου. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Πλάτωνα στὸ στόμα τοῦ Σωκράτη εἶναι ἐξαιρετικὰ σύγχρονη. Σήμερα τὸ φαινόμενο τῶν καταναλωτικῶν κοινωνιῶν, τὸ φαινόμενο τῶν κοινωνιῶν τῆς εὐημερίας, ἀπασχολεῖ τοὺς κοινωνιολόγους, γιατί παρατηροῦν ὅτι π.χ. στοὺς νέους ἡ ἐξασφαλισμένη καλοπέραση, οἱ εὐωχίες καὶ οἱ χωρὶς ὅρια ἀπολαύσεις, ποὺ προσπορίζουν οἱ εὐημεροῦσες βιομηχανικὲς κοινωνίες,

140. Πολιτεία 549c-550-β.

141. Πολιτεία 381-c.

έχουν αφαιρέσει τους στόχους, πρὸς τοὺς ὁποίους θὰ μπορούσαν νὰ στρέψουν τὴ δραστηριότητά τους. Ἡ εὐημερία καὶ ἡ εὐμάρεια, δηλαδή ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας μὲ τὸ νόημα ποὺ τὴν ἀντιλαμβάνονται οἱ πολλοί, συνοδεύονται, ὅπως τονίζουν σημερινοὶ κοινωνιολόγοι, ἀπὸ μιὰ «πνευματικὴ δυστυχία»¹⁴². Ἡ εὐμάρεια, καὶ μάλιστα μὲ τὸν ταχὺ καὶ ἀπότομο ρυθμὸ ποὺ ἀπλώθηκε ὀρίζοντια καὶ κάθετα, παρέσυρε καὶ γκρέμισε, ἀδυνάτισε, κλόνισε θεσμούς, κυρίως κοινωνικοὺς κανόνες ἠθῶν, ἐθίμων, δικαίου καὶ λοιπῶν ἠθικῶν ἀξιών. Ὁ Πλάτων παρατηρεῖ ἀπόλυτα κάτω τὸ ἴδιο: πὼς τὴ σωτηρία τοῦ κοινοῦ, τῆς κοινωνίας, τὴ βάζουν σὲ κίνδυνο δυὸ ἀντίθετα πράγματα: ὁ πλοῦτος ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ ἡ πενία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀντίληψη πὼς ἡ εὐμάρεια θὰ ἀπλώνε τὴν ἁρμονία μέσα στὴν κοινωνία δὲν ἀποδείχθηκε σήμερα ἀληθινή, γιατί αὐτοὶ ποὺ καταστρέφουν, καῖνε καὶ καταλαμβάνουν τὰ πανεπιστήμια στὶς δυτικές δημοκρατίες, αὐτοὶ ποὺ ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας δὲν κατέχονται ἀπολύτως καὶ γιὰ κανένα λόγο ἀπὸ βιοτικὸ ἄγχος, παρὰ ἐπαναστατοῦν καὶ διαμαρτύρονται, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, γιὰ τὴν ἔλλειψη π.χ. γύρω ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια χώρου, γιὰ νὰ παρκάρουν τὰ αὐτοκίνητά τους, δεδομένου ὅτι ὁ χῶρος ποὺ ἔχει προβλεφθῇ στὰ νεοκτισθέντα πρὸ δεκαετίας πανεπιστημιά τους δὲν ἐπαρκεῖ.

Ὁ Πλάτων κάνει χρῆση τοῦ μύθου μὲ κοινωνιολογικὴ μορφή. Οἱ μῦθοι εἶναι κοινωνικὰ φαινόμενα ὁμαδικῆς ψυχολογίας. Εἶναι πολλῶν εἰδῶν καὶ μορφῶν, πάντως δημιουργοῦν κοινὴ γνώμη καὶ κοινωνικὴ συνείδηση. Ἄλλοι πάλι μὲ τὸ διδακτικὸ τους νόημα δημιουργοῦν κανόνες ζωῆς. Ἐχουν κάποια σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα, εἶναι εἰδωλὸ τους καὶ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς φαντασίας. Ὑπάρχουν καὶ μῦθοι ποὺ κατασκευάσθηκαν ἀπὸ στοχαστές, ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ καταστήσουν εὐκολώτερο ἀντιληπτές τὶς λειτουργίες ἢ νὰ ἐνισχύσουν τὶς ἀπόψεις τους¹⁴³. Ὁ Πλάτων χρησιμοποίησε κι αὐτὸ τὸ εἶδος, γιὰ νὰ φανερώσῃ τὴν ἀγνωσία τῶν πραγμάτων, τὴ σύγχυση, μέσα στὴν ὁποία ζῇ ὁ κόσμος¹⁴⁴. Νὰ φαντασθῆς, λέγει, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση βρίσκεται στὴν ἀκόλουθη κατάσταση, ὡς πρὸς τὴ γνώση καὶ τὴν ἀγνωσία της: Σκέψου ἀνθρώπους ἄλυσοδεμένους ἀπὸ τὴ μικρὴ ἡλικία τους μέσα σὲ πλατὺ σπήλαιο μὲ τὰ νῶτα πρὸς τὴν εἴσοδο καὶ νὰ βλέπουν μόνο τὶς σκιές, τὰ ἀπεικάσματα, τὶς εἰκόνες τῶν πραγμάτων ποὺ μεταδίδει τὸ φέγγος τῆς φωτιᾶς ποὺ καίει ἔξω ἀπὸ τὸ σπήλαιο. Ὅταν ἀπελευθερώνονται ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ βγαίνουν ἔξω ἀπὸ τὸ σπήλαιο, βλέπουν τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀρνοῦνται

142. Alfredo Tosisco, Neweck, Ταχυδρόμος, 5.7.68.

143. Γ. Κασσιμάτη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν, 1960 σ. 138.

144. Κ. Τσάτσος, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 118.

νὰ παραδεχθοῦν ὅτι ἀντιμετωπίζουν τὴν πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ ὄψη τῶν πραγμάτων. Ἀρκετὸ χρόνο, ὥσπου νὰ «φιλοσοφήσουν», πιστεύουν ὅτι ἡ ἀληθινὴ εἰκόνα εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔβλεπαν, ὅταν ἦταν πιστάγκωνα ἀλυσοδεμένοι στὸ σπήλαιο. Θέλουν νὰ γυρίσουν πίσω, πίσω στὸ σκοτεινὸ σπήλαιο, γιατί νομίζουν, ὅτι ἐκεῖ βρίσκουν περισσότερὴ ἀλήθεια καὶ πραγματικότητα. "Ὅταν ὅμως κανένας συνηθίσῃ στὸ φῶς, αὐτὸς δὲν ἔχει πιά καμιὰ νοσταλγία γιὰ τὸ σκοτεινὸ σπήλαιο καὶ δὲ θὰ ζήλευε τίποτε ἀπ' ὅ,τι νόμιζε ὅτι ἀπολάμβανε σὲ ὑπόληψη καὶ τιμὴ μεταξὺ τῶν συναιχμαλώτων¹⁴⁵. Δὲν εἶναι εὐκολο νὰ τὴν ἐννοήσῃ ὁ κάθε ἄνθρωπος καὶ δημιουργεῖ μιὰν ἄλλη εἰκόνα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἐπηρεάζει τὴν κοινὴ γνώμη καὶ δημιουργεῖ κοινωνικὴ συνείδηση (Κασσιμάτης) τέτοια, ποὺ ἐμμένει μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα σὲ σφαλερὲς εἰκόνες.

Στὴν πραγματικότητα εἶναι φοβερό, γιατί τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης ὑπάρχει. Δυστυχῶς φαίνεται νὰ εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν νὰ τὸ ἀντικρύσουν, νὰ τὸ συλλάβουν καὶ νὰ τὸ δεχθοῦν μέσα τους. Οἱ πολλοὶ μένουν μὲ τὴ συνείδησή τους ἀναπτυγμένη μέσα στὸ σπήλαιο, στὴ σύγχυση καὶ στὴν ἀγνωσία. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ τεράστια ζημία τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη καὶ τὴ σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ στὸ θρησκευτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ πεδίο, στὴν πίστη καὶ στὴν ἀπιστία τῶν ἀνθρώπων, στὴν τραγικότητα τῶν ἀγώνων τους καὶ τῶν ἀντιθέσεών τους, στοὺς φανατισμοὺς καὶ στὰ ἐγκλήματά τους, στὶς φρικτὲς καὶ ἀποτρόπαιες καταδιώξεις, στὶς ὑποκρισιές καὶ στὴ θρησκευτικὴ ὠραιοποίηση τοῦ ἀμαρτήματος, στὴν προσωπολατρεία καὶ στὸν ἐξευτελισμὸ μὲ τὴν κολακεία τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Πλάτων σημειώνει τὸ τραγικὸ πρόβλημα τῆς κρίσεως τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ περνᾷ ὁ αἰώνας μας.

Ἐπισημαίνει καθαρὰ τὸ φαινόμενο ἐκεῖνο τῶν κοινωνιῶν, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ζοῦν μέσα σὲ μιὰ ἀγνωσία καὶ σύγχυση ποὺ προέρχεται ἀπὸ πολλὰ θλιβερά καὶ ἀντικρουόμενα βιώματα, ζοῦν μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀγχους καὶ ἀγωνίας, κάτω ἀπὸ ψευδαισθήσεις, ψευδεῖς εἰκόνες, ἀπὸ πλανημένη εἰκόνα τῆς πραγματικότητος τὴν ὁποία ἐκμεταλλεύονται οἱ ἐπιτήδριοι, οἱ δημαγωγοί, ποὺ μποροῦν νὰ οἰστρηλατήσουν τὸ πλῆθος, τὸν ὄχλο καὶ σὲ πρώτη εὐκαιρία νὰ κινητοποιήσουν τίς μάξες μὲ μύθους καὶ ψεύτικες ἰδεολογικὲς εἰκόνες προκαλοῦντες σύγχυση στὸ νοῦ καὶ στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ νομίζουν, πῶς βλέπουν καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὸ σωστὸ καὶ τὸ πραγματικὸ.

Εἶναι πολὺ σχετικὸ μὲ τὴν ἐννοια τοῦ μύθου καὶ τῆς ἐπιδράσεώς του ἐπὶ τῆς συμβιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀντίληψή μας γύρω ἀπὸ τὰ αἰώ-

145. Πολιτεία 514-α καὶ ἐ.

νια βάσανα τῆς κολάσεως. Ἡ ἀνατολική καὶ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὐχαριστιόταν πολὺ νὰ κατατρομάζῃ τὸ ποίμνιό της μὲ τὴν κόλαση, προκειμένου νὰ κρατήσῃ σὲ ὑποταγὴ τὶς ψυχές. Ἡ κόλαση εἶναι πρώτη ἀνακάλυψη τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, ἐπινόηση τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐνῶ εἶναι πρὸς μεγίστη τιμὴ τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας Ὁριγένη καὶ Γρηγορίου τῆς Νύσσης ποὺ ἀπέρριψαν τὴν πίστη στὴν αἰώνια κόλαση καὶ ἐπιπλέον παραδέχθηκαν, πῶς καὶ ὁ διάβολος ἀκόμη μπορεῖ νὰ σωθῇ ¹⁴⁶.

Εἶναι γνωστὴ σὲ ὅλους μας ἡ τεράστια ἐπίδραση τῆς ἀντιλήψεως τῆς σχετικῆς μὲ τὴν κόλαση τοῦ αἰώνιου καὶ ἐξώτερου πυρός, τῶν βασάνων καὶ τῆς κοχλάζουσας πίσσης μέσα σὲ θεόρατους λέβητες, ἐπάνω στὴ συμβιωτικὴ (κοινωνικὴ) ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς ἱστορίας τους. Τέτοιες ἀντιλήψεις δημιουργοῦν κανόνες ζωῆς. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ νομιζόμενη θρησκευτικὴ σκοπιμότητα ποὺ ὑπηρετεῖ ἡ ἐφευρεθεῖσα ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου κόλαση, κοινωνιολογικὰ σὰ μύθος μᾶς παρουσιάζεται μιὰ εἰκόνα, ἡ ὁποία ἐπηρεάζει τὴν κοινὴ γνώμη καὶ δημιουργεῖ κοινωνικὴ συνείδηση, μιὰ ὁμαδικὴ ψυχολογία. Ὁ Πλάτων στὸ δέκατο βιβλίο τῆς Πολιτείας του μᾶς παρουσιάζει τὸ μῦθο τοῦ Ἡρός, τοῦ γιοῦ τοῦ Ἀρμένιου, ποὺ ἀναφέρεται στὴ διαδικασία τῆς ζωῆς ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὴν περιγράφει ἔτσι, ποὺ ἀποδείχνεται ὁ συγκριτισμὸς τῶν ἀνθρώπινων θρησκειῶν ¹⁴⁷.

Ὁ Πλάτων κατηγορεῖ τοὺς ποιητὰς ποὺ κατέβασαν τοὺς θεοὺς ἀπόλυτα ὡς τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀνθρώπινων ἀδυναμιῶν, κακῶν καὶ ἁμαρτημάτων, σφαλμάτων καὶ παρεκτροπῶν, ἡθικῶν παρεκκλίσεων, μοιχείας καὶ ἐρώτων, ἐκδικήσεων καὶ ἀνταποδόσεως. Ὁ Πλάτων λέγει, πῶς τὸ κακὸ ὑπάρχει μόνο στοὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα ὄχι σὲ ὅλους, παρὰ στοὺς κακοὺς ἀνθρώπους. «Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ καλόν, σ' αὐτὸν κορυφοῦται ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ· τὸ κακὸ ἄς τὸ ἀποδίδῃ κανένας σὲ ἄλλες αἰτίες, ὄχι στὸ Θεό». Ἡ Θεολογικὴ ἀντίληψή του καθὼς καὶ ἡ κάθε φύσεως καὶ κατηγορίας κοσμογονικοὶ μῦθοι, τοὺς ὁποίους συνηθίζει ὁ Πλάτων καὶ οἱ μ' αὐτοὺς συνδεδεμένοι ἐσχατολογικοὶ μῦθοι, ποὺ εἶναι προϋποθέσεις θρησκευτικῶν κατασκευῶν, ἀσκοῦν μιὰ μεγάλη ἐπίδραση ἐπάνω στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, σκέψη καὶ ψυχὴ. Ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Πλάτωνα «εἶναι τὸ τέλει ἀπὸ κάθε ἀποψή». Ὁ Πλάτων δὲ βάνει ὅρια καὶ περιορισμοὺς «στὴν καλὸσύνῃ καὶ στὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ». Βρίσκεται ἀναμφισβήτητα σὲ καλύτερη θέση ἀπ' ἐκείνους τοὺς «εὐσεβεῖς» σύγχρονους Χριστιανούς, ποὺ ἰσχυρίζονται, πῶς ὁ Θεὸς ξέρεי ποιοὶ εἶναι τὸ καλύτερο καὶ μποροῦσε καὶ νὰ τὸ κάνῃ ἐπίσης, ἀλλὰ δὲν τὸ πράττει, γιὰ νὰ μᾶς τιμωρῇ. Δηλαδή παραδέχον-

146. Μ. Μπερδιάεφ, Ἀλήθεια καὶ Ἀποκάλυψη, μετάφραση Χ. Μαλαβίτση σ. 189 κ.ἑ.

147. Πολιτεία 610 καὶ Γρηγ. Κασσιμάτης, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 140.

ται, πὼς στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ κάνη τὸν κόσμον καλύτερο ἀπ' ὅ,τι αὐτὸς εἶναι, ἀλλὰ δὲν τὸ κάνει. Ὁ δισχυρισμὸς καὶ ἡ ἀντίληψη αὕτη παρουσιάζει σὰν ὁ Θεὸς νὰ μὴ θέλῃ νὰ κάνη τὸν κόσμον καλύτερο, δηλαδὴ χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνωνται, ἀποδίδουν κάποια ἐλαττωματικότητα στὴν καλοσύνη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Πλάτων στὴν ἐποχὴ του ἀντίκρυζε, καθὼς καὶ ὁ Λάμινις στοὺς νεώτερους χρόνους, μὲ περιφρόνηση αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις. Ὡστόσο αὐτὲς δημιουργοῦν κοινωνικοὺς κανόνες, ἐπηρεάζουν τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τὰ κοινωνικὰ σχήματα.

Ὁ Πλάτων θὰ καυτηρίαζε ἀνελέητα τὴν εἰκόνα ποὺ ἔχομε γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὶς ἀντιλήψεις γι' αὐτόν, ποὺ τὸν στολίσανε μὲ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες μας, τὰ ἐλαττώματά μας καὶ τὶς κακίες μας, ὅπως π.χ. μὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐκδίκηση. Αὕτη ἡ ιδιότητα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ τὴν ἀποδίδουμε καὶ στὸ Θεό, ἐπαιξε ἓνα σπουδαῖο ρόλο στὴ θρησκευτικὴ πίστη, στὶς ἡθικὲς ιδέες καὶ στὴ δημιουργία κοινωνικῶν κανόνων ζωῆς καὶ ἀντιλήψεως. «Δὲν ἀπελευθερωθήκαμε ἀκόμη σήμερα», λέγει ὁ Μπερδιάγεφ¹⁴⁸, «ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἐκδικητικοῦ Θεοῦ». Ἡ ἀνθρώπινη σκληρότητα ἀλλοτριώθηκε στὴ σφαῖρα τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ ἀποδόθηκε στὸ Θεό· ἀκόμη καὶ ἄνθρωποι μὲ ὑψηλὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο συμβιβάσθηκαν ἀπόλυτα μὲ τέτοια σκληρότητα. Εἶδαν τὸ ὑπερβατικὸ σὰ θηριώδες καὶ φοβερό, ἐνῶ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι, παρὰ ἐγκόσμιες ἐκβλαστῆσεις». Ἔτσι τὶς ἔβλεπε καὶ ὁ Πλάτων, σὰν τέτοιες καὶ ἀπέριπτε αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ποινικῆς διαδικασίας. Ἡ σκληρότητα τούτου τοῦ κόσμου παραλλήλισθηκε ἀκριβῶς μὲ τὴ σκληρότητα τοῦ ἄλλου. Δημιουργήθηκε ἡ ἔννοια τῆς αἰώνιας κολάσεως, δηλ. ἓνα σύστημα τιμωρίας, ποὺ θυμίζει μερικoὺς σκληροὺς ποινικοὺς κώδικες (Μπερδιάγεφ).

Ὁ Πλάτων παρατηροῦσε κατὰ κοινωνιολογικὸ τρόπο τὴ θέση ποὺ ἔπαιρνε ἡ θρησκευτικὴ πίστη μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ ἀντίθετα τὴν ἐπίδραση ποὺ ὑφίστατο ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ πίστη, τοὺς μύθους τῆς κοσμογονίας καὶ τοὺς περὶ τῶν θεῶν. Ὅλες οἱ ἀντιλήψεις περὶ τοῦ θεοῦ, οἱ μεταφορὲς τῶν ἀνθρωπίνων ιδιοτήτων στοὺς θεοὺς, οἱ φανταστικὲς εἰκόνες τιμωρίας καὶ ἀνταμοιβῆς ποὺ κυριεύουν τὴ φαντασία τοῦ συνόλου, κυριεύουν καὶ τὴν συνείδησή του καὶ φυσικὰ καὶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴν κοινωνία, Πλατωνικὴ κοινωνιολογικὴ παρατήρηση μὲ σύγχρονο νόημα.

Τὸ θέμα τῆς κοινωνιολογικῆς παρατηρήσεως τοῦ Πλάτωνα, μὲ σύγχρονο σὲ πολλὰ σημεῖα νόημα, ξέρω, πὼς δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τὶς λίγες παρατηρήσεις μου —ποὺ ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἀπὸ τὶς παραδόσεις μου— καὶ

148. Ν. Μπερδιάγεφ, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 199.

μέ ένα άπλό παρουσίασμα μερικῶν ἐπισημάνσεων μου ἐπάνω σά κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Πλάτων συνέλαβε κατὰ πρῶτο λόγο, κατ' αὐστηρά ἠθικὸ διαλογισμό, τὴν ἰδανικὴ πολιτεία του, ἡ ὁποία ἤθελε νά εἶναι ὁ καθρέφτης τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του. Πέρα ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ θέση κανόνων, ἀρχῶν, σκοπῶν ὑπάρχουν πολλές ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις του, τὸ τονίζουμε ἀκόμη μιὰ φορά, ἀλλὰ καὶ τὶς σκέψεις του, πού βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὸ πεδίο τῆς κοινωνιολογικῆς πραγματικότητος με σύγχρονο χαρακτήρα.

Ὁ Πλάτων ἀντίκρουζε τὶς ἀνθρώπινες βασικὲς τάσεις καὶ ἀρχές σὲ συνάρτηση με τὶς ἀνθρωπολογικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις, σὰν ἓνα ὅλον, σὰ μιὰ εἰκόνα, πράγμα πού δείχνει τὴν ἐκπληκτικὴ εὐθυβολία τῆς κοινωνιολογικῆς ματιᾶς του ¹⁴⁹.

149. Schoeck, Soziologie, 3^ο ἄνωτ. σ. 26.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Τσάτσου, 'Η Κοινωνική Φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, 1962, ἔργο πλήρες.
Τοῦ ἰδίου, Πολιτική, 1965.
Δεσποτοπούλου, Πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, 1957.
Τοῦ ἰδίου, Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος, 1955.
Δημητρακοπούλου Κ., 'Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας, 1957.
Κασιμάτη Γρηγ., Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν, 1960.
Γεωργούλη Κ., Πλάτωνος Πολιτεία, μετάφραση με ἐκτεταμένη εἰσαγωγή, 1939.
Σακορράφου Δημ., Πλάτωνος Κοινωνιολογικαὶ-Παιδαγωγικαὶ Ἀρχαί, 1957.
Ξηροτύρη Ν. Ἰω., Εἰσαγωγή στὴν Κοινωνιολογία, παραδόσεις, 1967 (σ. 375).
Μοάτσου Σμαράγδας, Οἱ ἄλλοι ἥρωες, οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι, Ἀθήνα, 1948.
Κανελλοπούλου Π., Ἡ Κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας, 1933.
Πούλου Χ. Ἰω., Δημαγωγοὶ καὶ Δημαγωγία, 1967.
Zeller-Nestle, 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, μετάφραση Χ. Θεοδωρίδη, β' ἔκδ. 1949.
Θεοδωρακοπούλου Ἰω., Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, 1947.
Βουρβέρη Κ., Κράτος καὶ Παιδεία κατὰ Πλάτωνα, 1939.
Παναγιωτίδης Γ., Πλάτων, 1936.
Boutoul Caston, 'Ιστορία τῆς Κοινωνιολογίας, Ἑλλ. Μετάφρ., 1965.
Schilling K., Geschichte der Sozialen Ideen, 1957.
Theimer W., Geschichte der politischen Ideen 3 Aufl., 1955.
Sehoeck H., Die Soziologie und die Gesellschaft, 1964.
Menzel Ad., Die griechische Soziologie, 1936.
Τοῦ ἰδίου, Grundris der Soziologie, 1938.
Capelle W., Die Vorsokratiker, 1963.
Popper K. R., *Die Offene Gesellschaft und Ihre Feinde*, 1957.
Sinclair T. A., 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως, τόμος Α', μετάφρ. ἀπὸ τὰ Ἀγγλικά, 1969.
Nestle W., Die Vorsokratiker, 1922.
Grossmann R. H. S., Plato to day, 1937.
Lechner M., Erziehung und Bildung der Griechen, 1933.
Tsakonas D., Platon und der Sozialismus, 1949.
Pierre J., Ἡ καταγωγή τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως, 1965.
Stenzel, Platon als Erzieher, 1927.
Gurvitch G., Dialectique et Sociologie, 1962.
Baxa J., Die Gesellschaftslehre von Platon bis Nietzsche, 1927.
Proesler H., Die Anfänge der Soziologie, 1935.
Winter E. K., das soziologische in der Ideenlehre, 1930.
Eleutheropoulos A., Soziologie, 1908.
Nator P., Platons Ideenlehre, 1903. Ἑλληνικὴ μετάφραση Μ. Τσαμαδοῦ, 1927.
Rodin, Platon, 1935.

- J ä g e r D. W., Paideia, I, II, III, 1954.
O p p e n h e i m e r F r., Der Staat, 1919.
B o r k A., Der Junge Grieche, 1961.
W e b e r A., Kulturgeschichte als Kultursociologie, 1963.
B a r k e r E., Greek political Theory, 1947.
L u c c i o n i J., La pensée politique de Platon, 1958.
H e n r i G. - I r e n è e M a r r o u, Histoire de l'éducation dans l'antiquité, 1948,
έλληνική μετάφρ. από τὸν Θ. Φωτεινόπουλο, 1960.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
<i>I. Ἀνατολικοὶ Λαοὶ</i>	» 127-130
<i>II. Ἑλληνες</i>	» 130-134
1. Πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς καταστάσεις	» 134-135
2. Οἱ ἑπτὰ σοφοὶ	» 135-138
3. Οἱ προσωκρατικοὶ	» 138-139
4. Οἱ Σοφισταὶ καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ τους σκέψις	» 139-144
<i>III. Σωκράτης</i>	» 144-153
1. Σωκράτης καὶ σοφισταί. 2. Μορφωτικὸ πρόβλημα. 3. Πολιτικοκοινωνικὲς κινήσεις στὴν Ἀθήνα. 4. Παράδοση. 5. Τὸ ἀγαθόν. 6. Ἡ Σωκρατικὴ Εὐδαιμονία. 7. Μάζα καὶ δημιουργοί. 8. Σχέσις ἀτόμου πρὸς τὴν πολιτεία. 8. Φιλία. 9. Αὐτόνομη ἠθικὴ εὐθύνη	» 144-153
<i>IV. Πλάτων</i>	» 153-186
1. Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν. 2. Τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς τῆς κοινωνίας. 3. Τὸ ἀγαθόν. 4. Σκοπὸς τῆς πολιτείας. 5. Πολιτεύματα. 6. Ἡ ταξικὴ κοινωνία του. 7. Ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. 8. Πνευματικὴ ἀριστοκρατία. 9. Παραλληλισμὸς ψυχῆς καὶ πολιτείας. 10. Ἡ ἀγωγή ὡς κοινωνικὴ λειτουργία. 11. Μουσικὴ καὶ Γυμναστική. 12. Ἡ γυμναστικὴ ἀγωγή. 13. Στάδια παιδείας τῶν ἀρχόντων. 14. Οἱ Νόμοι τοῦ. 15. Τὰ αἷτια τῆς καταρρέουσας τῶν πολιτειῶν. 16. Ἡ ἀγωγή σὰν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀγωγή, βαθιὰ ἠθικὴ. 17. Σχέσεις ἀτόμου καὶ πολιτείας. 18. Χρηματισμὸς. 19. Βιομηχανία, ἐμπόριο, τεχνικὴ, βανανυσία. 20. Κατανομὴ τῆς ἐργασίας	» 153-186
<i>V. Οἱ σύγχρονες κοινωνιολογικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνα</i>	» 187-210
1. Τὸ φαινόμενο τῆς μάζας. 2. Ἡ ἰδεαλιστικὴ μέθοδος καὶ ἡ ἀνάλυση κοινωνικῶν φαινομένων. 3. Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Πλάτωνα καὶ ἡ ἀκριβὴς παρατήρηση τῶν γεγονότων. 4. Τὸ πλῆθος τῶν κοινωνιολογικῶν φαινομένων καὶ ἡ ἀξιοθαύμαστη πλατωνικὴ δξύνουα. 5. Κανόνες πολιτικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ Ἑλίτ. 6. Αἷτια ἐσωτερικῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν. 7. Προβλήματα ὁμοιογένειας καὶ ἀνομοιογένειας μιᾶς κοινωνίας. 8. Κοινωνία τῶν ζώων καὶ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων. 9. Σχέ-	

ση ἀρχηγοῦ καὶ πλήθους. 10. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ λατρεία ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο κατὰ Πλάτωνα. 11. Ἄτομο καὶ κοινωνικὸς ρόλος. 12. Τάξις καὶ ἀταξία. 13. Φιλία ὡς κοινωνικὸς θεσμός. 14. Θέματα πληθυσμιακῆς κοινωνιολογίας. 15. Σχέση μεταξύ γνώσεως, ἐπιστήμης καὶ κοινωνίας. 16. Πολιτικὰ συστήματα καὶ κοινωνία. 17. Ἠθικὴ κρίσις τοῦ πολιτισμοῦ. 18. Σχέσεις ἀτόμου καὶ ὁργανωμένης ὁμάδας. 19. Σεξουαλικότητα καὶ κοινωνία. 20. Κανόνες δικαίου μέσα στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. 21. Θέματα ἡδονῆς καὶ ἀπολαύσεως. 22. Ἐρωτας καὶ κοινωνία. 23. Θέματα γάμου. 24. Ἀρχικὲς αἰτίες συμπτύξεως τῆς κοινωνίας. 25. Δύναμη πνεύματος καὶ κοινωνίας. 26. Ἀδυναμία κομμάτων. 27. Ἡ ἔννοια τῆς κοινότητος. 28. Ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τῆς. 29. Πολιτικὴ ἐνότητα, πολιτικὴ κοινωνιολογία. 30. Κυριαρχία δυνάμεως καὶ κοινωνία. 31. Κυριαρχία χαρισματικοῦ χαρακτήρα. 32. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς κληρονομικότητος ὡς κοινωνικὰ φαινόμενα. 33. Εὐγονία καὶ κοινωνία. 34. Τὸ διαζύγιο ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο. 35. Θέματα πολυνομίας καὶ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις. 36. Ἐξαλλαγὴ συμφωνίας καὶ ἀσυμφωνίας. 37. Οἱ ἐπαναστάσεις τῶν νέων, τὰ αἷτια καὶ οἱ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τους. 38. Ὑπερφροντίδα τῶν γονέων πρὸς τὰ παιδιὰ, κοινωνικὸ φαινόμενο μετὰ δυσάρεστες ἐπιπτώσεις. 39. Ὑλικὲς ἀπολαύσεις. 40. Ὅμαδες καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ μορφή τους. 41. Ἀγχος καὶ ἀγωνία. 42. Ὁρη-
Σελὶς
 σκευτικὴ πίστις καὶ κοινωνικὴ ζωὴ » 187-210

VI. Βιβλιογραφία » 211-212

VII. Περιεχόμενα » 213